

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo- ja arheoloogia instituut
Ajaloo eriala

Kaarel Vanamölder

**Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli Eesti- ja
Liivimaa kroonika käsitusvõimalustest**

Magistritöö

Juhendajad:

prof. <i>emer.</i> Sulev Vahtre
----

prof. Tiit Rosenberg

Tartu 2007

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Kroonika käsikiri ning selle uurimislugu.....	6
1. 1. Käsikiri.....	6
1. 2. Uurimislugu	6
2. Otto Fabian von Wrangelli elust.....	13
3. Wrangelli kroonika spetsiifika.....	20
3. 1. Wrangelli allikad.....	20
3. 2. Wrangelli käsitluse eripärad	27
4. Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli kroonika. Osaline tõlge.....	34
[4. 1.] Viies osa.....	34
[4. 2.] Kuues osa	43
[4. 3.] Seitsmes osa	72
[4. 4.] Kaheksas osa	90
[4. 5.] Üheksas osa	93
[4. 6.] Kümnes osa	99
[4. 7.] Üheteistkümnes osa.....	105
[4. 8.] Kaheteistkümnes osa	106
Kokkuvõte.....	112
Zusammenfassung.....	116
Allikad ja kirjandus.....	120
Lisad	

Sissejuhatus

Viimaste aastate jooksul on Eesti keelde tõlgituna avaldatud järjepanu meie vanema historiograafia alaseid teoseid ja kaitstud sellel teemal doktori-, magistri- ning bakalaureusetöid¹. Teemaatikast ei huvitu mitte ainult ajaloolased, vaid ka laiem lugejaskond. Millega muidu seletada tõsiasi, et praegu pole enam mitte kusagilt võimalik hankida 2004. aastal Ivar Leimuse tõlkes ilmunud Kelchi Liivimaa ajalugu²? Kuuldavasti ootavat avaldamisjärge ka Kelchi käsitluse jätk *Continuation*³ ning nõnda avaneb loodetavasti peagi ka laiemale lugejaskonnale meeldiv võimalus (taas)avastada kõiki neid õpikutest-raamatutest kuulsaks saanud Suurt nälga ning Põhjasõda käsitlevaid lausekatkeid.

Peamiselt Põhjasõjast kõneleb oma ajaraamatus ka sündmuste kaasaegne maanõunik Otto Fabian von Wrangell. Pikalt peale autori surma käsikirjas seisnud töö on trükitud ilmunud Carl Julius Albert Pauckeri editsioonis 1845. aastal⁴, kuid jäänud ometi nii laiemale lugejaskonnale kui ka erialaspetsialistidele suhteliselt tundmatuks. Faktilise sündmustiku poolest on teos väärtuslik allikas Põhjasõja ajastu uurimiseks, ent tänu autori napisõnalisusele ning keskendumisele valdavalt Eesti-välistele sündmustele ei ole Eesti ajaloolased Wrangelli kroonikale kuigi suurt tähelepanu pööranud. Samas on Wrangelli teos peamine kaasaegne kohalik jutustav allikas Põhjasõja sündmustest pärast 1707. aastat, millal Kelchi käsitus lõpeb.

---

¹ Olgu siinkohal teiste seas märgitud Ivar Leimuse tõlgitud Johannes Renneri ja Christian Kelchi kroonika, Katri Raigi doktoritöö ning magistratöona valminud Franz Nyenstede kroonika osaline tõlge, Urmas Eelmäe tõlgitud Liivimaa vanem riimkroonika, mille 1991. aastal tõlkis bakalaureusetöona ka Eerik-Niiles Kross. Lisaks mainitagu Janet Laidla peaseminaritööd Thomas Hjärne kroonikast ning magistratööd varauusaegsest kroonikakirjutusest üldiselt ning muidugi ka Erki Tederi peaseminaritööd Moritz Brandise kroonikast.

² Christian Kelch. Liivimaa ajalugu. Tõlkinud Ivar Leimus. Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv. Tartu 2004.

³ *Christian Kelch. Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Nach der Originalhandschrift zum Druck gegeben. Mit Vorwort, Nachweisen und Personenregister versehen von Johannes Lossius. Dorpat. Druck und Verlag von Schnakenburg's litho- und typogr. Anstalt (vormals W. Gläser) 1875.*

⁴ Editeerides Wrangelli käsikirja, kasutas Paucker selle iseloomustamiseks sõna *kroonika*, mis pole aga päris täpne, sest Wrangell määratles oma tööd pigem lühikese ülevaatenähtena Eesti- ja Liivimaa ajaloost (Vrdl: *Carl Julius Albert Paucker. Landrath Wrangell's Chronik von Ehtland nebst angehängten Ehstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschluß. Dorpat 1845 ja I.N.I.S.N. Kurtzer Extract derer Öst- und Liefländischen Geschichten, die sich vor undt nach Christi, unsers Herren undt Seligmachers, Geburth biß auf diese Zeit zugetragen. Auß Glaubwürdigen Alten undt Neuen HistorienSchreibern, Chronicen undt gewißen unverwerflichen Brief undt Siegeln mit sonderlichem Fleiß zusammen gebracht biß auf daß Jahr 17... von mier Otto Fabian Wrangel.* Eesti Ajaloomuseum [EAM] 237-1-125, lk 1). Pauckeri editsiooni tõttu kinnistus historiograafias Wrangelli teos *kroonika*-mõistelisena, mida ka käesolev magistratöö järgib, laskumata täpsemasse žanrimääratlusse.

Käesolev magistritöö on siinkirjutaja teine katse lahti mõtestada Otto Fabian von Wrangelli kroonikat, mida kahtlemata võiks vaadelda 2003. aastal kaitstud bakalaureusetöö⁵ edasiarendusena. Kuna Otto Fabian von Wrangelli teos on oma olemuselt kompilatsioon, siis esimesel korral võeti vaatluse alla peamiselt Wrangelli teose historiograafiline seos Lode-Werner⁶ ja Fischbachi kroonikatega⁷ ning püüti selgitada Wrangelli originaalse käsitluse algust ning lõppu⁸, tutvustades pisut ka kroonika sisu.

Käesolev magistritöö võtab vaatluse alla Wrangelli kroonika originaalse osa (käsitus sündmustest ajavahemikus 1667–1725) ning seab eesmärgiks tõlkida see eesti keelde, varustada tõlge kommentaaride ja selgitustega. Töö kõige kaugemaks eesmärgiks võib pidada kahtlemata katset populariseerida Wrangelli kroonikat, ent ühtlasi püütakse analüüsida allika usaldusväärsust ning kasutatavust.

Wrangelli kroonikale võib heita ette käsitluse lünklikust ning sisu ebaühtlust. Eriti märgatav on see autori originaalloomingu esimeses pooles. Selgitamiseks selle põhjusi, analüüsitakse kroonika originaalse osa teadete iseloomu ning püütakse heita pilk Wrangelli kasutatud allikatele. Kolmandaks seatud eesmärgiks on anda hinnang kroonika kasutatavusele ning visandada edasisi uurimissuundi.

Töö koosneb neljast peatükist, mis jagunevad alapeatükkideks. Esimeses kirjeldatakse kroonika käsikirja ja antakse ülevaade kroonika uurimisloost, teises valgustatakse Wrangelli elukäiku. Kolmandas peatükis vaadeldakse kroonika teadete spetsiifikat ning käsitluse ülesehitust, paigutades käsitluse kommunikatsiooniajaloo konteksti. Siinkohal ei saa jätta mainimata Astrid Blome üksikasjalikku ning uudset käsitlust 18. sajandi alguse Euroopa saksakeelse meedia Venemaa-kuvandist⁹, mis aitas siinkirjutaja silmaringi tublisti avardada.

Magistritöö neljas peatükk on kõige mahukam, kujutades endast Wrangelli kroonika osalist tõlget alates 1667. aastast kuni käsitluse lõpuni. Wrangelli käsikirja 1845.

---

⁵ *Kaarel Vanamõlder*. Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli Eesti- ja Liivimaa kroonika. Bakalaureusetöö. Tartu 2003. Käsikiri Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis.

⁶ Eesti Ajalooarhiiv (EAA) 854–1–767.

⁷ Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu (TLÜAR) Msc V–1363 ning EAM D-fond 161–1–7.

⁸ Võib väita, et Wrangelli kroonika sisaldab ühtlasi kõige täielikumal kujul säilinud ärakirja Adam Friedrich von Fischbachi kroonikast, mis põhineb omakorda Lode-Werner kroonika esimesel osal. Wrangelli originaalne käsitus algab 1677. aastast ning see katkeb 1725. aasta kirjeldusega. Tegemist on lõpetamata tööga. Lode-Werner, Fischbachi ning Wrangelli kroonikate omavahelise ahela põhjuseks on ühtne, selgelt Eestimaa aadli keskne ajalookäsitus.

⁹ *Astrid Blome*. Das deutsche Rußlandbild im frühen 18. Jahrhundert. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Band 57. Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden 2000.

aastal publitseerides, lähtus Carl Julius Albert Paucker äärmiselt täpselt originaalist ja järgis käsikirja struktuuri. Seetõttu on tõlkimisel lähtutud kroonika editsioonist, seda samas pidevalt originaalse käsikirjaga võrreldes. Nõnda vastab tõlke struktuur editsiooni omale, mille peamiseks erinevuseks originaalist on uue osa (*Theill*) algus teksti sees, mitte lehe päises, mis muudab käsitluse hõlpsamini jälgitavamaks. Lisamata on jäetud ka originaalteksti ääremärkused, kuna need ei kanna olulist lisainformatsiooni.

Wrangelli käsikirjas on raske eristada ladina šifriga sõnu. Selle probleemiga on olnud kimpus ka Paucker, kelle lahendustega iga kord mitte päris nõustudes, olen kirjutanud ilmsed ladina tähestiku põhised sõnad kursiivi.

Tekstis esinevad koha- ja isikunimed olen püüdnud joonealustes viidetes avada ja kommenteerida, jättes kursiivi need, millele ei õnnestunud leida vasteid või seletusi. Kommenteerimiseks on kasutatud peamiselt biograafilisi leksikone ning erialasõnastikke. Vältimaks viiteaparatuuri ülekoormamist, on isikute kommenteerimisel osutatud kasutatud kirjandusele üksnes sündmustikuga spetsiifilisemalt seotud isikute puhul, jättes kõrvale ajalookirjanduses üldtuntud isikud. Kroonikas sisalduvad koha- ning isikunimed on võimalusel asendatud ka tänapäevaste vastetega. Nimede originaalse(d) kirja- ja pildi(d) leiab joone alt nurksulgudest.

Nagu eelpool mainitud, on Wrangelli kirjutusviis vähese sõnakasutusega, mida olen püüdnud tõlkides säilitada. Nõnda ei kohta lugeja kuigivõrd sünonüümiderohket keelt ning nõtket lausestust. Oma aja tavadele kohaselt kirjutas Otto Fabian von Wrangell sageli ülimalt pikki, erinevaid sündmusi liitvaid lauseid, mis teksti parema mõistmise huvides on võimalusel lahutatud.

1. Kroonika käsikiri ning selle uurimislugu

1. 1. Käsikiri

Otto Fabian von Wrangelli kroonika käsikiri pärineb 18. sajandi algusest. Eesti Ajaloomuuseumis säilitatav arhivaal¹⁰ on köidetud, koosnedes tiitellehest, eessõnast ja kaheteistkümnest osast. Autori enda käsitus algab viienda osa teises pooles¹¹. Kroonika käsikiri katab arhiiviarvestuslikult 79 lehte. Käsikirja lehekülgedel on hästi säilinud ka originaalne numeratsioon ning tekst lõppeb sellele vastavalt 137. lehekülje alguses. Köites on kokku 162 lk, millest on kasutusel ja märgitud 138 lk. Köites kasutatud paber pärineb Tallinna paberiveskist, mida tõendab vesimärk narri pea ja seitsme kuljusega¹² (Lisa 1). Käsikiri on köidetud nahkkaante vahele (pikkus 327–330 mm, laius 205–210 mm), mis on olnud kunagi paeltega kinniseotav.

Käsikiri on seostatav Otto Fabian von Wrangelli autorlusega tänu säilinud kirjale, mille Wrangell saatis 5. aprillil 1698. aastal Stockholmist Eestimaa maanõunikele, viibides Karl XI matusel ning Karl XII kroonimisel¹³. Võrreldes säilinud dokumendi käekirjapilti kroonika käsikirjaga, ei jää kahtlust teose autorluses (Lisa 2).

1. 2. Uurimislugu

Nagu mainitud, publitseeris kroonika käsikirja 1845. aastal õigusteadlane ja ajaloo-uurija Carl Julius Albert Paucker (22. 04. 1798–22. 11. 1856). Arvatavasti on Paucker kasutanud samuti kirjeldatud Eesti Ajaloomuuseumi käsikirja, kuna kroonika, mille põhjal valmis editsioon, märgib ta saanud olevat peale teose senise omaniku Bernhard Gottlieb Wetterstrandi surma 1843. aastal¹⁴.

---

¹⁰ EAM D 237–1–125.

¹¹ EAM D 237–1–125, lk 46.

¹² Rootsiaegne Tallinna paberiveski tegutses ajavahemikul 1677–1709 (lk 17), mis seab Wrangelli käsikirja paberi vanusele teatud piirid. Paberiveskist kombinaadiks. Kolm sajandit V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaadis. Koost. Otto Karma ja Erik Jaanvärk. Tallinn. Eesti Raamat 1968, lk 12.

¹³ EAA 854–1–114, p 24; 40–42.

¹⁴ Wrangell's Chronik... lk III. Ajaloomuuseumi arhiivis säilitatava käsikirja esikaane siseküljele on kirjutatud *Ehstl. Allgem. Bibliothek*. Siis tulevad viidetenumbriid (27149 ja V 1726) ja nende alla on kirjutatud *Gottlieb Wetterstrand*'i nimi, mis väga tõenäoliselt märgib raamatu endist omanikku. Seega võib olla peaaegu kindel, et Paucker on kasutanud just seda käsikirja.

Editsioonis on Paucker originaalsele käsikirjale lisanud omaltpoolt¹⁵:

1.) Tema enda kirjutatud eessõna (leheküljed on pagineeritud rooma numbritega (I–XIV), mis kommenteerib Wrangelli kroonikat, selle sisu, päritolu jne. Paucker on eessõnale lisanud veel Otto Fabiani ning tema isa poolt kirjutatud biograafilised andmed (vt. 2. peatükki), samuti hilisemad teated Wrangellile kuulunud Kurna mõisa pärandamisest ja sellest tõusnud kõmüst peale Otto Fabiani surma. Eessõna lõpus tutvustab Paucker veel tekstis esinevaid redaktsioonilisi parandusi ja viitesüsteemi.

2.) Kroonika lõppu on koostaja lisanud tema meelest oluliste ürikute, mis aitaksid paremini lugejal kroonika kaasaega mõista, sõna-sõnalised äratrükid. Nii leiame teose lõpust Tallinna kapitulatsiooniüriku 29. 09. 1710. aastast, Peeter I proklamatsiooni kohalikele elanikkonnale alistumiseks 16. 08. 1710. a., Eestimaa rüütelkonna vandetõotuse Peeter I-le 22. 02. 1711. a., maa privileegide kinnituse Peeter I poolt 01. 03. 1712. a. ja Nystadi / Uusikaupunki rahulepingu.

3.) Editsioon on varustatud väljaandja üksikasjaliste, kuid mitte kõige asjatundlikumate joonealuste kommentaaridega¹⁶. Pauckeri viidete süsteem on üsna keeruline ning seeläbi raskesti jälgitav: olulisima puudusena pole kohati võimalik aduda piiri väljaandja isiklike kommentaaride ning kahe käsikirja omavahelisi erinevusi tähistavate märkmete vahel. Rohkete joonealuste viidete tõttu, mis on kohati mahukamad kui algsed teated ise, on teisenenud ka käsikirja originaalmaht.

Võrreldes omavahel 1845. aasta editsiooni ning 1726. aastast pärinevat käsikirja, torkab silma, et Paucker on säilitanud Wrangelli originaalteksti struktuuri — tekst jookseb lõigust-lõiku originaaliga täpselt ühte moodi. Originaalteksti ääremärkused on paigutatud joone alla. Originaali ning editsiooni peamised erinevused ilmnevad teksti jaotumisel osadeks. Fischbachi kroonika ära kirjana järgib Wrangell selle struktuuri kuni 1677. aastani — käsitus on jaotatud viide ossa, mille algust tähistavad alapealkirjad teksti sees. Peale Fischbachi kroonika lõppu jaguneb tekst endiselt osadeks (VI–XII), kuid nüüd tähistab seda kiri lehekülje kohal. Wrangelli enda tekstis ei alga uus osa enam kronoloogilisel alusel (osa lõppeb koos aastaga), vaid ilmub nüüdsest meelevaldsetel kohtadel aastakäsitluse sees. Erandi moodustab vaid käsikirja üheksas osa¹⁷, mille algust märgib omaette pealkiri ning käsitus algab täpselt 1719.

---

¹⁵ Wrangell's Chronik... lk 179–234.

¹⁶ *Sulev Vahre*. Varauusaegne balti ajalookirjutus II. 17. sajand ja 18. sajandi 1. pool. Tartu Ülikool. Tartu 2001. Käsikiri elektroonilisel kujul Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis, lk 48.

¹⁷ Kaheksanda osa lõpetab Wrangell Karl XII surmateatega (*Memorial*). EAM D 237–1–125, lk 116.

aastast. Näib, nagu oleks Wrangelli kroonikas tekst ning selle alajaotus kaks erinevat ja üksteisega lõdvalt seotud osa.

Editeerides Wrangelli kroonikat, on Paucker siinkohal eiranud käsikirja algset korraldust ja lasknud kroonika trükkida nii, et uue osa algust tähistab vastav tekstisisene pealkiri ja käsitlus algab koos konkreetse aastaga.

Kuna Pauckeri editsioon pärineb 1845. aastast, on väljaandja ajaloo-alased kommentaarid ning seisukohad aegunud, tuginedes peamiselt Lundbladi¹⁸ ja Bergmanni¹⁹ omal ajal ilmunud vastavatele käsitlustele ning Gadebuschi teostele. Veel esineb viiteid Hupelile, Friebele jt. Pauckeri auks peab ütleva, et hoolimata talle siin-seal etteheidetud meelevaldsusele²⁰, on ta väga täpselt, peaaegu parandusteta lasknud ära trükkida Wrangelli teksti. Ometi tasub jääda ettevaatlikuks ning suhtuda editsiooni kriitiliselt. Nii on näiteks Paucker ajanud segamini rahaühikud taaler ning rundstück²¹ ja lasknud kroonika avaldada kindla lõppdaatumiga — 1726, mida originaalis ei ole²².

Editsioonile võiks veel ette heita registri puudumist, kuid vaatamata sellele on ajalookirjutuse uurimusloo seisukohalt C. J. A. Paucker siiski maanõunik Otto Fabian von Wrangelli kroonika üks parimaid tundjaid. Võib väita, et Wrangelli kroonikat tuntaksegi eelkõige tänu Pauckeri editsioonile. Enamik hilisematest autoritest on vaadelnud just nimelt publitseeritud teost ning käsikiri on jäänud unustusse.

Võib nõustuda Lemmit Margi seisukohaga, et mingit täheldatavat mõju Wrangelli teos hilisemale ajalookirjutusele siiski ei omanud, kuna ta pääses trükki üle saja aasta pärast koostamise lõppu²³. Pigem võiks isegi väita, et nii kroonika kui ka selle autor unustati juba üsna pea. Nii ei nimeta näiteks Gadebusch Wrangelli kroonikat oma käsitluses Liivimaa ajalookirjutajatest²⁴ ega ka "Liivimaa raamatukogus"²⁵.

Wrangelli kroonika editsioonist vaevalt tosin aastat varem ilmunud Recke-Napiersky leksikonis (1832) leidub Otto Fabian von Wrangelli kohta märge, kuid selles pole

---

¹⁸ *Knut Lundblad*. Geschichte Karl des Zwölften, Königs von Schweden. Bd I-II. Hamburg 1835-1840.

¹⁹ *Bengt Bergmann*. Peter der Große als Mensch und Regent. Mitau, Joh. Fried. Steffenhagen und Sohn. 1830.

²⁰ Vt näit *Vahre* Varauusaegne... II, lk 47–48.

²¹ Vrdl EAM D 237–1–125, lk 116 ja Wrangell's Chronik... lk 151.

²² Vrdl EAM D 237–1–125, lk 1 ja Wrangell's Chronik, lk 1.

²³ *Lemmit Mark*. Eesti vanem historiograafia. II osa. Käsikirjas. TÜR KHO 75–10, lk 308.

²⁴ *Friedrich Konrad Gadebusch*. Abhandlung von Livländischen Geschichtsschreibern. Riga, bey Johann Friedrich Hartknoch, 1777.

²⁵ Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung von Friedrich Konrad Gadebusch. Dritter Theil. Riga, bey Johann Friedrich Hartknoch 1777.

näiteks midagi teada tema sünni- ning surmakuupäevade kohta (dateering on jäänud lahtiseks: *Geb. in Esthland 16., gest. 17...*²⁶). Leksikon mainib käsikirjalise kroonika olemasolu, toob ära selle pealkirja ning sisu tutvustades mainitakse lühidalt, et 1696. kuni 1726. aastani kirjutab koostaja kaasaegsena üksikasjalikult ning toob esile mõndagi huvitavat.

Recke-Napiersky leksikoniga umbes samaaegselt ilmus trükist Liivimaa aadli ajaloo allikate loetelu²⁷ (1836), autoriks keiserlik salanõunik ning genealoog parun Moritz Johann von Wrangell, kes aga oma hõimukaaslasest midagi ei paista teadvat. Moritz Johann von Wrangell oli muidugi ka Liivimaa mees, pärinedes hoopis Wrangellite suguvõsa Luua (*Luden*) ja praeguselt Läti alalt Turna (*Turneshof*) kodadest²⁸, kuid tema teos loetleb muude allikate seas laiemalt eraldi ka käsikirjalisi kroonikaid ja ei jää käsitluselt üldiselt vaid Liivimaa-keskseks.

Arvestades Pauckeri põhjalikku tööd, ei peetud ilmselt pärast kroonika publitseerimist vajalikuks temaatikaga enam lähemalt tegeleda ning Wrangelli kroonikat kasutati valdavalt Eesti ajaloo sekundaarse allikana²⁹. Näiteks Tallinna 1870. aasta kalendris³⁰, mille ajalookäsitluse rubriigis tehakse juttu Toompea suurpõlengust 1684. aastal ning tutvustatakse sündmust kirjeldavaid allikaid, leiame Wrangelli teate eelviimaselt neljandalt kohalt.

1887. aastal ilmunud Georg von Baensch'i Wrangellite suguvõsa ajaloos on märgitud Otto Fabiani kui krooniku kohta lühidalt, kuid see-eest äärmiselt kiitvalt: *...auf literarischem Gebiete hat er sich hervorgethan durch eine von ihm geschriebene, sehr interessante Chronik von Estland, die seiner Zeit die beste war...*³¹

Eestikeelses historiograafias valitseb üldiselt stamplik hinnang kroonikale, märkides teose sisulist ebahütsust *... kroonika teated vanema aja kohta on õige puudulikud, hilisema aja kohta märksa väärtuslikumad. Wrangelli enese poolt kirjutatud kroonika*

---

²⁶ Karl Eduard Napiersky ja Johann Friedrich von Recke. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Bd 4. S-Z. Mitau, bey Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn 1832. Lk 574.

²⁷ Ueber eine Sammlung geschichtlicher Notizen den Adel in Livland betreffend, von Moriz Wrangell, Freiherrn aus dem Hause Luhdenhof. Riga, gedruckt bei Wilhelm Ferdinand Häcker. 1836.

²⁸ Georg von Baensch. Geschichte der Familie von Wrangel. 2. Hälfte. Berlin und Dresden 1887, lk 429–431.

²⁹ Samas avaldati Saksamaal 1969. aastal Wrangelli kroonikast fotomehaaniline järeltrükk (Landrath Wrangell's Chronik von Ehstland nebst angehängten Ehstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschluß. Dorpat. 1845. Fotomechanischer Nachdruck 1969. Verlag Harro v. Hirshheydt. Hannover-Döhren.

³⁰ Revalscher Kalender für 1870. Reval. Druck und Verlag von J. H. Gressel, 1869. Lk 55.

³¹ Baensch. Geschichte der Familie von Wrangel. 2. Hälfte, lk 540.

*lõpposa (a-te 1695–1726 kohta) on paiguti õige üksikasjaline...*³² Tihtipeale piirduaksegi selle pealiskaudse hinnanguga, sest allikana on kroonikat peetud teisejärguliseks.

Peale Pauckerit on põhjalikumalt Wrangelli kroonikat käsitlenud oma historiograafiaalastes uurimustes alles Lemmit Mark³³, Gottfried Etzold³⁴, Lutz Spelge³⁵ ja Sulev Vahtre³⁶, kes on paigutanud Wrangelli teose kronoloogilisse järjestusse teiste 17.–18. sajandi autoritega, määratledes nii aegruumi ja kroonikut mõjutanud autorid. Lemmit Mark, Gottfried Etzold, Lutz Spelge ja Sulev Vahtre kirjeldavad Wrangelli kroonika 1845. aasta editsiooni üksikasjalikult. Mainitud autorid on seni kõige põhjalikumalt uurinud kroonika tekstide ajaloolist täpsust ning hinnanud kroonika kasutatavust.

Mark toob esile Wrangelli originaalkäsitluse stiililise erinevuse Fischbachi kroonika ära kirjutajast. Kui Fischbachi väljavõte on kuiv ja andmetevaene, siis originaalne osa on hoopis tihedam. Margi hinnangul on Wrangelli peamiseks allikaks ilmselt isiklikult kogutud teated ja tähelepanekud ning autor on pikema aja jooksul kirja pannud asetleidnud sündmused. Rõhk on sõjalistel ja poliitilistel sündmustel, kusjuures eriti leiavad tähelepanu meresõja sündmused Läänemeresel. Hinnangus Wrangelli kroonikale on Lemmit Mark kaunis kriitiline, heites ette liigselt umbisikulist ja stiililiselt väheväärtuslikku kirjutusviisi, ning puudulikku käsitlust, mööndes samas, et faktilise andmestiku poolest on teosel püsiv väärtus Põhjasõja ajastu uurimise jaoks³⁷. Etzold peab Wrangelli originaalkäsitluse alguseks 1677. aastat kuid jätab selle lõpu dateerimata, märkides, et jutustus lõppeb veidi enne autori surma³⁸. Etzold rõhutab Wrangelli huvi eelkõige sõjaalaste teadete vastu ning peab märkimisväärseks, et autor ei kirjuta mitte midagi oma tegevusest maanõunikuna ning ei võta sõja jooksul toimunud võimuvahetuse suhtes mingit poliitilist seisukohta, jäädes eelkõige truuks

---

³² Eesti biograafilise leksikoni täienduskõide. Peatoimetaja P. Tarvel. Kirjastus osühing Loodus. Tartu–Tallinn 1940. Lk 380. Otto Liiv. Sisuliselt langeb toodud hinnang kokku Recke–Napiersky leksikonis esitatud arvamusega.

³³ *Lemmit Mark*. Eesti vanem... II osa. TÜR KHO 75–10, lk 304–308.

³⁴ *Gottfried Etzold*. Die Geschichtsschreibung der polnisch–schwedischen Zeit. Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. Georg von Rauch. Böhlau Köln Wien 1986. Lk 43–62.

³⁵ *Lutz Spelge*. Das Rußlandbild der livländischen Chroniken des 17. Jahrhunderts. Deutschland–Livland–Russland. Ihre Beziehungen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Beiträge aus dem Historischen Seminar der Universität Hamburg. Hrsg. von Norbert Angermann. Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk Lüneburg 1988. Lk 175–204.

³⁶ *Vahtre*. Varauusaegne... II osa, lk 47–49.

³⁷ *Lemmit Mark*. Eesti vanem... II osa, lk 307.

³⁸ *Etzold*. Die Geschichtsschreibung der polnisch–schwedischen Zeit. Lk 61.

maa valitsejale kui sellisele. Etzoldi hinnangul on Wrangelli kroonika autori kaasaja kirjelduses Eestimaa kontekstis küllalt kasutatav, kuid sündmustest Liivimaal on vähe juttu³⁹.

Lutz Spelge analüüsib Wrangelli teoses avalduvat Venemaa-kuvandit, pöörates erilist tähelepanu autori suhtumisele võimuvahetusse Eestis. Spelge sõnul võis Wrangelli kasvav respekt venelaste suhtes olla seotud mitte niivõrd 1711. aasta aadli ustavusvandega, kuivõrd pigem tänu arvukatele teadetele Vene vägede sõjalisest edust, mis imponeeris militaarse minevikuga autorile vast ehk alateadlikultki. Spelge näitab, kuidas Wrangelli usk Rootsi sõjalisest jõusse, mida kinnitas näiteks ka Narva lahing, asendub ajapikku skepsisega ning peale Riia ja Tallinna langemist häälestub autori käsitlusviis vastavalt uuele võimusuhtele⁴⁰. Sarnaselt teiste autoritega rõhutab ka Spelge Wrangelli huvi eelkõige sõjalis-poliitiliste sündmuste vastu ning distantseeritud käsitluslaadi. Kroonika originaalse käsitluse alguseks peab Spelge seevastu 1695. aastat ning jätab sarnaselt Etzoldiga lõpu dateerimata, pidades samasvõimalikuks teose etapiviisilist, aastast-aastasse ulatuvat kirjutusviisi⁴¹.

Sulev Vahtre nõustub põhimõtteliselt Margi seisukohtadega, rõhutades Wrangelli vähest huvi siinsete olude kirjeldamisel⁴². Vahtre hinnangul esindab Wrangell mõistagi Eestimaa aadli vaateid ja jälgib esmajoones oma seisusekaaslaste tegevust, pannes siiski tähele ka muu rahva elujärge ja mõistes talupoegade raskusi. Tsaari kohta varem halvustavaid väljendeid kasutanud, esineb ta siiski uue võimu suhtes lojaalsena⁴³.

Wrangelli kroonikaga on veidi tegelenud ka Edgar Valter Saks,⁴⁴ tõlkides heal tasemel eesti keelde kroonika autori eessõna ning kommenteerides ja tõlgendades seda Saksale omasel viisil. Saks mõtestab kroonika eessõna kui eesti soost vasallperekondade (kuhu kuulusid tõlkija arvates ka Wrangellid) soovi säilitada Liivi ordu vastu Eestimaa autonoomsust. Paraku pole Saks arvestanud asjaoluga, et tegelikult kujutab kroonika eessõna Wrangelli sõna-sõnalist ära kirja Fischbachi kroonikast.

---

³⁹ *Etzold*. Die Geschichtsschreibung... lk 61–62.

⁴⁰ *Lutz Spelge*. Das Rußlandbild... lk 196–197.

⁴¹ Samas, lk 196.

⁴² *Vahtre*. Varauusaegne... II osa, lk 49.

⁴³ Samas, lk 48–49.

⁴⁴ *Edgar Valter Saks*. Otto Fabian Wrangeli Eestimaa kroonika aastani 1726. Tulimuld 1975, nr. 2, lk. 75–79.

Kuigi Saksa seisukohad on traditsiooniliselt poleemilised, juhib ta omal kombel siiski tähelepanu õigustatud probleemile, et Lode-Weneri–Fischbachi–Wrangelli kroonikate ahel ning nende kirjutamise ajend vajaks täiendavat uurimist.

Otto Fabian von Wrangelli kroonikat on allikana kasutanud eeskätt baltisakasa (õigus)ajaloolased, nagu näiteks Friedrich Georg von Bunge⁴⁵, Hasso von Wedel⁴⁶, Georg von Krusenstjern ja parun Wilhelm von Wrangell⁴⁷ jt, seda tänu selles leiduvale peatükile *Jetziger Zustandt deß Hertzogthums Estlandes*⁴⁸, mis käsitleb Eestimaa rüütelkonna korraldust 17. sajandi lõpul, kujutades endast aga tegelikult taas hoopiski Fischbachi loomingut. Põhjasõja kontekstis on Wrangelli kroonikat kasutanud näiteks Stefan Hartmann⁴⁹, Klaus Zernack⁵⁰, Heino Gustavson⁵¹ ning oma vastilmunud käsitluses tsiteerib seda ka Kalle Kroon⁵². Jüri Kuuskemaa tsiteerib Wrangelli kroonikat Peeter I ja Katariina I Tallinna-käike vaatlevas teoses⁵³, tõlkides isegi ühe lõigu eesti keelde.

---

⁴⁵ *Friedrich Georg von Bunge*. Einleitung in die Liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen. Reval Verlag von F.J. Koppelson 1849.

⁴⁶ *Hasso von Wedel*. Die Estländische Ritterschaft. Im Ost-Europa-Verlag. Königsberg Pr. und Berlin W. 35. 1935.

⁴⁷ *Georg von Krusenstjern; Wilhelm Baron von Wrangell*. Die Estländische Ritterschaft. Ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte. Verlag C.A.Starke. Limburg/Lahn 1967 .

⁴⁸ Wrangell's Chronik... lk 61.

⁴⁹ *Stefan Hartmann*. Reval im nordischen Krieg. Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte, Verlag wissenschaftliches Archiv Bonn-Godesberg 1973.

⁵⁰ *Klaus Zernack*. Der große Nordische Krieg. Koguteosest: Nordoesteuropa. Skizzen und Beiträge zu einer Geschichte der Ostseeländer. Hrsg. von Klaus Zernack. Lüneburg 1993; Lk 157–202.

⁵¹ *Heino Gustavson*. Tallinna vanemad merekindlused (17.–19. sajand). Tallinn, Olion 1994.

⁵² *Kalle Kroon*, Kolme lõvi ja greifi all Põhjasõjas. Kalle Kroon ja kirjastus Argo, 2007. Lk 112.

⁵³ *Jüri Kuuskemaa*. Peeter I ja Katariin I Tallinnas. Valgus 2004.

2. Otto Fabian von Wrangelli elust

Otto Fabian von Wrangell elas 71 aasta vanuseks. Teated tema elust on lünklikud ning ebaühtlase jaotuvusega. Nii oskame paremini kirjeldada tema elu esimest 50 aastat, peale mida tuleb enamasti piirduda kas juhuslike teadete või oletustega. Oluliseks allikaks siin on Wrangelli käsikirjalise kroonika trükiversioon 1845. aastast, mille avaldaja Carl Julius Albert Paucker on raamatu sissejuhatusse lisanud Otto Fabian von Wrangelli väidetavalt autobiograafilised märkmed 1655. aasta 8. veebruarist kuni 1704. aasta 29. jaanuarini. Edasised eluloolised andmed on juba juhuslikumat laadi.

Teksti päritolu jääb mõneti lahtiseks, sest kroonika originaalkäsikirjas seda pole. Pauckeri andmetel alustas juba Otto Fabiani isa — maanõunik Fabian Moritz von Wrangell (sünd. 10.09. 1614. a., surnud 27.10. 1689. a.) — oma lähedaste genealoogiliste andmete ülesmärkimist. Fabian Moritz kasutas selleks (Pauckeri sõnul) mitmesuguseid õiguslaseid töid ning dokumente koondavat köidet. Isa perekonnaloolised märkmed võttis üle Otto Fabian, täiendades neid eelkõige enda elulooliste lisandustega, liites need ja isa õiguslased dokumendid oma 1650. aasta rüütli- ja maaõiguse kogumiku ära kirjaga⁵⁴.

Usutavasti on õigusteadlane ja -ajaloolane Paucker mainitud 1650. aastast pärit rüütli- ja maaõiguse kogumiku all silmas pidanud Philipp Crusiuse (1649. a. aadeldatud Rootsi aadlisse kui Krusenstjerna) 1650. aastast pärit kogumikku *Des Herzogthums Esthen Ritter- und Landrechte*⁵⁵, mille ära kirju leidub arhiivides ning raamatukogudes hulganisti, kuid avaldamata kahjuks niihästi Otto Fabian von Wrangellile kuulunud köite ja Fabian Moritz von Wrangelli käsikirjade kogumiku asupaika, tuleb meil rahulduda vaid Pauckeri toimetatud editsiooniga.

Teiseks oluliseks allikaks Otto Fabian von Wrangelli elu uurimisel on Georg von Baensch'i poolt koostatud ulatuslik Wrangellite suguvõsa ajalugu⁵⁶. Tundub, et koostaja on mingil viisil samuti kasutanud Otto Fabiani autobiograafilisi märkmeid, sest kuni 1704. aastani kajastavad mõlemad allikad sündmusi äärmiselt sarnaselt ning täheldatav on isegi lähedane lauseehitus ja sõnastus. Arvatavasti leidis Baensch need andmed samuti Pauckeri editeeritud kroonikast, kuna Otto Fabiani edasine elukäik

---

⁵⁴ Wrangell's Chronik... lk VII.

⁵⁵ Bunge. Einleitung... lk 223.

⁵⁶ Baensch. Geschichte der Familie von Wrangel. 2. Hälfte, lk 429–431.

peale 1704. aastat kuni tema surmani (1725) on kirjeldatud visandlikumalt, tuginedes näiteks tema mitmesuguste kohtuprotsesside dokumentidele.

Ka baltisakslaste biograafilises leksikonis leiduvas kirjes Otto Fabian von Wrangelli kohta ei sisaldu võrreldes eelpoolnimetatud teostega samuti midagi uut⁵⁷.

Otto Fabian von Wrangell sündis 8. II 1655 Tallinnas. Wrangellite suguvõsaajalugu loeb teda põlvnevaks Jõesoo (*Jesse*, Martna khk) kojast. Tema isale Fabian Moritz von Wrangellile kuulusid peale Jõesoo veel Varangu (*Wrangellshof*, Haljala khk), Mäetaguse (*Mehntack*, Jõhvi khk) ja Imastu (*Mönnikorb*, Kadrina khk) mõisad, ta oli olnud Eestimaa rüütelkonna peamees (1663–1667) ning hiljem maanõunik (1662/1671–1686)⁵⁸. Etteruttavalt võib öelda, et poeg järgis isa karjääri.

Otto Fabiani ema Anna Dorothea pärines Lode suguvõsast ja oli Fabian Moritzi teine abikaasa. Otto Fabian oli isa teise abielu esmasündinu. Fabian Moritz oli elu jooksul abielus kolm korda ja erinevatest abieludest oli tal kokku 7 tütart ja 5 poega.

1672. aastal lõpetas Otto Fabian Tallinna Gümnaasiumi kõrgeima — priima kursuse (*primam classem*)⁵⁹, mis kõneleb tema heast haridusest, sest Tallinna gümnaasiumi kahe kõrgema klassi (*prima* ja *secunda*) õppekava oli traditsioonilise akadeemilise humanitaarkallakuga, nähes kavas ette poeesia, kreeka keele, retoorika, teoloogia, ladina keele ning ajaloo õpetamist⁶⁰. Gümnaasiumi priima kursus oli mõeldud eelkõige ülikooli pürgijate ettevalmistamiseks⁶¹, ning sellest tulenevalt asus 19 aasta vanune Otto Fabian 1674. aasta augustis õppima Leipzigi ülikooli, kuhu ta immatrikuleeriti vannutatuna (*juratus*) 1674. aasta suvesemestril kui Liivimaa aadlik (*eques Livonus*), tasudes selle eest ühe riigitaalri⁶².

---

⁵⁷ Deutschbaltisches biographisches Lexikon (DBL) 1710–1960. Im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission. Hrsg. Wilhelm Lenz. Böhlau Verlag Köln Wien 1970, lk 890.

⁵⁸ Fabian Moritz von Wrangelli maanõuniku ametiaja pikkus on mõneti segane. Eestimaa rüütelkonna uurija Wilhelm parun von Wrangell pakub maanõuniku ametiaja kestvuseks 24 aastat: 1662–1686 (*Krusenstjern; Wrangell. Die Estländische Ritterschaft...* lk 351), tuginedes arvatavasti Eestimaa rüütelkonna arhiivi materjalidele, mille hulgas leidub 1889. aastal maa- ning salanõuniku Eduard von Fock'i poolt koostatud toimik *Verzeichnis der Estländischen Landräte 1259–1888* (EAA 854–2–1526, l 3). Selle järgi on Fabian Moritz Wrangell maanõunikuks olnud aastatel 1662–1686, sealhulgas kolm aastat maanõunike kolleegiumi vanima liikmena (*aeltester*). Usutavamana tunduvad siiski Pauckeri edastatud Fabian Moritzi autobiograafilised märkmed, mille alusel valiti ta kuningliku riiginõuniku (*ReickRadt*) ja kubernerit Bengt Horni poolt 1671. aasta jaanuaris maanõunikuks (*Wrangell's Chronik...* lk VIII.), sest rüütelkonna peamehe ametist oli Fabian Moritz siis juba vaba.

⁵⁹ *Wrangell's Chronik...* lk VIII.

⁶⁰ *Jaak Naber. Tallinna gümnaasium 17.–18. sajandil. Kogumikus Tallinna I Keskkool 1631–1981. Koost. Endel Laul. Tallinn Valgus 1981. Lk 30.*

⁶¹ *Naber. Tallinna gümnaasium...* lk 37.

⁶² *Universitätsarchiv Leipzig. Rektor M 7, l 240.*

On teadmata, milliseid loenguid Otto Fabian ülikoolis kuulas. Üsna tõenäoliselt võis valitud teaduskonnaks osutada juura, mis 17. sajandi lõpus, 18. sajandi alguses oli Leipzigi ülikoolis populaarseim⁶³, pakkudes hiljem parimaid karjäärivõimalusi, kuid Otto Fabian võis oma tulevikku juba siis siduda aadlile seisusekohasema sõjaväeteenistusega, mis eeldanuks otsustamist loodusteaduskonna kasuks. Iseasi, kas ta üldse väga õpingutega tegeles, kuna juba järgmisel aastal lahkus ta Leipzigit ning veetis 1675. ja 1676. aasta reisides.

Wrangelli reisi Saksamaal, Itaalias, Prantsusmaal ja Hollandis tuleks kahtlemata käsitada varauusaja Saksa kultuuriruumile iseloomuliku kavalerireisina (*Kavalierstour*)⁶⁴. Kindlasti tuleks Otto Fabiani Leipzigi ülikooli aega ning pärastist reisi vaadelda ühtse etapina tema elus, mille eesmärgiks oli laiendada silmaringi (Wrangellil täitus sel ajal ju 20. ja 21. eluaasta) ning täiendada haridust⁶⁵. Varauusajal pakkus Leipzig oma messide ning suurlinlikult kireva rahvastikuga noorele aadlikule akadeemilise vaimu kõrval eeskätt seisusekohast meelelahutust⁶⁶, millel oli aadli elustiili ning kasvatust arvestades haridusega võrdne roll.

Arvatavasti mõjutasid ka reisil sõlmitud tutvused Otto Fabian von Wrangelli edasist elu, sest naasnuna vahepeal korraks Eestimaale, astus Wrangell juba 1676. aastal leitnandina Prantsuse sõjaväkke krahv Königsmarcki rügemendis. 1681 ülendati Otto Fabian rittmeistriks. Teenistuses olles võis ta osa võtta Prantsuse vägede sõjategevusest Lääne-Saksamaal 1680-1681. Põhjust selliseks oletuseks annavad Wrangelli autobiograafilised märkmed. Isa tungival soovil 1683. aastal koju tagasi pöördudes mainib Otto Fabian, et naasmine sai võimalikuks tänu hetkel valitsevale rahule⁶⁷. Kuningliku Prantsuse armee teenistuses viibis Wrangell seega 7 aastat ning Eestimaale naases juba karjääri teinud 28-aastane täies jõus mees.

---

⁶³ *Werner Fläschenträger*. Universitätsentwicklung im Zeitalter der Aufklärung, 1680 bis 1789. Alma mater Lipsiensis. Hrsg. von Siegfried Hoyer. Edition Leipzig 1984. Lk 90.

⁶⁴ Kavalerireisi eri aspekte ning kasvatuslikku tähtsust noorele aadlimehele on kirjeldanud näit Thomas Grosser. *Thomas Grosser*. Reisen und soziale Eliten. Kavalierstour - Patrizierreise - bürgerliche Bildungsreise. Neue Impulse der Reiseforschung. Hrsg. von Michael Maurer. 1999. Lk 135-177.

⁶⁵ Balti aadlikest üliõpilastest, nende õppimiseelistustest Lääne-Euroopa ülikoolides, kavalerireisist ja täpsemalt ka Leppzigi ülikooli tähtsusest varauusajal on põhjaliku ülevaate andnud Arvo Tering, kelle seni käsikirjaline teos peaks Ajalooarhiivi väljaandena peatselt trüki ilmuma: vt *Arvo Tering*. Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561-1798. Tartu 2005, käsikiri Ajalooarhiivis, lk 42-56.

⁶⁶ *Arvo Tering*. Baltische Studenten an europäischen Universitäten. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Hrsg von Otto-Heinrich Elias in Verbindung mit Indrek Jürjo, Sirje Kivimäe und Gert von Pistohlkors. Lk 144

⁶⁷ Wrangell's Chronik... Lk IX.

Kodus sai ta endale perekonna Hõbeda (*Höbbed*, Kadrina khk.) ja Kurna (*Kurnal*, Jüri khk.) mõisad, hiljem ka Imastu mõisa.

Järgnevalt oli Otto Fabian von Wrangell aktiivne, püüdes lahendada perekonnamaadega seotud probleeme, sest alanud oli mõisate redutseerimisprotsess, mis võiski olla isa tungiva kojukutse üks põhjuseid. Nii viibis Otto Fabian 1684–1685 Stockholmis, püüdes saada tagasi redutseeritud Varangu mõisat. Katse ebaõnnestus, samal ajal pakkus ta ka end kuninga teenistusse, kuid samuti asjatult.

1686. aasta märtsis kihlus 30-aastane Otto Fabian feldmarssal ja Ingerimaa kindralkuberner (1692–1698) Otto Wilhelm von Ferseni tütre Magdalena Elisabeth von Ferseniga, kuid abieluni ei jõutud.

1689. aastal sõitis ta taas Stockholmi, et ülemleitnant Rosenbachiga kohut käia. Otto Fabian mainib kohtuprotsessi kui rasket, mis lubab oletada, et tegemist sai olla mingi ülemkohtuni viinud pika tüliküsimusega. Stockholmis olles pakkus Otto Fabian teist korda oma teeneid kuningale, selle palve tulemusi pole teada. Jääb mulje, et Prantsusmaalt tulnuna ei leidnud Otto Fabian endale kodus rakendust, mis välistab ka kojunaasmise põhjusena soodsa karjääripakkumise vms. Pigem tundub, et koju naasma sundinud isa tungiv tahe ei pruukinud olla poja plaanidega kuigivõrd kooskõlas.

1689. aasta oktoobri lõpus suri Otto Fabian von Wrangelli isa maanõunik Fabian Moritz von Wrangell ja 1690. aasta veebruaris maeti ta Tallinna Oleviste kirikusse.

1694. aasta 6. veebruaril sai Otto Fabian Viru- ja Järvamaa meeskohtunikuks, 1697. aasta 19. jaanuaril valiti ta kuningliku asehalduri, maamarssali ja krahv Axell Julius de la Gardie ning rüütelkonna poolt Eestimaa rüütelkonna peameheks⁶⁸. Sellesse ametisse jäi ta 1701. aastani (ameti kestvus oligi harilikult kolm aastat). 1697 käis ta Maapäeva delegatsiooniga Karl XI matusel ja Karl XII kroonimisel, jõudes tagasi mais 1698.

Kirjeldades Karl XII saabumist Tallinnasse 1700. aasta 25. oktoobril, peab kroonik Christian Kelch arvatavasti silmas Otto Fabian von Wrangelli, kui mainib Toompea lossis toimunud vastuvõtul kuningale alandlikemat lugupidamist avaldanute seas ka *maapealik* Fabian Wrangelli⁶⁹.

---

⁶⁸ Wrangell's Chronik.... Lk XI.

⁶⁹ ....also thaten nach dessen Ankunft in Reval ihre unterthänigste Aufwartung bey deroselben der Landeshauptmann Fabian Wrangel... Kelch. Historia... lk 148.

Olles Hõbeda ja Kurna mõisa omanik, valiti Otto Fabian von Wrangell lõpuks 25. veebruaril 1701. aastal Eestimaa maanõunikuks. Maanõuniku amet oli Eestis Rootsi ajal rüütelkonnasisese ametiredeli tipp, mis ühendas endas nii haldus- kui justiitsinstitutsiooni. 1650. aasta rüütli- ja maaõiguse kogumik nimetab maanõunikke antiiktraditsioonile tuginedes näiteks isamaa isadeks (*Väter des Vaterlandes*)⁷⁰. Juhul, kui asehaldur puudus, asendas teda vanim maanõunik kui staatuse poolest järgmine. Otto Fabiani karjäär Eestimaa rüütelkonnas oli omal ajal täiesti tavaline nähtus. Hasso von Wedeli järgi oli maanõuniku amet seisusliku hierarhia normaalseks finaalsiks. Noor aadlimes alustas oma karjääri enamasti kas haagikohtuniku abina või siis meeskohtu kaasistujana (assessor), sai seejärel haagi- või meeskohtunikuks ning lõpuks kas tänu heale õnnele või oma tublidusele rüütelkonna peameheks, peale mida valiti ta enamasti ka maanõunikuks. Maanõunikuks võidi valida endisi meeskohtunikke sel juhul, kui 12-liikmelise kolleegiumi kohtade täitmiseks endisi rüütelkonna peamehi ei jätkunud⁷¹.

Kuigi maanõunike kolleegium oli kuni 1889. aasta justiitsreformini ka Ülemaakohtuks, ei eeldatud maanõuniku kandidaadilt ilmtingimata õigusosalast haridust, vaid olulisemaks peeti isikuomadusi ning poliitilist neutraalsust⁷². Otto Fabian von Wrangell oli maanõunikuks igati sobiv kandidaat: 46 aasta vanusena oli ta selleks hetkeks kõigiti tegus küpses eas. Ta tundis kohalikku traditsiooni, me teame, et tal olid olemas juba isalt päritud olulised õigusosalased materjalid, lisaks tulid kahtlemata kasuks veedetud aasta Leipzgis ning seisusekohane sõjaline teenistus välismaal.

Maanõunikuna oli Otto Fabian von Wrangell tegev 1701.–1711. aastani⁷³. Tema ametist loobumise põhjus on siinkirjutajale jäänud ebaselgeks ning probleem väärrib kindlasti edasist uurimist. Samuti jääb küsitavaks Wrangelli edasine staatus seoses maanõuniku ametiga. Ajalookirjanduse laialt levinud seisukoha järgi oli maanõuniku amet eluaegne ning nende 12-liikmeline kolleegium täienes alates orduajast koopteerimise teel⁷⁴.

---

⁷⁰ *Wedel*. Die Estländische Ritterschaft. Lk 86.

⁷¹ *Samas*. Lk 83.

⁷² *Krusenstjern; Wrangell*. Die Estländische Ritterschaft... lk 47.

⁷³ EAA 854–2–1526, l 3.

⁷⁴ *Oswald Schmidt*. Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands. Jurjew (Dorpat) In Coomission bei E. J. Karow 1895. Lk 165.

Maanõuniku amet oli küll eluaegne, kuid tõsistel põhjustel (kõrge iga, haigus, vaesumine) võis ka sellest loobuda. Otsuse ametist vabastamise kohta pidi langetama maanõunike kolleegium ühehäälselt⁷⁵. Samas pole ametist loobumine üheselt mõistetav — tundub, nagu säilinuks nimetus *maanõunik* omalaadse tiitlina ka edaspidi. Nii esineb Otto Fabian von Wrangell maanõunikuna Jüri kirikuraamatus 1718. aastal⁷⁶, seega 7 aastat peale ametist loobumist, ning Oleviste kiriku surmameetrikas on Otto Fabiani kohta 1727. aastal postuumselt veel märgitud: *...H.Land-Rath Otto Fabian Wrangel alhier beygesetzt...*⁷⁷.

Nähtavasti ei kadunud maanõuniku ametist loobumisega selle positsiooni au, kujutades endast omamoodi enesestmõistetavat tiitlit kuni selle kandja surmani, tänu millele on historiograafias kinnistunud jäik teadmine maanõuniku ameti eluaegsusest. Omal viisil see nii ka oli: maanõunik jäi au poolest maanõunikuks surmani.

27. augustil 1702. aastal abiellus Otto Fabian von Wrangell Tallinnas feldmarssal ja kuberner Otto Wilhelm von Ferseni teise tütre Christiana Eleonoraga, kes aga suri juba 1704. aastal; lapsena suri (1710) ka nende 1703 sündinud poeg Otto Wilhelm⁷⁸. Kummatigi oli 1691. aastal Otto Fabiani vend major Jürgen Johann von Wrangell abiellunud sama Otto Wilhelm von Ferseni kolmanda tütre Julianne Helenega⁷⁹.

Puhkenud Põhjasõja käigus põletati 1703. aasta 7. septembril venelaste poolt Otto Fabiani mõis Hõbedal maani maha. See hoop tundub olnud raske, sest tänu sellele oli pärsitud Wrangelli ratsateenistuskohustuse täitmine Rootsi riigi ees. 7. märtsil 1705. aastal kirjutaski Otto Fabian von Wrangell palvekirja kuningale enda vabastamiseks ratsateenistusest, niisamuti palve enda väljaarvamiseks von Pahleni rügemendist⁸⁰.

Põhjasõja ajal on vähe teateid Otto Fabian von Wrangelli tegevusest ja tema asupaigast. Tundub, et ta on olnud tänu ametikohustustele Tallinnas või selle lähistel. 1710. aasta 7. veebruaril toimus Tallinnas asekuberner ja kindralmajor von Patkuli korraldusel linnamagistraadi ning rüütelkonna ühine koosolek, mis pidi püüdma tuua lahenduse linnas valitsenud kriitilisele olukorrale seoses garnisonisõdurite

---

⁷⁵ *Wrangell, Krusenstjern*. Die Estländische Ritterschaft... lk 47. Maanõuniku võimalusele ametist loobuda vihjab ka Lode–Werner kroonika 6. peatükk: *...Und praesidiret in Königl. Oberlandgericht der von Hr.Königl.Majest. über dieses Hertzogthum Hochverordneter General Gouverneur; bey ihm sitzen 12 Adelige in landgesessene LandRathe, die Zeit Lebens (doch nach ihren eigenen belieben) Landräthe bleiben Können...* TLÜAR Msc 1363 (Lode–Werner), lk 138.

⁷⁶ EAA 1213–2–3

⁷⁷ Tallinna Linna Arhiiv (TLA) 236–1–31, lk 214.

⁷⁸ TLA 236–1–31, lk 214.

⁷⁹ Wrangell's Chronik.... Lk IX.

⁸⁰ *Baensch*. Geschichte der Familie von Wrangel. Lk 540.

toitlustusraskustega ning sellest tulenevatesse probleemidesse. Konverentsist võttis teiste maanõunike seas osa ka Otto Fabian von Wrangell⁸¹.

Otto Fabian kuulub muide nende väheste hulka, kellel oli õnn suures katkuepideemias Tallinnas 1710.–1711. aastal ellu jääda, kuigi 1710. aastal oli surnud seitsmeaastaselt ta poeg Otto Wilhelm ning maetud 5. oktoobril Oleviste kirikusse⁸². Poja surma põhjus pole teada, arvatavasti oli tegu katkuga. Järgmine kirjalik teade Otto Fabian von Wrangellist pärineb 1711. aasta 22. veebruarist Tallinnas, Eestimaa rüütelkonna vandetõotusdokumendis Peeter I-le, kus on teiste maanõunike allkirjade hulgas ka Otto Fabian von Wrangelli oma⁸³.

1718 annetas Wrangell Jüri kirikule hinnalise seestpoolt kullatud massiivse hõbekarika: mis põhjusel, jääb ebaselgeks. Jüri kirikuraamatust leiame toleaege õpetaja Anton Thor Helle vastavasisulise teate⁸⁴.

Tema elu viimaste aastate kohta on teada väga vähe, Recke-Napiersky leksikon pakub, et Otto Fabian von Wrangell veetis vähemalt viimased aastad oma elust Tallinnas või selle linna lähistel⁸⁵, mis tundub olevat usutav, kui silmitseda kroonikas leiduvaid Tallinnat puudutavaid teateid. Ajuti kajastub neis sündmuste vahetu pealtnägija positsioon, nagu näiteks 1714. aasta 11. juuni kirjelduses Peeter I laevastiku saabumisest Tallinna alla (vt lk 67). Samuti võiks käekirja märgatav muutumine 1725. aasta käsitluse alguses osutada ehk tervise järsule halvenemisele⁸⁶, milles poleks midagi imelikku, arvestades krooniku vanust.

Otto Fabian von Wrangell suri küllalt kõrges eas — 71-aastaselt 8. detsembril 1726⁸⁷. Ta maeti Oleviste kirikusse 6. jaanuaril 1727. aastal⁸⁸. Ta jõudis lõpetada kroonikas 1725. aasta kirjeldamise, märkides optimistlikult: *Waß künfftiges 1726 Jahr soll vorgenommen werden, solches muß man erwarten...*⁸⁹

---

⁸¹ *Otto Wilhelm Greifenhagen*. Tallinna piiramine ja allaandmine aastal 1710. Tallinna linna ka Eestimaa Wene walitsuse alla saamise 200-aastaseks mälestuspäewaks. M. Schifferi trükk, Tallinnas. 1910. Lk 32.

⁸² TLA 236–1–31, lk 107.

⁸³ Wrangell's Chronik... lk 215.

⁸⁴ *Anno 1718 d. 16 Juli hat der Hochwohlger Herr LandR Otto Fabian Wrangell von Kurnal dieser Kirchen geschencket eine silberne vergulde Altar Kanne woran diese Worte stehen: Anno 1718 hat der Herr Land Raht Otto Fabian Wrangel Erbherr auf Cornal und Höbbet diese Kanne Gott zu Ehren der Kirchen St. Jürgen geschenket*. EAA 1213–2–3, lk 37.

⁸⁵ Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrtenlexikon... Bd IV, lk 574.

⁸⁶ EAM D 237–1–125, lk 133.

⁸⁷ *Baensch*. Geschichte der Familie von Wrangel... lk 540.

⁸⁸ TLA 236–1–31, lk 214.

⁸⁹ EAM D 237–1–125, lk 136.

3. Wrangelli kroonika spetsiifika

3. 1. Wrangelli allikad

Wrangelli kroonika pealkiri, mis justkui tõotaks lugejale paljulubavalt lühidat ülevaadet Eesti- ja Liivimaa ajaloost, tuginedes usaldusväärsetele vanadele ja uutele ajalookirjutajatele, kroonikatele, dokumentidele jne⁹⁰, kujutab endast eelkõige ajastukohast elementi ning on seotud 16. sajandil tekkinud humanistliku kirjatööžanriga, mille koostajad hakkasid aegapidi pretendeerima just nimetusele ajalugu, mitte kroonika⁹¹. Lisaks tasub alati meenutada, et Wrangelli kroonika tiitelleht tähistab pigem Fischbachi teose algust.

Ka 17.–18. sajandi ajalooamatutes rakendati veel humanistliku ajalookirjutustraditsiooni järgivaid töövõtteid ning lisaks vanade ajalooallikate ümber kirjutamisele ja täiendamisele, kasutati ladinakeelseid tsitaate ja osutati antiikautoritele⁹². Suurepäraseks näiteks olgu siinkohal toodud Christian Kelchi *Historia*⁹³ ning *Continuation*.

Wrangelli kroonika originaalkäsitluses ei kohta me kirjeldatud iseloomulikke tunnuseid. Autor ei viita käsitluses kordagi ühelegi tuntud ajalookirjutajale ega põimi teksti tsitaate antiikautoritelt. Mõistagi erines Wrangelli hariduslik taust ning samuti ühiskondlik positsioon tunduvalt (taas näiteks) Kelchist, mis jätab käsitlusele ka selge pitseri. Sellest lähtuvalt võib igati nõustuda Lemmit Margi ja Sulev Vahtre hinnanguga, et Wrangelli peamiseks allikaks olid isiklikult kogutud teated ja omaenda tähelepanekud⁹⁴. Ilmselt oli ta pikema aja jooksul teinud kirjalikke märkmeid ja toetus nendele, sest kroonikas on rohkesti toodud arve ja täpseid kuupäevi.

Üldiselt ei pööra Wrangell tähelepanu informatsiooni allikatele ja nende päritolule. Sellest hoolimata kohtame tekstis küllalt sageli autori ebamääraseid viiteid, milles

---

⁹⁰ EAM D 237–1–125, lk 1.

⁹¹ Katri Raik. Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal. Teoses Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis. Tartu 2004. Lk 39.

⁹² Katri Raik. Ajalookirjutuse kõrgaeg... lk 38.

⁹³ Christian Kelch. Liefländische Historia. In Verlegung Johann Meners/ Buchhändl. Rudolstadt/ druckts Heinrich Urban. 1695.

⁹⁴ Lemmit Mark. Eesti vanem...II osa, lk 307 ja Sulev Vahtre. Varauusagene... II osa, lk 48.

domineerivad kaks mõistet: *Zeitung* ja *Nachricht*. Järgnevalt püüdkem lühidalt selgitada, mida võis Wrangell nende mõistete all silmas pidada.

Nagu arvatakse, tuleneb sõna *Zeitung* saksa keelest, tähendades algselt vaid uudist (saksa keeles *Nachricht*)⁹⁵. Kõrgsaksa keelde ilmus sõna *Zeitung* varauusajal esmalt kölni-flaami kaubandussfääri kuuluval alal. Läbi kogu 16. sajandi ei olnud sõna *Zeitung* samas midagi muud kui üks paljudest sünonüümidest paljude teineteisega asendatavate väljendite reas nagu "vastus" (*Antwort*), "tunnistus" (*Bekanntnis*), "jutustus" või "teade" (*Bericht*), "jutt" või "kõne" (*Gespräch*), "sõnum" (*Botschaft*), "paskvill" (*Pasquille*), "dialog" (*Dialogus*), "epistel" (*Epistola*) jne⁹⁶. Kokkuvõtvalt võis siis sõna *Zeitung* tähendada üsna ebamääraselt teadet või jutustust millestki.

Kui 16. sajandi lõpus hakkasid Euroopas ilmuma esimesed toimetatud ja koostatud uudistepublikatsioonid, kasutati nende tähistamiseks hoopis mõisteid *Relation* või ka *Aviso*⁹⁷. Kui 1609. aastal alustati Strasburis ühe maailma esimese perioodilise väljaande trükkimist, kuhjati selle tiitlisse ajastule kohaselt kokku sünonüüme, sest veel ei kasutatud ühte kindlat terminit. Nõnda saadi mainitud trükise pealkirjaks "*Avisa, Relation oder Zeitung*", peale seda algas juba sõna *Zeitung* võidukäik⁹⁸. 18. sajandi alguseks oli Euroopa saksakeelne trükimeedia kõiksugustest uudiskandjatest vägagi kirju: ringlesid sensatsioonilisi üksikuudised kajastavad trükised või lendlehed, messide tarbeks anti välja spetsiaalseid eriväljaanded, oli perioodilisi nädalalehti, mille levitamist organiseerisid postiametnikud, neid nimetati ka seetõttu *Postzeitung*'iks, *Ordinarizeitung*'iks või *Ordinariboten*'iks. Olgu siinkohal veel mainitud, et Rootsis ilmus esimene postiajaleht 1645. aastal (*Ordinari Post Tijdender*), Tallinnas 1689. aastal *Revalshe Post-Zeitung* (1689–1710)⁹⁹.

Mõiste *Zeitung* definitsiooni analüüsinud Belgia uurija Nabor Urbain A de Volder (1909–1967) osutab, et 18. sajandil hakkasid trükkalid erilist tähelepanu pöörama trükimeedia perioodilisusele, mis sai termini edasiseks tunnuseks¹⁰⁰. Kui 17. sajandi

---

⁹⁵ Kurt Koszyk. 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Koguteoses: Handbuch der publizistik. Unter mitarbeit führender Fachleute. Hrsg. von Emil Dovifat. Bd 3. Praktische Publizistik 2. Teil. Walter De Gruyter & Co. Berlin 1969. Lk 76.

⁹⁶ Wieland Schmidt. Die Anfänge: 15. und 16. Jahrhundert. Koguteoses: Handbuch der publizistik... Bd 3. Lk 68.

⁹⁷ Wieland Schmidt. Die Anfänge... lk 68.

⁹⁸ Samas.

⁹⁹ Julius Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid rootsi ajastust, seoses Eesti- ja Liivimaaga. Koguteoses: Eesti-Rootsi posti juubeli album 1636-1936. Lk 25-49. Postivalitsuse väljaanne. Tallinn 1936. Lk 39.

¹⁰⁰ Nabor Urbain A de Volder. Definition und Begriffe. Koguteoses: Handbuch der publizistik... Bd 3. Lk 51.

lõpus mõisteti *Zeitungi* all trükitud jutustusi, milles esitletakse lugejate uudishimu rahuldamiseks enam-vähem tõepäraseid või väidetavalt toimunud sündmusi ilma erilise korra ning hinnanguteta, siis 18. alguses juba trükitud lehti, mida suurtes, peamiselt kaubalinnades, nädalas ühel või mitmel korral välja antakse ja milles võib lugeda, mida maailmas tähelepanuväärset on juhtunud¹⁰¹. Saksa kultuuriruumi ajalehtede ja teiste uudiskandjate 18. sajandi alguse Venemaa-käsitlust detailselt kirjeldanud Astrid Blome osutab, et kuni 18. sajandi lõpuni jäi trükitud uudiskandjate ülesandeks edastada fakte neid komenteerimata, kujutades endast nõnda referatiivseid sageli teineteist kordavaid teateid. 17. ja 18. sajandi alguse trükimeedia oli ülekaalukalt asjaliku informatsiooni kandja, keskendudes umbes 90% ulatuses aktuaalsete poliitiliste, sõjaliste ja diplomaatiliste sündmuste kajastamisele¹⁰².

18. sajandi alguseks olid Euroopa valitsejad juba harjunud kasutama oma tegude õigustamiseks avalikku poliitilist propagandat. Propaganda oli niihästi poliitikainstrument kui ka patronaazi alus, mille läbi kirjutiste autorid osutasid oma teeneid poliitikutele. Jens Metzdorf toob välja, et näiteks Inglismaal ületas debatt Hispaania pärilussõja lõppemise üle oma intensiivsusest, teravuselt, avalike kirjutiste kvantiteedilt kui ka osalenud autorite hulga poolest kõik varasemad sarnased diskussioonid¹⁰³. Propagandavõtteid kasutasid ka paralleelselt Hispaania pärilussõjaga kulgeva Põhjasõja osapooled. Nii ilmus 1701. aastal rootsi keelest saksa keelde tõlgituna Vene propagandateos, milles on ära toodud Venemaa Haagi-saadiku Andrei Matvejevi põhjendused, miks tema riik murdis rahu Rootsiaga. Trükist ning selle tagamaid on analüüsinud Enn Küng¹⁰⁴.

Peale võitu Narva all (1700. a) publitseeriti juba 8 päeva hiljem¹⁰⁵ esimene sündmusi kajastav lendleht¹⁰⁶, milles esitatatud andmeid kasutas teiste seas tõenäoliselt ka Christian Kelch (vt lk 36). Samamoodi avaldasid pärast teate saabumist Poltaava lahingust *Europäische Zeitung* (Hanau) ja *Wienerische Diarium* Peeter I omakäelise kirjelduse võidust, mis oli algselt adresseeritud Poolas seisvale

---

¹⁰¹ *Nabor Urbain A de Volder*. Definition und Begriffe... lk 51.

¹⁰² *Astrid Blome*. Das deutsche Rußlandbild... lk 18; 32.

¹⁰³ *Jens Metzdorf*. Politik–Propaganda–Patronage. Francis Harke und die englische Publizistik im Spanischen Erbfolgekrieg. Verlag Philipp von Zabern. Mainz 2000, lk 1.

¹⁰⁴ *Enn Küng*. Riia postitüli Põhjasõja eelõhtul. Tuna 4/2006, lk 12-24.

¹⁰⁵ Narva lahing toimus Rootsis tol hetkel kehtinud kalendri järgi 20. novembril.

¹⁰⁶ Kurzer doch Wahrhaftiger Bericht weden des GLORIEUSEN und bey Menschen Bedencken Unvergleichlichen Sieges/ damit der Aller–Höchste Gott den 20. Novembr. Ih. Kgl. Majest. von Schweden Gerechte Waffen wieder dero Treu–losen Feind den Czaaren von Muscau zu gesegnen beliebet hat. Narva den 28. Novembr. 1700.

feldmarssal-leitnant von der Golzile¹⁰⁷. Ka diplomaatlistest sündmustest kirjutati meelsasti. Nõnda publitseeriti näiteks Travendali rahu lepingutekst¹⁰⁸ ning kui Taani alustas pärast Poltaava lahingut uuesti Rootsi-vastast sõjategevust, ilmus trükist sammu põhjendav manifest¹⁰⁹ ning veidi hiljem seda kritiseeriv anonüümne rootsimeelne pamflett¹¹⁰.

Pöördudes nüüd tagasi Wrangelli kroonika juurde, võiks eelnevat arvestades oletada, et autori tõenäolisteks allikateks võisid samuti olla tollased uudisekandjad. Mõistete *Zeitung* ja *Nachricht* kasutusest annab ettekujutuse järgnev tabel, milles on ära toodud kroonikas leiduvad tüüpilised viited, lisades lausetele ka selgitava konteksti. Mõisted *Nachricht* ja *Zeitung* on rõhutamiseks joonitud.

Aasta	Nr	Mõiste <i>Zeitung</i> kasutus	Lk ¹¹¹	Kontekst
1711	1.	<i>Auß Holland, Lübeck undt Danzig kahmen bey Reval im Aprill undt Majo einige Schiffe an, undt brachten die <u>Zeitung</u> mit, daß die Crassauische Armée in Pommern annoch stünde, nunmehr aber ausbrechen undt unter dem Commando deß General Meyerfeldt, welcher auß Schweden gekommen wehre, in Sachsen marschieren solle.</i>	63	Teated sõjakampaaniast Pommeris
	2.	<i>Auß Constantinopel wehre <u>Zeitung</u> eingelaufen, daß die Türkische Macht von 136 000 Man aufgebrochen undt in zwei Arméen sich getheilet...</i>	63	Teade Türki sõjalisest aktiveerumisest Venemaa vastu
	3.	<i>Den 15 May lief in Reual mit ein auß Holland kommandes Schiff die <u>Zeitung</u> ein, daß der Kayser den 10 Aprilis, undt in Franckreich der auphin den 14ten dito todes verfahren...</i>	64	Teade Saksa keisri ja Prantsuse troonipärija surmast
	4.	<i>Inzwischen da dieses passiert, lief die <u>Zeitung</u> ein, daß Ihre GroßCzaarische Maytt. mit der Türkischen undt tartarischen Arméen ein</i>	65	Teade lahingust Prutil

¹⁰⁷ Blome. Das deutsche Rußlandbild... lk 120.

¹⁰⁸ Travendalischer Friede/ Beschlossen den 18. Augusti Anno MDCC.

¹⁰⁹ MANIFEST oder Eine Summarische Declaration über Die rechmäßige/ und Hoch-wichtige Ursachen welche bewegen/ und gleichsam gezwungen haben Seine Königliche Majestät zu Dännemarck/ und Norwegen &c &c dessen Reiche/ und Länder gegen des Königs von Schweden/ Vielfältige eine Zeit nach der andern gegen denen Tractaten verübte/ und inskünftig befürchtende Gewaltthätigkeiten zu beschirmen / und mit denen in dem recht der Völcker zugelassen Mitteln/ mit des Höchsten Beystand in zulängliche Sicherheit zu feßen. Nach dem zu openhagen in der Königlichen Buchdruckerey gedruckten Dähnischen original, den 28. October 1709.

¹¹⁰ Unvorgreifliche Gedancken Eines Schwedischen Unterthanen/ über Das jüngst heraus gegabene Dänische MANIFEST, so hieben mit angedruckt. Gedruckt Ao. 1710.

¹¹¹ Lehekülgede numeratsioon lähtub Wrangelli kroonika käsikirjast (EAM D 237–1–125)

		<i>3tägiges hartes undt sehr blutiges Treffen beym Fluß Pruth geahlten...</i>		
	5.	<i>Die Conditiones, wie die <u>Zeitungen</u> es gegeben, solten gewehsen sein...</i>	65	Teade Türgi-Vene rahulepingust Prutil
1712	6.	<i>Immitelst lief die <u>Zeitung</u> ein, daß auß Constantinopel Ein Ambassadeur sich in Pohlen eingefunden...</i>	72	Teade Türgi saadiku saabumisest Poola
1714	7.	<i>Den 14 Julii lief von St Petersburg die <u>Zeitung</u> ein, daß den 12ten passato Ihr Hoheiten die CronPrincessin eine junge Princessin zur Welt gebohren...</i>	87	Teade printsess Natalja Aleksejevna sünnist
	8.	<i>Auß der Türckey hatte man immerfort von des Königes von Schweden aufbruch nach seine Erbländer <u>Zeitung</u> gehabt.../...doch wurde endlich vo gewiß geschrieben, daß Ihr Königl. Maytt. den 22 Nouvember.../...in Pommern zu Straelsundt würcklich angekommen wehren, welches denn auch folgendlich alle <u>Postzeitungen</u> confirmirten...</i>	88	Teade Karl XII lahkumisest Benderist ning saabumisest Stralsundi
1715	9.	<i>Auß Teutschlandt undt andern Königreichen aber lief die <u>Zeitung</u> ein, daß der große undtimmerfort glüücklich gewehsene König in Frackreich.../...mit tode waar abgegangen. Kurz vor seinem Ende hat Er selgst mit seiner eigenen Handt an alle puissancen geschrieben: <i>Le Roy de France est mort.</i></i>	96	Teade Louis XIV surmast
1716	10.	<i>Von unterschiedenen teutschen ohrten kam im außgange dieses Augusti Monats diese freuliche <u>Zeitung</u>, daß die Kayserliche Armée.../...die türkische macht betreffende in 200 000 Man totaliter bey Peterwardein geschlagen...</i>	104	Teade Peterwardeini lahingust
1718	11.	<i>.... undt womit denn daß Jahr 1718 sich endigte, außer daß noch fast ehe daß Jahr versloßen, man die große <u>Zeitung</u> hörete, wovon daß folgende Memorial mit mehren sprechen wirdt...</i>	115	Teade Karl XII surmast
Aasta		Möiste Nachricht kasutus		Kontekst
1712	12.	<i>Nach solcher vor denen Hrn. Schweden sehr auantageusen Action lief auch auß Pohlen die <u>nachricht</u> ein, daß der König von Schweden den Türkischen Sultan durch unabläßiges anhalten wieder dahin gebracht.../...undt den Krieg publiciren laßen, im Vorjahr des 1713te ahres mit 300 000 Man zu Felde zu gehen...</i>	72	Teade Türgi sultani sõjakuulutusest Venemaale
1713	13.	<i>Von des Königs von Schweden seinem Aufbruch mit der Türckischen Macht kam nunmehr die sichere <u>Nachricht</u> ein, daß eß damit gar seinen selzamen außschlag genommen...</i>	76	Teade ja kirjeldus kokkupõrkest Benderis
1714	14.	<i>Den 20 Julii erhielt man die <u>nachricht</u>, daß Ihr GroßCzaarische Maytt Glücklich zu Helsingfors angelanget wehren...</i>	87	Teade Peeter I jõudmisest Helsingisse

1715	15.	<i>Auß Dennemarck lief die gewiße <u>nachricht</u> ein, daß der Königliche Dänische Schout by Nacht Gabel 8 Große Schwedische Königliche Krieges Schiffe totaliter geschlagen undt erobert...</i>	91	Teade merelahingust
1719	16.	<i>Sonsten lief von allem Ohrten <u>Nachricht</u> ein, daß in Schweden große theurung wehr...</i>	128	Teade üldisest kallinemisest

Tabel 1. Mõistete Zeitung ja Nachricht kasutusest Otto Fabian von Wrangelli kroonikas.

Nagu tabelist selgub, pole võimalik määrata mõistete *Zeitung* ja *Nachricht* ühest tähendust, kuna need varieeruvad, kujutades endast kõige üldisemalt kas teadet või uudist. Mõistete kasutusest jääb mulje, et tegemist on paljuski sünonüümidega, sest nad esinevad kroonikas analoogses seoses ning tähenduses. Mõistete sünonüümsusele viitab ka Blome¹¹².

Valdavalt jääb selgusetuks, kas tegemist on kirjalike või suuliste teadetega. Ühel juhul on viidatud selgelt perioodilistele kirjalikele uudiskandjatele *Postzeitungen* (Nr 8)¹¹³, kuid ka teised teated võivad osutada mingile analoogsele infokandjale, sest Wrangell räägib neist kas mitmuses (Nr 5) või annab mõista, et (samasisulised) teated saabusid erinevatest paikadest (Nr. 9; 10; 16). Sageli on ära märgitud teadete otsene või kaudne päritolu (Nr 1; 2; 3; 7; 9; 10; 12; 15, 16), mille haare on märkimisväärne, ulatudes Konstantinoopolist Saksamaa ja Taanini. Viidet suulisele infole kohtame Karl XII surmateates (Nr 11), millele aga kroonikas järgneb juba selgelt refereeritud teadaanne — *Memorial* (vt lk 87).

Tabeli vaatlusel ilmneb, et Wrangell on suhtunud saabunud teadetes kriitikameelega, püüdes edastada võimalikult tõest informatsiooni (Nr 8; 13; 15). Eriti huvipakkuv on siinkohal teade Karl XII saabumisest Stralsundi, kus Wrangell annab mõista varasemate teadete ekslikkusest ja käesoleva paikapidavusest, ning uudis Peterwardeini lahingust, mille tõepärasuses Wrangell ei kahtle, kuna sarnast infot kandsid mitmelt poolt Saksamaalt saabunud teated. Tähelepanu väärib ka kaudse kõneviisi kasutamine teadete edastamisel (Nr 1), jättes mulje refereeringust, millele omapoolset hinnangut ei esitata. Selgelt refereeriva iseloomuga on ka teade Pruti rahulepingust (Nr 5).

Kasutamata küll mõisteid *Zeitung* ja *Nachricht*, kohtame kroonikas muidki kontekstuaalselt analoogseid viiteid saabunud kirjalikele uudiskandjatele. Nimelt

¹¹² Blome. Das deutsche Rußlandbild... lk 130.

¹¹³ Karl XII lahkumine Benderist ning saabumine Rootsi Pommerisse põhjustas Euroopas juba 1714. aasta sügisel suurt kõmu, mille kohta liikus pajatusi ning kuulujutte. Vt. *Liljegren*. Karl XII. lk 304.

kasutab Wrangell siin-seal väljendit *wurde geschrieben* (seda ka näiteks tabeli 8. teate puhul): *Auß England wurde geschrieben, daß die Königin allen Fleiß anwendete, zwischen Franckreich undt denen Alliierten Einen general Frieden zu stifften...*¹¹⁴.

Muudest kirjalikest dokumentidest kohtame selgeid viiteid ametlikele teadaannetele, mille edastamisel kasutab Wrangell mõisteid *relation*¹¹⁵ ja *manifest*¹¹⁶.

Tabelis 1 leiduvad teated kirjeldavad kõik Tallinnast ja Eestist kaugemal toimunud sündmusi. Wrangelli huvidest lähtuvalt on nad kantud sõjalis-poliitilisest iseloomust, kirjeldades parasjagu Euroopas toimuvat. Samas ei erine mõisteid *Zeitung* või *Nachricht* sisaldavad lõigud kroonika ülejäänud käsitlusest ei sisutiheduse, faktirohkuse ega ka esituslaadi poolest, mis lubab oletada, et Eesti-välise käsitluse kirjutamisel võiski Wrangell tugineda analoogsele teabele ning seega Euroopas levinud trükistele. Tõsi: Wrangelli kroonikas esineb vähemalt ühel korral seik, kui 1716. aasta 18. augustil Tallinna saabunud Inglise ja Hollandi laevade reisijad jutustasid üksmeelselt uudiseid Taanis viibivast Peeter I-st¹¹⁷.

Mõistete *Zeitung* ja *Nachricht* täpsem rekonstruktsioon osutub paraku keeruliseks, sest kroonik ei informeerinud meid lähemalt teadete päritolust.

Tabelist 1 selgub näiteks, et 1711. aasta aprillis-mais on Tallinnasse saabunud laevu Hollandist (üks dateerituna 15. mail), Lübeckist ja Danzigist. Võrreldes teateid Tallinna sadama tolliraamatus kajastuvaga, selgub, et antud aastal on ajavahemikus 10. jaanuarist 21. septembrini saabunud Tallinnasse 12 laeva. Aprillis ja mais on saabunud neist seitse alust:

11. ja 17. aprillil üks alus Danzigist, 24. aprillil üks alus Lübeckist, 7, 12. ja 26. mail kaks alust Amsterdamist¹¹⁸.

Laevade tollitavate kaupade nimistus ei leidu viiteid mingitele trükistele. Samas klapib laevade päritolu üldiselt Wrangelli nimetatuga, ent kroonik võib eksida kuupäevaga: nii ei ole 15. mail Tallinnasse Amsterdami laeva saabunud, tegu võiks olla ehk 12. mail saabunud alusega.

Teise olulise ning märksa väärtuslikuma allikalise baasi moodustavad Wrangelli kroonikas autori enda tähelepanekud. Nendeks või pidada eelkõige teateid Tallinnast

---

¹¹⁴ EAM D 237-1-125, lk 73.

¹¹⁵ Näit 1722. aasta Pärsia sõjakäigu kirjelduses (vt lk 101).

¹¹⁶ Näit Preisi kuninga sõjakuulutuses Rootsile (vt lk 72) ja teates Peeter Petrovitši troonipärijaks nimetamisest (vt lk 89).

¹¹⁷ Vt lk 83.

¹¹⁸ TLA 230-1-Ag.148, p 13 – 15.

ning Eesti alalt laiemalt, ent üldiselt on nõ kohalikud teated Tallinna-kesksed. Kahtlemata valmistab Wrangelli kroonika pettumuse kõigile, kes ootaksid käsitluses Kelchi-laadset põhjalikku (emotsionaalset) jutustust, ning seetõttu on Lemmit Margi ja Sulev Vahtre kriitika Wrangelli aadressil igati mõistetav¹¹⁹. Samas ei saa päriselt nõustuda Margi arvamusega, nagu heidaks Wrangell vaid möödaminnes pilku kaugemate maade ja Lääne-Euroopa sündmustele¹²⁰. Kuna pärast 1710. aastat kaldus otsene sõjategevus Eestist välja, võiks pigem öelda, et Wrangell vaatlebki peamiselt Euroopas toimuvat ning kirjeldab möödaminnes lähiümbruse sündmusi. Meenutagem, et kroonika üldine rõhk on sõjalistel ja poliitilistel sündmustel, mis vastab täielikult ka tollaegse trükimeedia kirjutamistrendidele.

3. 2. Wrangelli käsitluse eripärad

Hindamaks Wrangelli kroonika väärtust, tasub esmalt mõtiskleda autori tööviiside üle ning püüda selgitada, kas autor on koostanud teksti ajalisel distantisilt, mis võimaldaks põimida üksikteated märksa paremini ladusaks tervikuks ning koguda, nagu Kelch, materjali eesmärgipäraselt. Selleks vaadelgem veelkord kroonikat.

Me teame, et Wrangelli kroonika jaguneb kaheks — Fischbachi ära kirjaks, mille käsitluse lõppedes 1677. aastal jätkas Wrangell omakorda 1725. aastani. Kroonika kompilatiivne osa (I–V osa) lõpeb 46. leheküljel, seega hõlmab Wrangelli originaalloomingu (V–XII osa) käsikirjast 88 lehekülge — umbes 65%.

Wrangelli originaalset loomingu silmitsedes võib nii sisulises kui mahulises mõttes tähele panna käsitluse jagunemist kaheks: teksti algus on ühtlaselt teadetevaene ning lõpp ühtlaselt inforohke. Soovides saada täpsemat ülevaadet Wrangelli originaalkäsitluse jaotusest aastatele, on võrreldud omavahel kroonika erinevate osade mahtu lehekülgedes, alustades V osa keskelt ning lõpetades XII-ga. Siinkohal on arvestatud, et ühe osa lõpp Wrangelli käsikirjas ja teise algus pole täpselt seotud aastate lõpu ja algusega. Pidades silmas, et kroonika on jaotatud sellisel viisil osadeks

---

¹¹⁹ Seda sündmusrikast aega, mida autor kaasa elas, oleks võinud kirjeldada värvirikkamalt, kui Wrangell seda on teinud. Ka ei ole vist autorini ulatunud kõiki teateid asetleidnud sündmuste kohta, või pole ta siis kõike oma kroonikasse jäädvustanud, igatahes ei saaks ainult Wrangelli põhjal mingit põhjalikku ja igakülget ümmargust käsitlust Põhjasõja sündmuskäigust... Mark. Eesti vanem... II osa, lk 306.

Wrangelli kroonika jääb siiski küllalt lünklikuks ja vähempakkuvaks, kui seda autori kui rüütelkonna ühe juhtfiguuri teadmised võimaldanuks... Vahtre. Varauusagene... II osa, lk 49.

¹²⁰ Lemmit Mark. Eesti vanem... II osa, lk 307.

tõenäoliselt Wrangelli enda poolt, ei tohiks jaotust ignoreerida. Samas tugineb Wrangelli kroonika käsikirja selline osadejaotus täpselt lehekülgede vahetustele (v.a. IX osa, mis algab 116. lehekülje lõpus), hõlbustades ning täpsustades sellega tunduvalt võrdlust.

Aastad	Osad	Leheküljed
1677–1709	V	46–55
1709–1715	VI	56–90
1715–1718	VII	91–113
1718–1719	VIII	114–116
1719–1721	IX	116–121
1721–1724	X	126–130
1724	XI	131–132
1725	XII	133–137

Tabel 2. Otto Fabian von Wrangelli originaalloomingu käsitletud aastate jaotumine osadeks kroonika käsikirjas.

Tabelist 2 selgub, et Wrangell on kroonikas kõige pikemalt käsitletud sündmusi VI (34 lk) ning VII osas (22 lk), ehk siis sündmuste pearõhk langeb aastatesse 1709–1718, moodustades Wrangelli originaalkäsitluse 88 leheküljest tervelt 63,6%. Järgnevates osades (VIII–XII) kajastub ajavahemik 1718–1725, mis on leidnud tunduvalt vähem käsitlemist, moodustades tekstist 26,1% (kokku 23 lk). Eelnenud osade kõrval torkab aga drastiliselt silma, et kroonika V osa, milles Wrangell käsitleb ajavahemikku 1677–1709, moodustab tekstist vaid 10,2%, (kokku 9 lk), ehkki käsitletud aastate poolest (32 aastat) on see osa “suveräänne liider”, vastandudes tänu käsitluse lühidusele selgelt ülejäänud kroonika osadele. V osa, mis on ühtlaselt sisuhõre, vastandub eelkõige VI ja VII osale, mil käsitluse intensiivsus on jõudnud oma haripunkti, kust edasi püsib tekst väiksemate tõusude ja mõõnadega umbes ühel tasemel, ületades aga ka siis käsitluse pikkuselt V osa.

Kroonika VI ja VII osa (seega u 1709–1718) on tõenäoliselt periood, mil Wrangell sellega kõige intensiivsemalt tegeles, edasi näib autori tarm vaibuvat, kuid ei kuhtu. Tänu kroonika V osa sisu mannetusele tõstatub küsimus, kas Wrangell üldse kirjutas kroonikat enne 1709. aastat, või taastas ta oma intensiivsel kroonikakirjutamise ajal tagasiulatuvalt lünga, mis algas 1677 ja lõppes kuskil 18. sajandi esimese kümnendi saabumisel. Probleemi aitab tuua lahendust järgmine kroonikale iseloomulik ilming.

Nimel kohtame kroonikas käsitluse mahulise ebaühtluse kõrval veel üht anomaalset nähtust. Huvitaval kombel ei püsi Wrangelli kroonika grammatilise ajavormi mõistes alati monoliitselt minevikus, nagu tavaliselt, vaid käsitluses kohtame ajuti hüppeid minevikust olevikku ja olevikust tulevikku, mille näiteks olgu kasvõi juba eelpool tsiteeritud lausekatke 1725. aasta käsitlusest (vt lk): *Waß künfftiges 1726 Jahr soll vorgenommen werden, solches muß man erwarten; die anstalt ist gemacht, daß große Parteyen Korn eingekaufft werden, imgleichen ist ordre ergangen, eine ansehnliche Quantitet brantwein, bier und Eßig nebst Fleisch etc gegen die SeeCampagnien bereitschaft zu halten*¹²¹. Lause sisaldab selgelt kahte üldist grammatilist ajavormi — olevikku ja (täis)minevikku, vaadates samas ka tulevikku. Ei jää kahtlust, et Wrangell kirjutas 1725. aastal enda (kaasaja) oleviku positsioonist, püüdes samas mõelda selle üle, mis peagi tulemas. Kuna tegemist on viimase käsitletava aastaga kroonikas, võiks jääda mulje, nagu püüaks autor teha kroonika lõpetuseks kena kokkuvõtte, kuid tegelikult kohtame analoogseid viiteid juba varemgi. Tüüpilise võttena paigutab Wrangell sellised laused alati just aastakäsitluste lõppu.

Peale Karl XII ja Türgi sultani vahelist konflikti 1713. aastal, mille käigus lasi sultan Rootsi kuninga vangistada, kirjutab Wrangell sõnaselgelt: *Waß nun ferner passieren wirdt, muß die Zeit geben...*¹²² ning reageerib teatele Riigipäeva kokkukutsumisest Rootsis: *...waß weiter anzufangen, daß stehet zu erwarten, waß auf Selbigen verabhandelt weren wirdt...*¹²³. Lisaks lõpeb 1713. aasta käsitus sarnaselt 1725. aastale taas kokkuvõttesarnase lõiguga, milles kirjeldatakse erinevate vaenupoolte — Rootsi, Türgi, Taani ja Venemaa — hetkeseisu. Kirjelduses kohtame taas oleviku ajavormi¹²⁴. Tabel 3 aitab saada parema ülevaate kroonika nõ ajalistest nihetest. Tabeli teises veerus tähistab märksõna "olevik" selliseid tekstilõike, kus on kasutatud preesensi ajavormi (näiteks 1715. a.: *Sonsten ist hiebey zu bemercken, daß der König von Großbritannien undt zugleich Churfürst zu hannover sich mit in diesen Krieg meliret...*¹²⁵) ning "tulevik" juhtumeid, mil autor viitab hetkeolukordadele, mille

---

¹²¹ EAM D 237–1–125, lk 136.

¹²² EAM D 237–1–125, lk 85.

¹²³ Samas.

¹²⁴ *Der König in Dennemarck hält die Vestung Tönningen immer fort eingeschloßen, doch aber hat Er nicht verhindern können, daß proviantschiffe hineingeschlichen*, EAM D 237–1–125, lk 113.

¹²⁵ EAM D 237–1–125, lk 100.

lahendus peaks saabuma tulevikus (näiteks 1722. a.: *Waß des Herzogs sein anbringen sein wirdt, muß die Zeit geben...*¹²⁶).

1. Kroonikas käsitletavad aastad	2. Ajavorm aastakäsitleluse lõpus	3. Käsikirja paginatsioon
1677	minevik	lk 46–47
1684	minevik	lk 47
1685	minevik	lk 47
1689	minevik	lk 47
1693	minevik	lk 47
1695	minevik	lk 47
1696	minevik	lk 47–48
1697	minevik	lk 48
1698	minevik	lk 48–49
1700	minevik	lk 49
1701	minevik	lk 50–51
1702	minevik	lk 51
1703	minevik	lk 51–52
1704	minevik	lk 52–53
1705	minevik	lk 53–54
1707	minevik	lk 55
1708	minevik	lk 55
1709	minevik	lk 55–57
1710	minevik	lk 57–62
1711	minevik	lk 62–68
1712	minevik	lk 68–76
1713	olevik	lk 76–85
1714	minevik	lk 85–90
1715	olevik	lk 90–100
1716	tulevik	lk 100–107
1717	minevik	lk 107–112
1718	tulevik	lk 112–116
1719	minevik	lk 116–122
1720	minevik	lk 122–124
1721	minevik	lk 124–127
1722	tulevik	lk 127–129
1723	tulevik	lk 129–131
1724	tulevik	lk 131–133
1725	tulevik	lk 133–137

Tabel 3. Kroonika aastakäsitleluse lõpus esinevad grammatilised ajavormid.

Tabel 3 näitab, et esimest korda kirjutas Wrangell sündmustest oma vahetu kaasaja kontekstis (tabeli "olevik" või "tulevik") 1713. aastal, kasutades seda võtet hiljem

¹²⁶ EAM D 237–1–125, lk 128.

korduvalt, eriti kroonika lõpu poole, mis osutab, et Wrangell pole kirjutanud kroonikat eriliselt ajadistantsilt, vaid sageli nõ jooksvalt, jõudes oma kaasaega ning jätkates käsitlust sealt jälle hiljem, võimalik, et käimasoleva aasta lõpus.

Hiliseim hetk, mil Wrangell tunnetas end nõ "kroonikuna", võiks olla seega 1713. aasta. Võimaliku varajaseima momendi määramiseks pole erilisi võimalusi, ent tõenäoliselt ei toimunud see 1677 ega üldse enne 1709. aastat, arvestades tabel 1 andmeid kroonika V osa sisuhõreduse kohta¹²⁷. Pidades silmas Wrangelli elulugu, oleks loogiline, et suurem kirjatöö võeti ette peale maanõuniku ametist lahkumist 1711. aastal. Umbes sinna aega paigutus ka tabel 2 käsitluse intensiivsuseperioodi. Samas paistab 1710. aasta käsitus kuuluvat sisuliselt veel tagantjärgi rekonstrueeritud sündmuste hulka, sest üksikasjalikult kirjeldatakse eelkõige Tallinna piiramise ning kapituleerumisega seotud sündmusi, millesse, nagu teada, oli Otto Fabian von Wrangell maanõunikuks haaratud. Samuti ilmuvad viited mõistetele *Zeitung* ja *Nachricht* esmakordselt kasutusele alates 1711. aastast.

Eelnevat kokku võttes võib laiendada ning täpsustada Lemmit Margi ja Sulev Vahtre seisukohta, nagu oleks Wrangell ilmselt pikema aja jooksul teinud kirjalikke märkmeid ja toetunud nendele, sest kroonikas on rohkesti toodud arve ja täpseid kuupäevi¹²⁸. Wrangell tegeles kroonika kirjutamisega aktiivselt umbes 15 aastat ja kujutas neist 8 aastal sündmusi oma vahetu kaasaja kontekstis, mis on aga silmatorkav kontseptuaalne ebakõla. Margi kriitika Wrangelli aadressil Põhjasõja sündmuste ebapiisava käsitlemise pärast saaks nüüd vähemalt Eesti sündmuste puhul seletuse, kuna tõenäoliselt kirjutas Wrangell aastatest 1677–1709/10 tagantjärgi, mil need polnud enam aktuaalsed. Teame Wrangelli elust, et ta viibis Karl XI matustel ning Karl XII kroonimisel, samuti võis ta tervitada noort Rootsi kuningat 1700. aastal Tallinnas. Kummalisel kombel mainib Wrangell mõlemaid sündmusi vaid ühe sündmust fikseeriva lausega. Kirjeldanuks Wrangell Karl XII Tallinnas viibimist vahetult, leiaksime kroonikast tõenäoliselt analoogse teate hilisemate Peeter I külastuste kirjeldustega.

---

¹²⁷ Me teame juba, et tõenäoliselt Wrangell ei saanud alustada kroonikat peale Fischbachi käsitluse vahetut lõppemist 1677. aastal, sest ta viibis välismaal. Kuid siinkohal tasub meenutada, et Fischbach lõpetas enda kroonika käsikirja 1693. aastal, jäädes käsitlusega usutavasti pidama siiski Lode–Werner kroonika kaasaega. Fischbachi kroonika valmimise ajaks oli Wrangell Eestimaal tagasi olnud juba kümme aastat, mis kaotab ajalise vasturääkivuse. Seega võis Wrangell Fischbachi kroonikat jätkata tõepoolest juba 1693. aastast alates, nagu seda ka historiograafias laiemalt arvatakse, kui Tabel 1 ei näitaks just V osa vastandumist eelkõige VI ja VII osale, mil käsitluse intensiivsus on jõudnud oma haripunkti.

¹²⁸ *Mark*. Eesti vanem... II osa, lk 307. *Vahtre*. Varauusaegne... II osa, lk 48.

Lisades veel, et arvatavasti ei plaaninud Wrangell oma kroonikat sellisel kujul trüki avaldada¹²⁹, süveneb arvamus, et Wrangelli teost ei saa kuidagi pidada kroonikaks sõna klassikalises mõttes.

Wrangelli kroonikat peetakse üheks viimaseks varauusaegseks kroonikažanri tähiseks Balti historiograafias. Kindlasti pole enam tegu aga täiesti stiilipuhta kroonikaga, teost võiks vaadelda balansseerivana kroonika ja päevaraamatu vahel, millele on aluse pannud ärakiri Fischbachi kroonikast ning mida Wrangell hakkas hiljem täiendama. Samas polnud päevikulaadses ajalookirjutuses midagi uut. Juba 16. ja 17. sajandil oli Riias kaasaegsete sündmuste kirjeldamine saanud suurmoeks, kus raehärrad, raesekretärid, kirikuõpetajad ning kaupmehed tähendasid üles neid puudutavaid teemasid¹³⁰. Näib, nagu autor oleks kogunud või kirjutas fikseerinud jooksvalt temani jõudnud sündmused, andmata neile erilist omapoolset hinnangut, mis seletaks ka distantse autori ja tema loomingu vahel. Sellisele võimalusele viitab ka Mark¹³¹. Hinnangu andmisest hoidumise üle avaldab ka Lutz Spelge oma artiklis *Das Rußlandbild der livländischen Chroniken des 17. Jahrhunderts* teatavat hämmeldust, rõhutades eriti Wrangelli stiili erinevust Kelchi kajastamislaadist¹³².

Samas ei tohiks Wrangelli kroonika hindamisel lähtuda võrdlusest tema kaasaegse Kelchiga, kelle kroonikad ületavad sisutiheduse poolest Wrangelli teose mitmekordselt. Ivar Leimus on nimetanud Kelchi *Continuationi* kõhkluseta tähtsaimaks Põhjasõja sündmusi kajastavaks allikaks¹³³, ning mõistagi tuleb hinnanguga nõustuda. 1710. aasta detsembriks oli Kelch jõudnud käsitlusega 1707. aasta lõppu¹³⁴, mis annab selget tunnistust autori väsimatust tööst materjali kogumisel, selle analüüsimisel ning kokku kirjutamisel.

Wrangelli kroonika käsikiri jäi, nagu ka Christian Kelchi *Continuation*, lõpetamata autori surma tõttu. Paraku saab mainitud fakti pidada ka ehk ainsaks sarnasuseks kroonikate vahel. Kelchi kroonika kõrvutamisel Wrangelli raamatuga ilmneb kahe teose põhimõtteline erinevus. Kui Kelch on kirjutanud kroonika selge eesmärgiga

---

¹²⁹ *Vahtre*. Varauusaegne... II osa, lk 49.

¹³⁰ *Raik*. Ajalookirjutuse kõrgaeg... lk 23.

¹³¹ *Mark*. Eesti vanem...II osa, lk 305.

¹³² *Lutz Spelge*. Das Rußlandbild der livländischen Chroniken des 17. Jahrhunderts. Koguteosest: Deutschland–Livland–Russland. Ihre Beziehungen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Beiträge aus dem Historischen Seminar der Universität Hamburg. Hrsg von Norbert Angermann. Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk Lüneburg 1988. Lk 197.

¹³³ Christian Kelch. Liivimaa ajalugu. Tõlkinud Ivar Leimus. Lk III.

¹³⁴ Sama aasta kohta kirjutab Wrangell, et ...1707. aastal toimusid siin maal vahetevahel väikesed kokkupõrked ning retked, ja muud ei midagi... (vt lk 42).

anda põhjalik (ajalooline) käsitus asetleidnud sündmustest, siis Wrangelli teksti võiks pidada pigem märkmete jadaks, mis konstateerib sündmuste toimumist.

Loobudes võrdlemast Wrangelli kroonikat Kelchi teostega, võiks seda vaadelda mitte pinnapealse ja segasevõitu kroonikana, vaid 18. sajandi esimese poole Tallinnasse jõudnud teadete omalaadse peeglina, eeldades, et Wrangell kirjutas kroonika nii-öelda jooksvalt ning ei jõudnud enne teksti katkemist selle sisu märkimisväärselt korrigeerida. Wrangelli kroonika hindamatu väärtus seisnebki esitatud materjali “tooruses”, kuna sellisena on võimalik heita pilk 18. sajandi alguses elanud inimese arusaamadesse. Põhjasõja allikana muutub Wrangelli kroonika siinkohal eriti hinnatavaks kommunikatsiooniajaloolises mõttes, pakkudes võimaluse rekonstrueerida konflikti kaasaegse inimese märkmete kaudu Eestimaale jõudnud (sõja)teadete iseloomu ning heita pilk omaaegsele info liikumise ulatusele ja päritolule, teadete sisu kaudu on võimalik tuvastada varauusaegses konfliktis rakendatud infosõja elemente.

Kindlasti ei saa kroonikateksti alusel üldistatult väita, et Wrangelli teadete kogum kujutaks endast ammendavat ülevaadet kogu informatsioonist, mis ajavahemikul 1677–1725 Tallinnasse jõudis. Esiteks pole teadete hulk ja sisutihedus aastate kaupa võrreldavad. Samuti tuleb silmas pidada autori kõrget ühiskondlikku positsiooni, mis võimaldas arvatavasti suuremat juurdepääsu informatsioonile, kui tavalisel Tallinna elanikul selleks võimalus oli. Kroonikat uurides tasub silmas pidada, et Wrangell oli enne Eestimaa rüütelkonna teenistusse astumist viibinud pikemat aega Lääne-Euroopas. Wrangelli kroonikat võiks seega mõista ühe üsna laia silmaringiga sõjaväelase ning Eestimaal juhtival positsioonil olnud aadliku nägemusena 18. sajandi esimesest veerandist.

4. Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli kroonika. Osaline tõlge

[4. 1.] Viies osa

Juunis *Anno 1667*¹³⁵ põles roimsüütamisega alanud tulekahjus Riia linn koos mõnede kirikutega suures osas tuhaks ja seeläbi sündinud kahju olnud väga suur¹³⁶. Selle roimsüütamise eestvõtja, sünnilt saks, kandnud Francki nime, pidi piinamisel tunnistama, kuidas ta sellise roimsüütamise peale on tulnud ja toiminud; kuid asjas ei saadud selgust. Ta on surnuks suitsetatud (*geschmäucht*) ning talle [kuriteo] igaveseks meeldetuletuseks häbitulp püstitatud.

Juunis *Anno 1684* puhkes keskpäeval Tallinna Toompeal suur kahjutuli¹³⁷, mis tegi väheste tundidega kogu Toompea, eriti niinimetatud *großen Stock*'i¹³⁸ koos ilusa kiriku ja rüütelkonna-majaga maatasa. Ometi jäid alles kuninglik loss koos mõnede majadega Toompea turu ääres ja *Sevenburg*'is¹³⁹, nagu ainsana ka *großen Stock*'is tolleaegse herra meeskohtuniku ja majori Nils Stackelbergi¹⁴⁰ maja.

Detsembris *Anno 1685* alustati ka Eestimaal Rootsi Riigipäeval *Anno 1680* heaks kiidetud reduktsioonitööd selleks määratud härrade komissaridega. Ometigi jäeti aga redutseeritud mõisate pärushärrade valdusesse needsinased mõisad pideva rendiga, koos hüvega kolmandikule kinnitatud rendist, niisamuti jäeti neile ka kuni *Anno 1685* nauditud sissetulekud. Liivimaal aga algas reduktsioon mõneti varem¹⁴¹.

Anno 1689 toimus truudusevanne praegu valitsevale kuninglikule majasteedile Liivimaal ja *Anno 1690* Eestimaal. Samal aastal avati Tartus ka uuesti akadeemia.

---

¹³⁵ Siin ja edaspidi on käsitletava aasta number selle esmakordsel mainimisel parema ülevaate saamise huvides markeeritud.

¹³⁶ Riia põleng toimus 21. – 23. mail 1677. Hävis umbes 200 maja ning aita, lisaks ka Peetri ning Johannese kirikud. Süütamises kahtlustatud saksi studiosus Franck mõisteti koos kaasosalisega tulesurma. (*Rudolf Winkler*. Der Brand des Doms zu Reval im Jahre 1684. Buchdruckerei Aug. Mickwiz. Reval, lk 3).

¹³⁷ Toompea suurpõleng 6. juunil 1684. a. (Samas, lk 4).

¹³⁸ *Der grosse Stock* – nn Suur linnus Toompeal, *castrum majus* (Revalscher Kalender für 1870. Reval. Druck und Verlag von J. H. Gressel, 1869. Lk 55).

¹³⁹ *Sevenburg* – Siebenburgen, nn Seitsme linnuse park. Paik asus Toompea turuväljaku lõunaküljel (Vt Juhan Maiste, Silja Vohli, Toompea uusaegsest topograafiast. Vana Tallinn VI (X) 1996 lk 72 ja *Rudolf Winkler*. Der Brand des Doms... lk 8).

¹⁴⁰ Nils vabahärra von Stackelberg (u 1630–1714), Rootsi sõjaväe major, Eestimaa rüütelkonna peamees 1687–1690, maanõunik 1691–1696 (*Krusenstjern; Wrangell*. Die Estländische Ritterschaft... lk 345; 352). [*Nils Stackelberg*]

¹⁴¹ Liivimaal käivitus protsess, kui kuningas nimetas 1681. a. algul Eestimaa kuberner ja kindralmajor Robert Lichtoni Läänemereprovintside reduktsiooni eest vastutava komisjoni juhatajaks. (Eesti ajalugu III. lk 207).

26. veebruaril *Anno 1693* tähistati kuninglikul korraldusel kogu Liivi- ja Eestimaal juubelipidu 100 aasta möödumisest Uppsala konsiiliumist ja seal vastuvõetud Augsburgi usutunnistusest.

Aastal **1695** viidi Eestimaal selleks volitatud härrade komissaride, nimeliselt härra kindralkubeneri Axel Julius de la Gardie¹⁴², härra kindralmajori Johann Andreas von der Pahleni¹⁴³, härra asehalduri Matthias von Porteni¹⁴⁴ ja härra maakohtuniku Engelbrecht Mannenburgi¹⁴⁵ poolt läbi revisjon, mille läbi tõsteti ratsateenistust maal [rohkem kui] 150 hobuse võrra¹⁴⁶.

Anno 1696 tahtsid kolm viimast ülalmainitud härra komissari pärast lõpetatud revisjonikomisjoni ühe soome kuudiga Stockholmi minna, kui nad aga kõik revisjoniaktid kuudile toonud ja olid 20. augustil vastu õhtut kõik pardale läinud, tõusis öösel äge põhjatorn, milles reidil olnud kuut, mille ankur enam pidada ei tahtnud, virutati öösel vastu Tallinna sadama kaid sellisel viisil, et see tükkideks purunes. Hukkusid härra kindralmajor Pahlen üheskoos oma abikaasa, poja ja tütreaga, Mannerburgi neli last, nagu ka paljud teised nii aadlikud kui mitteaadlikud, kokku kuni 26 persooni, lisaks neile ka revisjoniaktid, ülejäänud päästeti aga suurivaevu ära¹⁴⁷.

Ja kuna neil mõlemal mainitud aastail läbi suve väga sageli sadas ning ajuti ka külmetas, siis tõusis maal seeläbi selline ikaldus, hinnatõus ja nälg, et 1696. aasta sügisest surid nälga mitu tuhat inimest niihästi maal kui linnade juures, kuhu vaene rahvas sagedasti ilmus ja kerjas. Ja jätkus selline hinnatõus ning nälg ka 97-ndal aastal, kuna niiskuse tõttu ei suutnud mullune talivili täielikult seemenduda ja suvivili riknes tänu põuale.

---

¹⁴² Axel Julius de la Gardie (1637–1710). Rootsi riiginõunik 1674, juhatas kaitseehitustöid Eesti- ja Liivimaal 1675, oli vägede ülemjuhataja Ingerimaal 1677, Eestimaa kindralkuberner 1687–1704, reduktsioonikomisjoni juhataja (vt. Svenskt biografiskt lexikon (SBL). 10. köide, lk 709–716; *Adolf Perandi*, Die Aufgaben und Funktionen der estländischen Generalgouvernementsregierung während der schwedischen Zeit. Koguteoses: Eestimaa Rootsiaegse kindralkubeneri kataloog I. Tartu 1935. Eesti Riigi Keskarhiivi väljaanne, lk 46).

¹⁴³ Johann Andreas vabahärra von der Pahlen (1642–1696). Kindralmajor ja Eestimaa maanõunik (1687–1696) (Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften (GHBR). Teil Estland, Band I. lk 164).

¹⁴⁴ Matthias von Poorten (1642–1718). 1671 Liivima maakohtu assessor, aadeldati 1673, Tallinna asevalitseja 1690–1700 (DBL, lk 598).

¹⁴⁵ Engelbrecht Mannenburg (?–1696) Saaremaa maakohtunik (*Kelch*, Continuation, lk 45).

¹⁴⁶ Kalle Krooni järgi suurendati 1696. aasta adramaarevisjoni käigus nn ratsateenistushobuste arvu Eestimaal 344-lt 497-ni (*Kroon*. Kolme lövi ja greifi all Põhjasõjas. Lk 83-84).

¹⁴⁷ Analoogselt ja mõneti üksikasjalikumalt kajastab juhtunut ka *Kelch* (*Kelch*, Continuation, lk 45-46).

Kevadel *Anno 1697* saatis Moskva Suurvürst ühe suure saatkonna maitsi läbi Liivimaa Hollandisse, Inglismaale ja Keisri juurde ja oli Suurvürst säherduse kaaskonnaga inkognito kõikides õukondades pärast seda kui ta veidi enne oli Moskvast ühe tema vastase paljastatud vandenõu maha surunud¹⁴⁸.

Aprillis¹⁴⁹ suri kuningas Karl XI Rootsis ära ja 4 nädalat peale seda süttis kuninglik loss põlema, mis koos paljude asjadega täitsa tuhaks põles¹⁵⁰.

Poolas valiti Saksi kuurvürst kuningaks peale seda, kui ta paavstliku religiooni omaksvõtnud, selline valik seisis (*soustiniren*) ka koos temaga samal ajal valitud Prantsusmaalt pärit prints Conti¹⁵¹ vastu.

Detsembris pakuti pärast õndsast Rootsi kuninga matuseid tema pojale Karl XII-le tema vanuse 16. aastal valitsusjärge, mille ta ka vastu võttis, endale truudust vanduda laskis ja endale ise krooni pähe aetas ja kohe seejärel ka salvimise vastu võttis¹⁵².

Anno 1698 pandi Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal kõikides kuninglikes rendimõisates tööle uurimiskomisjon, nagu säherdune administreeris ja märkis üles, mis talupojad olid eelnevatel kehvadel aastatel võlgu jäänud, mil neil hästi ei läinud.

Anno 1700 tõusis uue aasta esimesel päeval Tallinnas hirmus torm, mis kinnikülmunud sadama nõnda üles tõstis, et mitmesugused seal kail asunud laevad liivale kinni jäid ning üks teraviljalaadungiga laev pea täielikult hävis.

Veebruaris¹⁵³ seejärel valgusid Poola kuninga 5 kuni 6000 Saksi sõdurit Liivimaale ja tahtsid Riial nobedalt vallutada, mis neil ebaõnnestus; ometi võtsid nad tormijooksuga Kobroni¹⁵⁴ kindluse, allutasid Liivimaa osaliselt kontributsioonile, ründasid seejärel suurte kaotustega Daugavgrīvat¹⁵⁵ ja vallutasid selle akordiga¹⁵⁶ kolme päeva pärast.

---

¹⁴⁸ Streletside mäss vallandus siiski Peeter I äraoleku ajal 1698. aasta alguses ning suruti juba maha enne Peeter I Moskvasse jõudmist septembris 1698. (vt nt *Wittram*. Bd I, lk 173).

¹⁴⁹ Karl XI suri 5. aprillil 1697 (*Bengt Liljegren*. Karl XII. Biograafia. Tänapäev 2005, lk 45).

¹⁵⁰ Stockholmi kuningaloss põles 7. mail 1697 (*Liljegren*. Karl XII, lk 52–55).

¹⁵¹ François-Louis de Bourbon, prints de Conti (1664–1709). Valiti Poola kuningaks 1697. aastal, ent pöördus Prantsusmaale tagasi, saades teada August II troonile asumisest.

¹⁵² Eestimaa rüütelkonna peamehena osales Otto Fabian von Wrangell Maapäeva delegatsioonis Karl XI matusel 24. novembril ja Karl XII kroonimistseremoonial 12.–13. detsembril 1697, jõudes tagasi 16. mail 1698 (Wrangell's Chronik X).

¹⁵³ Saksilaste üllatusrünnak Riiale õõl vastu 12. veebruaril 1700. a. (Eesti ajalugu IV. Lk 24).

¹⁵⁴ Kobroni kindluse [*Cobron*] vallutamine toimus õõl vastu 14. veebruaril (*Laidre*. Lõpu võidukas... lk 89).

¹⁵⁵ [*Dünamünde*]

¹⁵⁶ *per accord* – kokkuleppe läbi, kokkuleppel (lad k). Tormijooks Daugavgrīvale algas 11. ja 12. märtsi vahelisel öösel, kindlus alistus 13. märtsil (*Laidre*. Lõpu võidukas... lk 103).

Kevadel tuli Soomest kaunis suur abivägi¹⁵⁷, mis küll saksilased maalt välja ajas, kuid suvel tulid needsinased taas üle Daugava ja hoidsid Riia pikalt blokeerituna¹⁵⁸.

Umbes sel ajal läks Rootsi kuningas koos vähese jõuga Sjællandile¹⁵⁹ ja viis koos Inglise ja Hollandi laevastiku abiga Taani kuninga selleni, et ta Holsteinis tekkinud segaduse tõttu pidi rahuga nõustuma¹⁶⁰.

Septembris valgus Moskoviit 80 000 mehega¹⁶¹, nagu nad ütlesid (*wie sie sagten*), maale, piiras sisse Narva ja tegi Virumaal tule ja mõõgaga laastades suurt kahju, nõnda et Narvast 10 miili ulatuses vähe midagi alles jäi.

Pärast Koknese¹⁶² vallutamist asusid saksilased taas üle Väina¹⁶³, nii nagu kasakad tegid ikka veel Liivimaal ringi luusides suurt kahju.

Oktoobris saabus Rootsi kuningas Pärnusse, sealt edasi Tallinna, kuhu teda Rootsist tulnuna saatsid prantsuse ambassadöör¹⁶⁴ ja Keisri saadik¹⁶⁵. Kuigi nüüd oli Rootsi kuningal küll kaasas vaid väike jõud, sest kaugemaid vägesid ei saanud tänu hilisele aastaajale sedamaid kohale toimetada, siis läks ta ometi Narva linna vabastama seal laagris asuvast vaenulikust tsaarist, kes end seal vägagi tugevasti oli kindlustanud, ületas oma umbes 8000 mehega¹⁶⁶ parajasti tekkinud ja otse vaenlasele silmadesse

---

¹⁵⁷ Soome abiväed jõudsid Riia lähiste 7. mail 1700. a. (*Laidre*. Lõpu võidukas...lk 108).

¹⁵⁸ Kuningas August II tuli 17 000–mehelise väega üle Daugava [*Dühna*] juuli keskel ning augusti alguseks oli Riia uuesti ümber piiratud. 10. augustil algas linna tulistamine suurtükkidest. (*Laidre*. Lõpu võidukas...153).

¹⁵⁹ Dessant Sjællandile [*Seeland*] toimus juuli lõpul, augusti alguses. Rootsi väed asusid Kopenhaagenit pommitama. (*Laidre*. Lõpu võidukas... lk 73).

¹⁶⁰ Travendali rahu sõlmiti Mereriikide survele Taani kuninga ja Karl XII õemehe Holstein–Gottorpi hertsogi vahel 7. (8.) augustil 1700. aastal, mis pani Karli maabunud ning Kopenhaagenit ähvardavad Rootsi väed keerulisse situatsiooni. Rahu taastas *status quo*, ent Taanit lõplikult purustada ei õnnestunud. Rootsi liitus rahulepinguga 12. (13.) augustil. (Vt. *Laidre*. Lõpu võidukas... lk 73 ja *Klaus Zernack*. Der große Nordische Krieg. lk 169).

¹⁶¹ Venelaste koguarvuks pakub *Laidre* 35 500 – 38 000 meest (*Laidre*. Lõpu võidukas... lk 129) *Kelch* peab tõenäoliseks 80 000 meest (*Christian Kelch*. Continuation... Lk 127), mis vastab ka vahetult pärast Narva lahingut publitseeritud lendlehe andmetele: *...Dieser Sieg ist um so viel glorieus und vor unvergleichlich zu schätzen/ weil nebst des Allerhöchsten Beystand/ derselbe mit einer beringen Macht gegen des Feindes grossen Hauffen und Anzahl zu rechnen/ da der Feind sich auff 80000 Mann starck gehalten...* (Kurzer doch Wahrhaftiger Bericht weden des GLORIEUSEN... TLÜAR V–1321, 1 5). Astrid Blome juhib tähelepanu Narva lahingut kujutavate kaasaegsete kirjutiste tendentsile, et mida enam vaenuväed teineteisele lähenesid, seda arvukamatena neid kujutati (*Blome*. Das deutsche Rußlandbild... lk 96).

¹⁶² [*Kockenhusen*]

¹⁶³ [*Dühne*]

¹⁶⁴ *Ambassadeur* – suursaadik, suveräänse riigi diplomaatiline esindaja (*Margus Laidre*. Sõnumitooja või salakuulaja? Nüüdisaegse diplomaatia lätend 1454–1725. Varrak 2003. Lk 179). Prantsuse suursaadikuks oli krahv Louis Guiscard.

¹⁶⁵ *Envoyé* – saadik, suursaadikust madalam tiitel (*Laidre*. Sõnumitooja... Lk 184). Keiser Leopold I–t esindas Austria diplomaat Gotthard Helfried von Weltz.

¹⁶⁶ Rootsi armee suurust hindab *Kelch* üksikasjalises loendis 8440–e mehele (*Christian Kelch*. Continuation... Lk 154–155), Narva lahingu lendlehes minitakse 8000 meest: *Den 13. Novembr. brachen Ihre Königl. Majest von Wesenberg auff / fünffzehen Meilen von Narva/ mit dero Armee /*

tikkuva paksu lumetuisu varjus retranšmendi¹⁶⁷ ja lõi vaenlast nõnda, et mõni tuhat sinnasamasse maha jäi, mõni tuhat põgenemisel jõkke uppus, kuna seda ületav sild murdus. Saagiks langes kogu suurtükivägi, mis sisaldas 200 metallsuurtükki ja tulemüürit, 200 lippu ja standarti koos kogu laagri ja väga rikkaliku saagiga¹⁶⁸. Vangistati ka pea kogu kindralkond koos paljude ohvitseridega ja Narva linn vabastati raskest 10-nädalasest piiramisest. Mõni tuhat moskoviiti kapituleerus retranšmendis ja neid lasti pärast relvade mahapanekut relvituna minna. Hommikul enne lahingut oli tsaar sealt lahkunud ning detsembris toodi vangistatud kindralid ja ohvitserid Tallinna, nende seas ka hertsog de Croy¹⁶⁹. Jumal olgu kiidetud selle imelise võidu puhul.

Tähelepanuväärne oli samuti, et saabumisel Tallinna demonstreeriti kuningale moskoviitidelt Peipsil saagiks langenud Pihkva provintsiaallippu¹⁷⁰.

Anno 1701 talvitus kuningas pärast saavutatud võitu oma väega Laiusel¹⁷¹, kustkohast ta järgmisel suvel läks Riia peale ning sealt üle Väina jõe¹⁷², lüües sakse sealt ja ka kogu Kuramaalt välja, et needsinased uuesti tagasi oma kodumaale taganema pidid.

Detsembris võeti Daugavgrīva kindlus taas akordiga ära¹⁷³, saades sealt märkimisväärselt sõjasaaki suurtükkide ja sõjamoona näol. Selle aasta lõpus tulid venelased suure väega ning sundisid kindralmajor Schlippenbachi¹⁷⁴, pärast seda kui

---

welche allein eine Anzahl von 8000 Mann zu Pferde und Fuß ausmachte / (Kurzer doch Wahrhaftiger Bericht... P 2.), Laidre hinnangul olnud kuninga käsutada 10 537 võitlusvõimelist meest koos 37 suurtükiga (Laidre. Lõpu võidukas... Lk 182).

¹⁶⁷ *retrenchement* - vrld *retranchement*: kindlustus, rinnatisega kaitsekraav (Zedler. Bd 31. S 0442).

¹⁶⁸ *...wurde das ganze feindliche Lager eingenommen/ woselbsten man einen Überfluß von allen Dingen fand/ un[d] eine reiche Beute; Doch war hierunter vornehmlichst zu rechnen eine kostbare Artillerie, bestehende von 145. ganz neue Metallene Stücken von differenter Grösse/ die Gröste zu 45. Pfund nach dem Schwedischen Maaßstock/ 28 neue Metallene Mörser von unterschiedlichen Inventionen und 4 Haubizen mit einem ansehnlichen Qvantität Ammunition, 6. Paar Paucken, 151 fahnen, 20 Estandaren, außbenommen die/ welche in der Action delben entzwey gerissen waren und im finster weg kamen...* (Kurzer doch Wahrhaftiger Bericht... L 4.) Arvatavasti kasutas Kelch analoogset lendlehte, sest saagiks langenud esemete loend on identne (vrld *Kelch*. Continuation. Lk 167).

¹⁶⁹ Charles Eugene (Carl Eugen) de Croy (1650/1–1702), Belgia hertsog ja väejuht. Teeninud Taani, Austria ja Saksi sõjaväes. Saabus Narva alla August II ülesandel, andis pärast Narva lahingut end rootslastele vangi ja suri Tallinnas. [*Duc de Croix*]

¹⁷⁰ Pihkva vojevoodkonna lipp (*Laidre*. Lõpu võidukas... lk 171).

¹⁷¹ [*Lais*]

¹⁷² Väina dessant 9. (10.) juulil 1701 (*Laidre*. Lõpu võidukas... Lk 267).

¹⁷³ Daugavgrīva alistus detsembri keskapiigas (Samas).

¹⁷⁴ Wolmar Anton von Schlippenbach (1653–1721). Rootsi sõjaväelane, 1701 Rootsi vägede ülemjuhataja Eestimaal, 1704–1706 Eestimaa kindralkuberner, 1708 kindralleitnant, sattus 1709 Poltaava all vangi, 1715 läks üle Vene teenistusse (DBL, lk 684).

nad osa tema üksustest lõõnud olid ja teised vangistanud, koos allesjäänutega põgenema¹⁷⁵.

Anno 1702 läks Rootsi kuningas oma armeega läbi Leedu ja Poola, ajades kuningat Varssavist Krakovi, millest mitte kaugel läks pealahinguks (*haubttreffen*), milles Poola kuningas, ehkki ta ometi kord oma sakside ja poolakatega nii tugev oli, löödi lahinguväljalt minema ja pidi kogu pagasi ning suurtükid maha jätma¹⁷⁶.

Juulis tungisid aga venelased suure väega Tartumaale¹⁷⁷ ja löid 4 või 5000 Schlippenbachiga olnud meest Hummuli¹⁷⁸ juures puruks ja türanniseerisid mõrvamise, rüüstamise ja põletamisega hirmsasti mitmetes kihelkondades peaaegu kuni Eestimaani välja ja vallutasid ning ruineerisid ka Aluliina¹⁷⁹, vallutades samal sügisel ka Pähkinasaare¹⁸⁰ ja uusaastaõöl tungis tugev vaenulik vägi Narva juurest sisse, lüües eeslinnas ja läheduses asuvates külates mõnisada inimest surnuks ja pistes kõik põlema.

Kevadel Anno 1703 lõi üks Rootsi vägi Leedu piiril¹⁸¹ enam kui kaks korda suuremat venelaste ja leedulaste väge, mis suurte kaotustega elavjõus jättis maha pagasi ja suurtükiväe. Seevastu vallutasid venelased Nyeni¹⁸² ning haarasid oma võimusesse Ingerimaa.

Suvel tegid rootslased oma laevastikuga Peipsil vaenlasele mõningat kahju, aga vastu sügist läksid venelased koos mõne tuhande mehega Vasknarva¹⁸³ kaudu Eestimaale ja laastasid tulega kogu Virumaa, Järvamaa, Põltsamaa ja Viljandi ümbruse¹⁸⁴, röövitsid palju inimesi ja karja ja tegid suurt kahju, mistõttu (*indem sich*) Rootsi vägi (*Schwedische Milice*¹⁸⁵) põgenes ühe miili kaugusele Tallinnast¹⁸⁶. Vahepeal

---

¹⁷⁵ Erastvere lahing 29. (30.) detsembril 1701. Pärast lüüasaamist taandus Schlippenbach Sangastesse. (vt näit Eesti ajalugu IV. Lk 34).

¹⁷⁶ Lahing Kliszówi all 9. (10.) juulil, milles rootslased löid Saksimaa ja Poola vägesid. (*Liljegren*. Karl XII. Lk 465).

¹⁷⁷ [*im Dörptschen*]

¹⁷⁸ Hummuli lahing 18. (19.) juulil 1702. [*Hummelshoff*]

¹⁷⁹ Aluliin (Aluksne) alistus 25. (26.) augustil 1702 (*B.S. Telpuhhovski*. Põhjasõda 1700–1721. RK Teaduslik kirjandus. Tartu, 1949. Lk 249). [*Marienburg*]

¹⁸⁰ [*Nöteburg*]

¹⁸¹ Paucker hinnangul on tegemist juba teatega Putulski lahingust (Wrangell's Chronik... lk 70), mis võib pidada paika, kuna teade on liiga üldsõnaline, et seda õnnestuks seostada Rootsi 1703. aasta kampaania üksikasjadega.

¹⁸² Nyeni [*Nienschanz*] vallutamine 1. (2.) mail 1703 (*Telpuhhovski*. Põhjasõda... lk 249).

¹⁸³ [*WaschNarua*]

¹⁸⁴ [*Wierland, Jerwen, daß Ober-Pahlensche undt Fellinsche*]

¹⁸⁵ Sõna "miilits" kasutusest 18. sajandi regulaar- ja irregulaarvägede juures vt näit *Kroon*, Kolme lövi ja greifi all... lk 111-115.

¹⁸⁶ Tegemist on historiograafias tuntuks saanud Boriss Šeremetjevi rüüsteretkega 1703. a. augustist septembrini, mille käigus rüüstati süstemaatiliselt Rakvere, Paide ja Viljandi linnad ning nende ümbrus.

kannustas (*poussierte*) Rootsi kuningas Poolas oma edu, lüües kevadel saksilasi Pułtuski¹⁸⁷ juures ja sundis sügisel tingimusteta alistuma Toruńi¹⁸⁸ kindluse Preisimaal¹⁸⁹, milles olnud ligi viie tuhande meheline saksi garnison tehti sõjavangideks ja sõjasaagiks langes palju asju. Kindlus Elbing pidi ka alla andma.

Kevadel *Anno 1704* haaras vaenlane mitte kaugel Kastre mõisast enda võimusesse kogu Rootsi laevastiku¹⁹⁰, kui seesinane Tartust Peipsile tahtis välja sõita ja võttis [sõjasaagiks] kõik seal leidunud sõjavarustuse ja meeskonna, ainult seesinase laevastiku komandör ülemleitnant Löscher¹⁹¹ lasi end koos oma alusega õhku ja mõningatel õnnestus põgeneda. Peagi seejärel oli Tartu¹⁹² sisse piiratud ja alistus akordiga peale seda, kui oli 5 kuni 6 nädalat vastu pidanud¹⁹³. Peaaegu samaks ajaks oli ka Narva sisse piiratud ning raskesti pommitatud ja kuigi inimesi viidi pääsemiseks niihästi maismaad kui vettpidi minema, pidi ratsavägi ikkagi vaenlase väe eest kuni Tallinnani taganema, kes talle kuni kolme miili kaugusele linnast järgnes. Jalavägi pidi samuti tagasi seilama¹⁹⁴. Vahepeal tegid venelased Harjus¹⁹⁵ põletamise ning inimeste ja karja äraviimisega taas suurt kahju.

Augustis läks ühel heledal päeval Narva tormijooksuga ja mõned päevad selle järel akordiga ka Ivangorod venelastele üle¹⁹⁶. Seejärel näitasid nad end Tallinna ees ja viisid osa linna karjast minema. Leedu piiri ääres aga viisid rootslased leedulasi ja nendega kaasas olnud venelasi sellise lüüasaamiseni, et nad kolm tuhat meest ja oma suure suurtükiväe maha pidid jätma¹⁹⁷. Poolas viis Rootsi kuningas asja niikaugemale, et kuningas August vabastati troonist ja tema asemele valiti mõningate seisuste poolt

---

Hendrik Sepa hinnangul ületas Vene peavägi Narva jõe Vihtse lähedal 27. (28.) augustil (*Hendrik Sepp*. Boris Šeremetjevi rüüsteretk Eesti- ja Liivimaale a. 1703. Sõdur 1932. Nr 27–34). Lk 787.

¹⁸⁷ Lahing Pułtuski all 21. (22.) aprillil 1703 (*Liljegren. Karl XII*. 465). [*Pultoskk*]

¹⁸⁸ Karl XII vallutas Toruńi linna 3. (4.) oktoobril (Samas). [*Tohren*]

¹⁸⁹ [*Preußen*]

¹⁹⁰ Kastre lahing 3. (4.) mail. [*Caster*]

¹⁹¹ Karl Gustav Löschern von Hertzfeld (?–1704).

¹⁹² [*Dörpet*]

¹⁹³ Tartu langemine 13. (14.) juulil 1704 (Eesti ajalugu IV. Lk 37–38).

¹⁹⁴ Tuginedes Lundbladile, pakub Paucker, et jalavägi naases Soome pärast seda, kui Narva abistamine osutus võimatuks (Vt Wrangell's Chronik lk 71 ja *Lundblad* lk 313). Kõne alla võivad tulla ka need tühatkond sõdurit, kes olid jäetud enne Maydelli 1704. aasta juunis toimunud Peterburi vastu suunatud retke Schlippenbachile Tallinnasse (*Antti Kujala*. Miekka ei laske leikkiä, Suomi suures pohjan sodassa 1700-1714. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001. Lk 222).

¹⁹⁵ [*Harrien*]

¹⁹⁶ Narva vallutamine 9. (10.) augustil 1704 (Eesti ajalugu IV. Lk 38).

¹⁹⁷ Arvatavasti Jakobstadi (Jėkabpils) lahing 26. juulil 1704, milles kindral Lewenhaupti sõjavägi purustas Vene–Leedu armee (vrđl *Lundblad*. Lk 310–311 ning SBL. 22. köide, Lewenhaupt, lk 618–619).

uuesti Stanislaus¹⁹⁸. Ja kuna rootslased Augustit kuni Lwówini¹⁹⁹ jälitasid, seesinase linna ja paljud teised vallutasid ning rüüstasid, suundus see ootamatult Varssavisse, vallutas sellesinase linna ja tegi rootsi *Plenipotentiarios'est*²⁰⁰, kes pidi vabariigi ja uue kuningaga rahu sõlmima, oma vangid. Poolas piirasid saksid rootslasi asjatult, kuna sinaste kuningas kihutas Augusti koos saksilaste, poolakate, venelaste ja kasakatega mitte ainult Varssavist vaid kogu Poolast välja ja löi neid veel mitu korda. Selle aasta lõpus määrati kindralmajor Schlippenbach Eestimaa asekuberneriks ning tema eelkäija vabastati ametist.

Kevadel *Anno 1705* tuli Tartust tugev venelaste vägi taas Eestimaad rüüstama. Nad võeti aga Harjumaa piiril Eestimaa lipkonna poolt nõnda vastu, et neist vähesed tagasi tulid²⁰¹.

Retusaari²⁰² juures ei tahtnud Rootsi laevastikul õnnestuda sedasinast saart vallutada ja vaenlase laevastikku kahjustada.

Kuramaal aga löi kindralmajor Lewenhaupt²⁰³ tema käsutuses olnud vägedega Vene armeed nõnda, et neist üle 5000 mehe hukkus²⁰⁴; samaaegselt löid rootslased Varssavi²⁰⁵ juures saksilaste 3–4000 meest²⁰⁶. Tsaar tuli suure jõuga Kuramaale, võttis maa ja rootslased pidid selle maha jätma.

Vahepeal läks uuestivalitud Poola kuninga Stanislause kroonimine asja ette ja Vabariigi nimel sõlmiti rahu Rootsi ning uue Poola kuninga ja selle poole hoidvate liitlaste vahel²⁰⁷, vaatamata sellele, et tsaar koos suure väega, kuningas August koos oma rahvaste ja leedu armeega, niisamuti ka Mazepa²⁰⁸ 50 000 kasakaga seda takistada tahtsid.

---

¹⁹⁸ Stanisław Bogusław Leszczyński (1677–1766), Poola kuningas aastatel 1704–1709 ja 1733–1736, valiti kuningaks 12. juulil 1704 (vt Polski Słownik Biograficzny [PSB]. Tom XLI/4. Zeszyt 171. Polska Akademia Nauk Polska Akademia Umiejętności. Warszawa – Kraków 2002. Lk 600–612).

¹⁹⁹ [Reusch Lemberg]

²⁰⁰ *Plenipotentiarius* – täievoliline (*plena potestas*) saadik (*Laidre*, Sõnumitooja...176).

²⁰¹ Kokkupõrge Järvamaal, Pikasilla juures 28. juunil (Kelch. *Continuation*, lk 504).

²⁰² [Rettisaar, Rettosaar]

²⁰³ Adam Ludwig Lewenhaupt (1659–1719). Rootsi sõjaväelane ja riigimees, Kuramaa, Piltene ja Zemgale kuberner 1700, Riia kuberner, Liivimaa, Kuramaal ja Leedus asuvate vägede ülemjuhataja 1706, sattus vangi 1709, suri Moskvas (SBL. 22. köide. 618–621). [*Löwenhaupt*]

²⁰⁴ Tõenäoliselt on silmas peetud Gemauerthofi (Mürmuiža) lahingut 16. 07. 1705. a. kus Lewenhaupti juhutatud Rootsi vägi löi Šeremetjevi armeed (Samas, lk 619).

²⁰⁵ [*Warschau*]

²⁰⁶ Lahing Varssavi juures 31. juulil 1705 (*Lundblad*. Bd I, lk 329).

²⁰⁷ Stanisław Leszczyński võidmine Poola kuningaks toimus Varssavis 14. septembril, Rootsi-Poola rahuleping sõlmiti 18. novembril 1705. a. (vrld *Zernack*. Der große Nordische Krieg, lk 177).

²⁰⁸ Ivan Stepanovič Mazepa (1644–1709), Vasakkalda-Ukraina hetman 1687–1708. Liitus Karl XII vägedega 1708. a. (Советская историческая энциклопедия [СИЭ]. 8. köide, lk 907). [*Mazepa*]

Anno **1706** veebruaris löi kindral Rehnskiöld²⁰⁹ Röhrsdorfi²¹⁰ juures taas Saksimaalt Poola sissetunginud Saksi ja Vene väge nii, et 8000 meest maha löödi ja 7000 meest ning palju ohvitsere, suurtükke, laskemoona ja pagasit langes vangi ja võeti sõjasaagiks.

Moskoviidid olid tugeva väega Leetu tunginud ja end *Grodno* ümbruses iseäranis tugevalt kindlustanud. Aga kui vastkroonitud kuningas Stanislaus neile kaela peale tuli, viidi nad sellisesse kitsikusse, et nad pidid kevadel suurte kaotustega Liivimaalt ja Kuramaalt lahkuma.

Vastu suve lõppu marssis Rootsi kuningas koos liitlase Stanislausega Saksimaale, mislābi jõuti selleni, et kuningas August rootslaste jaoks hiilgava rahu (*glorieußen Frieden*) pidi sõlmima ja loobus Poola troonist²¹¹.

Veidi enne selle rahu välja kuulutamist (*Publication*) kohtas kuningas August kaasasolnud tugeva Vene väega Rootsi kindral Mardefelti²¹² ja koos temaga olnud rootslastest ja poolakatest koosnenud korpust ja löi nad märkimisväärsete kaotustega lahinguväljalt minema²¹³.

Sellel sügisel piiras ja pommitas Moskoviidi tsaar Viiburi linna, kuid pidi aga edutult tagasi tõmbuma²¹⁴.

Eestimaal nimetati härra kuninglik nõunik ja kindral Sromberg²¹⁵ kindralkuberneriks. Sellel **1707.** aastal toimusid siin maal vahetevahel väikesed kokkupõrked ning retked, ja muud ei midagi, aga **1708.** aasta alguses rüüstas vaenlane mõõga ja tulega Liivimaal rängasti. Niipea kui vaid meri jääst vabanes, läks vaenlane üle vee Soome, rüüstas Porvoo²¹⁶ ja põletas selle koha maha. Suvel läks Rootsi kuningas koos armeega üle suure Dnepri jõe ja rändas Ukrainas, kus temaga liitus väejuhataja Mazepa koos osade kasakatega. Krahv Lewenhaupt oma 12 000 mehelise korpusega pidi sügisel kuningale Liivimaalt järgnema kuid teda rünnati sealpool Dneprit

---

²⁰⁹ Krahv Carl Gustaf Rehnskiöld (1651–1722), Rootsi sõjaväelane, Skåne kuberner 1698–1705 ning alates 1706. aastast feldmarssal. 1709. Langes Poltaava lahingus vangi ning vabanes 1718. a. (SBL. 29. köide, lk 759–763). [*Rhenschiöld, Reinschildt*]

²¹⁰ Mõeldud on ilmselt Fraustadti lahingut 13. veebruaril 1706, mil Saksi ja vene väed paiknesid Geiersdorfi ja Röhrsdorfi külade vahel Fraustadti (Wschowa) ees (*Liljegren*. Karl XII... lk 159).

²¹¹ Altranstädti rahu 14. septembril 1706. a (*Liljegren*. Karl XII. lk 465).

²¹² Vabahärra Arvid Axel Mardefelt (u. 1660–1708). Rootsi ohvitser, jalaväe kindralmajor 1703, jalaväekindral 1706, 1719 kuninganna nõunik (SBL. 25. köide, lk 134–135). [*Mardefeldt*]

²¹³ Kaliszi lahing 19. okt. 1706 (Samas).

²¹⁴ Vene väed piirasid Viiburit 11. – 28. oktoobrini, kuid tõmbusid tänu raskesuurtükkide puudumisele ning algavale talvele tagasi (*Kujala*. Miekka ei laske... lk 229).

²¹⁵ Niels Jonsson Stromberg, ametis 1707–1710. [*Strömberg*]

²¹⁶ Vene laevastiku retk Soome lahel Ivan Botsise juhtimisel ning Porvoo hävitamine mais 1708 [*Borgo*] (*Kujala*. Miekka ei laske... lk 231).

venelaste poolt nii, et vähem kui pooled neist kuningliku armeeni jõudsid, ning maha jäi suurtükivägi ja pagas²¹⁷.

Eestimaal löödi poolteist miili Rakverest vaenlase poolt segi ooberst Lieveni²¹⁸ rügement, neist enamus notiti maha ning osa koos enamike ohvitseridega langes vangi. Siis said ka Virumaa mõisad palju kannatada²¹⁹.

Soomest naases kindralmajor Lybecker²²⁰ koos 8000 mehega Ingerimaale, ajades [sealt] küll vaenlase ära, kuid tagasimarss oli võetud ette laevastiku abiga üle mere, kaotades 2 – à – 300 meest ja hobused, kes enne tuli maha lasta²²¹. Nii nagu sellel aastal hakkas rootslaste senine õnn lõppema, jätkus see ka järgnevat *Anno* 1709.

[4. 2.] **Kuues osa**

Anno 1709. Kuningas, kellest mõned kuud polnud teateid, piiras Poltaava²²² linna ja kui venelane suure väega appi tuli, pörkasid mõlemad armeed, pärast seda kui kuningas oli 3 päeva varem ühest jalast raskelt haavata saanud, juunis kokku, ja kuna rootslased tõmbasid lühema kõrre²²³, langesid [neist] paljud ja üle 16 000 mehe võeti osalt vangi, osalt kapituleerus koos Lewenhauptiga Dnepril ja andis alla²²⁴. Kuningas on umbes 1500 mehelise ohvitseride ja reameeste [salgaga] üle Dnepri Türki põgenenud. Sellele järgnes kõikides ümberkaudsetes paikades suur muudatus.

Kuningas August läks koos armeega Poola tagasi ja leidis toetust. Tsaar läks samuti tugeva väega Poola, aitamaks Augustit taas troonile. Kuningas Stanislaus pidi võimult põgenema Rootsi Pommerisse, kuhu Poolast ka Rootsi kindral Krassow²²⁵ oma

---

²¹⁷ Lesnaja lahing 29. septembril 1708.

²¹⁸ Hans Heinrich Lieven (1664–1733) vabahärra ja Rootsi sõjaväelane, 1703 ooberst Liivimaa jalaväerügemendis, 1710 kindralmajor, Eestimaal asekuberner, Karl XII lähikondlane türgis, 1719 Rootsi riiginõunik (DBL. Lk 455–456). [*Liewen*]

²¹⁹ Lahing Rakvere lähedal 15. augustil 1708. (*Baensch*. Geschichte der Familie Wrangell. Bd I, lk 507).

²²⁰ Vabahärra Georg Lybecker (?–1718), Rootsi sõjaväelane, kindralleitnant. Viiburi lääni maahärra. 1712. aastast Soome vägede ülemjuhataja, tagandati kohalt 1713. aastal ja mõisteti Rootsi sõjakohtus riigireetmises surma, ent Karl XII andis talle armu. (*Liljegren*. Karl XII, lk 339).

²²¹ Lybeckeri sõjakäigu lõpus evakueerus Rootsi sõjavägi Kolkanpää neemelt, kus maha lasti laevadele mitte mahtuvad hobused ning Apraksini juhitud vene väed löid maha viimaseks jäänud rootslaste teenistusse haaratud 600 saksiltest sõjavangi 17. 10. 1709. a. (*Kujala*. Miekka ei laske... lk 235).

²²² [*Pultava*]

²²³ *den Kürzern ziehen* – kaotajaks jääma, fraseoloogiline mõiste (DUDEN Deutsches Universalwörterbuch. 3., neu bearb(eitete) und erw(eiterte) Auflage. Dudenverlag. 1996. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich, lk 914).

²²⁴ Poltaava lahing toimus 27. juunil (Eesti ajalugu IV. Lk 39).

²²⁵ Ernst Detlow von Krassow (u 1660–1714), Rootsi vabahärra ja kindralmajor (SBL. 21. köide, lk 530–532). [*Crassau*]

corpustega taganeda võttis. Taani kuningas, kes talvel tegi reisi Itaaliasse, külastas tagasiteel Dresdenis kuningas Augustit ja kohtas koos temaga Berliinis Preisi kuningat ja kuulutas Rootsile samuti sõja²²⁶, minnes novembris üle Sundi Skånesse²²⁷ ja võttis ära Helsingborgi²²⁸. Tsaar läks pärast peetud kõnelusi ja kooskõlastusi kuningas Augustiga Torunis²²⁹ ja Preisi kuningaga Marienburgis²³⁰ läbi Kuramaa Riia alla ja piiras sellesinase linna suure väega sisse, niisamuti ei pidutsenud vaenuväed niihästi Liivimaal kui ka Virumaal ja tegid suurt kahju. Ja kuna Eestimaa kindralkuberner härra Strombergile²³¹ anti Stockholmi valitsuse poolt ülemjuhatus kogu Eesti-, Liivi- ja Kuramaal, reisis seesinane Septembris Tallinnast Riiga, määrates sel ajal enda kohale asekuberneriks kindralmajor Dietrich Friederich Patkulli²³² Samal aastal vangistati Tallinna komandant obrist Georg Wrangell oma Sauste²³³ mõisas ja viidi vangina Narva²³⁴.

Aasta oli Rootsile ja sellele maale veelgi õnnetum, sest mitte ainult eelmisel, vaid ka sellel aastal karistas Jumal maad raske ikaldusega, millest tõusis suur puudus, kallinemine ja viletsus. Samuti oli see aasta tähelepanuväärt erakordselt tugeva talvekülma väga sügava lume tõttu, millest esimene mitte ainuüksi siin, vaid ka mitmetes teistes maades viljapuud ja veiniistandused ära võttis, teine aga tekitas igal pool suuri üleujutusi, tehes kõikides maades ning iseäranis Riias Väina ääres suurt kahju inimestele, laevadele ja majadele. Igatahes tungis vesi [Riia] linna sisse nõnda, et täitis ka Toomkiriku, tõstes üles kirikupingid ja laibad oma haudadest ning Jumalakojas püüti kinni isegi üks suur kala, samas kui väljaspool linna varisesid tugevad kindlustused kokku ja said kahjustada.

---

²²⁶ Taani kuulutas Rootsile sõja oktoobri lõpus 1709 (*Reinhard Wittram*. Peter I. Czar und Kaiser, Bd. I-II. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1964. Bd I, lk 327).

²²⁷ [*Schonen*]

²²⁸ Taani invasioon Skånesse algas 2. novembril 1709 (*Liljegren*. Karl XII. 253).

²²⁹ Peeter I ja August II läbirääkimised ning uue liidulepingu sõlmimine Torunis 9. oktoobril 1709 (*Wittram*. Bd I, lk 324).

²³⁰ Tegelikult toimus Peeter I ja Friedrich I kohtumine Marienwederis (Kwidzyna) 15. oktoobril 1709 (*Wittram* Bd I, lk 327).

²³¹ Niels Jonson Stromberg (1646–1723), krahv ja 1707–1709 Eestimaa kindralkuberner (*Adolf Perandi*, Die Aufgaben... lk 47).

²³² Dietrich Friedrich Patkull (?–1710), kindralmajor ja Eestimaa asekuberner (Samas).

²³³ [*Saus*]

²³⁴ Georg (Jürgen) von Wrangel (1641–1710), põlvnes suguvõsa Sauste ([*Saus*], Haljala kihelkonnas) harust. Oli tegelikult 1687. aastast Narva oberst ja komandant. Suri vangistuses ning maeti Narva lähiste talupoja aeda. Sauste mõis kuulus Georg von Wrangelile 1687. aastast (Baensch Bd I, lk 507, Rosenberg Eesti mõisad lk 187).

Anno 1710 oli Rootsis kindral krahv Stenbock²³⁵ kiirustades üles ehitanud silmapaistva 20 000 mehe tugevuse armee, mis koosnes peamiselt noortest ning väljaõpetamata meestest; marssis sellega Skånesse, ründas taanlasi ja lõi nad puruks, vallutas nende suurtükiväe ja moona, võttes vangi palju ohvitsere ja kokku umbes 4000 meest²³⁶. Ülejäänud olid sunnitud põgenema Helsingborgini, ja sealt minema üle vee tagasi Taani. Taani kuningal seisis Norras mõningad Rootsit ähvardavad üksused, mis tõmbusid pärast mainitud aktsiooni Skånes uuesti tagasi ning ei suutnud midagi ette võtta.

Liivimaal seevastu hoidsid moskoviidid kindralfeldmarssal krahv Šeremetjevi²³⁷ juhatusel Riia linna ikka veel mitte ainult tugevalt suletuna ja loopisid vallutatud Kobroni kindlusest sinna pomme, vaid see viis isegi selleni, et tänu suurtükivälaste eksitusele lasti tulesädemel püssirohu sisse pudeneda, mille tõttu hävis uusehitusel (*im Neuenwerck*) üks suur bastion pea täielikult ning seejuures sai viga palju konstaableid ja ka teisi inimesi²³⁸.

Riia piiramise ajal seisis Moskoviidi kindralleitnant Bauer²³⁹ koos *à parte*²⁴⁰ traguniüksusega Riia ja Pärnu vahel, käskides suurtel salkadel siia ja sinna välja minna, komandeeris talvel 1500 meest üle jää Saaremaale, [käskis] Kuressaare²⁴¹ linnalt nõuda lunaraha (*brantschazung fordern*) ja kuna kõik bürgerid ja elanikud olid kindlusesse varjule läinud ning sellest keeldusid, [lasi] linna maha põletada ning sundis ka maad kontributsiooni maksma. Lõpuks kui talv hakkas otsa saama, seadis see salk end koos suure saagiga minekule.

Virumaal paiknes samal ajal ooberst Zotov²⁴² koos mõne ratsaväerügemendi ja kasakatega nii, et pärast seda Eesti- ja Liivimaa hertsogkonnad olid haledalt rüüstatud, nõnda et enam väge polnud, kes vastupanu oleks suutnud osutada. Lõppeval talvel lasi tsaar ise ka Viiburi linna ja kindluse põlema panna, millele järgnes sedamaid kindel

---

²³⁵ Magnus Stenbock (1664–1717), krahv ja Rootsi väepealik. [*Steenbock*]

²³⁶ Lahing Helsingborgi juures 28. veebruaril 1710 (*Liljegren*. Karl XII.. Lk 255).

²³⁷ Boriss Petrovitš Šeremetjev (1652–1719). Vene sõjaväelane ja diplomaat, kindralfeldmarssal 1701, krahv 1706. Juhtis armeed Aasovi sõjakäikudel 1695–1696, Narva lahingus 1700 juhtis aadliratsaväge, Vene sõjavägede ülemjuhataja Baltikumis (СИЭ. 16. köide, lk 256.). [*Scheremethoff*]

²³⁸ Tõenäoliselt peab Wrangell siin silmas plahvatust Riia tsitadelli laboratooriumis detsembris 1709, mis tappis umbes 1000 inimest ning hävitas kindlustuse pea täielikult. Vrdl. *Constantin Mettig*, *Geschichte der Stadt Riga*. Riga, Verlag von Jonck & Poliewsky 1897, lk 371; *Wittram*. Bd I, lk 335.

²³⁹ Rudolph Felix Bauer (1667–1717). Holsteinis sündinud saksa sõjaväelane, astus Liivimaal Rootsi tragunirügemendi, läks enne Põhjasõja puhkemist saksilaste poole üle, sealt (salakuulajana) Rootsi teenistusse ning suunati Narva, kus ta Vene laagrisse üle läks (vt *Laidre*. Lõpu võidukas... lk 139).

²⁴⁰ *à parte* – eraldi (pr k).

²⁴¹ [*Arensburg*]

²⁴² Vassili Zotov, polkovnik ja Narva komandant. [*Sothof*]

piiramine, milleks tsaar oma kõrges isikus viis Peterburis valmis pandud laevastikuga suuri suurtükke ja moonas sõduritele Viiburi alla niipea kui meri vabanes jääst²⁴³.

Rootsi kuningas viibis vahepeal ikka veel Türgis Benderis ja üritas Türgi sultanit koos Tatari khaaniga niikaugemale saada, et alustada uuesti sõda Poola kuningriigi ja Moskva vastu, millega tõsta kuningas Stanislaus uuesti Poola troonile, soovides tõkestada Moskoviitliku Tsaari kasvavat väge. Kuid Tsaar viitas Osmani Värava²⁴⁴ juures resideerival saadiku vahendusel sultaniga sõlmitud vaerahule ning asi õnnestus sinnamaani viia, et Sultan vaherahu ei katkestanud vaid seda hoopiski püsivalt pidada tahtis, milline [otsus] tsaari käsul moskoviidi armees publitseeriti ja suurtükkide tulistamisega tänapäeva peeti.

Peale kolmveerand aastat kestnud pommitamise kannatamist, majade ja kirikude rusuhunnikuks muutumist, Rootsilt abi lootmata, nälgiva ja lisaks veel väga ägeda katkutõve tagajärjel suuresti mahasurnud garnisoniga leidis kindralkuberner ja kuninglik nõunik krahv Stromberg Riia linnal vajaliku olevat kapituleeruda ja sellejärel langes seesinane tähtis koht Moskoviidi valitsemise alla²⁴⁵. Kohe peale seda liikusid mõned Moskoviidi rügemendid Dünamünde peakindluse ette, ja nüüd piiras kindralleitnant Bauer Pärnu linna sisse²⁴⁶, saatis sealsamas oma meestest ühe väesalga (*Detachment*) üle vee Saaremaale ja vallutas seal vastupanuta Kuressaare kindluse²⁴⁷, kuna taud möllas sealsamas niisamuti, olles võtnud garnisoni. Viiburi pidi samuti akordeerima²⁴⁸ ja alistus tsaarile. 12. augustil järgnes akordiga Pärnu kindlus ning linn ilma, et vaenlase poolt ühtki pauku oleks lastud, sest Kõigevägevama Käsi karistas taas Rootsi, sest et taud tabas ka Pärnut ja kahmas endale selle elanikud ja garnisoni²⁴⁹.

---

²⁴³ Viiburi piiramine algas 1709. a. märtsis, ent alguses valitses venelastel puudus nii sõjaväest kui suurtükkidest. Vene vägede suurust ülehinnates lahkus Soome vägede ülemjuhataja Lybecker linnast ning asus abivägesid organiseerima, mida aga ei õnnestunud hankida. Mere vabanemist jääst ning sõjalist täiendust ootasid ka venelased. Mais algas lausa võidusõit Viiburi suunas, mille võitsid venelased. (*Kujala. Miekka ei laske... lk 239–242*). [*Wiborg*]

²⁴⁴ *Ottomanische Pforte* – eestikeelses kirjanduses kasutatakse Osmanide impeeriumi valitsuse nimena pigem mõisteid Kõrge Värav, Osmanide Värav, Värav, Porta või Hiilgav Porta (vt näit *Liljegren. Karl XII. lk 219–296*).

²⁴⁵ Riia kapituleerumine 4. juulil 1710 (Eesti ajalugu IV, lk 40).

²⁴⁶ Kindralleitnant Bauer piirab kuue tragunipolguga Pärnu sisse 22. juulil 1710 (Samas).

²⁴⁷ Kuressaare langes Vene vägede kätte 12. septembril (Eesti ajalugu. Kronoloogia... Lk 72).

²⁴⁸ *accordieren*, Viiburi alistub 13. – 14. juunil 1710 (*Kujala. Miekka ei laske... 243*).

²⁴⁹ Pärnu garnisoni kapituleerumine 12. augustil 1710 tänu ägedale katkutõvele, mille käigus suri linna 1670 elanikust 1151 ning tuhandemeheline garnison kahanes 120-le (Eesti Ajalugu IV, lk 40).

Tallinn oli seejärel veel ainsana alles, kuid oli ka tema pidanud juba pikemat aega kannatama raskusi. Ooberst Zotov ja Narva komandant²⁵⁰ lähenesid koos oma Virumaal paiknenud ratsaväelastega, jäädes peatuma 3 miili linnast eemal Jõelähtme²⁵¹ kiriku juures senikauaks, kuni brigadir Ivanitski²⁵² koos jalaväega ning Pärnust kindralleitnant Bauer koos oma väega olid lähemale tulnud. Rootsi poolt läks ooberst parun von Tiesenhausen²⁵³ koos Eestimaa aadlilipkonna ning talle usaldatud ratsaväerügementidega sellesinasele Moskoviidile vastu, pidas nendega maha mitmesuguseid kokkupõrkeid, kuid pidi tänu liigsele nõrkusele suure väe ees taanduma.

22. augustil vastu õhtut piirati linn maa poolt ümberringi sisse. Tõnismäel asuvad majad kui ka paljud teised majad nendes eeslinnades nagu ka Soome kirik pisteti kindralmajor ja asekuubern Patkuli käsul põlema. Rootsist tuli viimaks ja mitmel korral (*nachgerade undt zu diuersen mahlen*) mõnisada [palga]sõdurit garnisonile täienduseks²⁵⁴, kuid niisamuti kui needsinased saabusid, ründas äge katkutõbi ja neid suri kuhjakaupa, nagu on ühe teatud mehe poolt märgitud, et päevas surnud ainuüksi sõdurite seast 150 kuni umbes sada ja seitsekümmend (*150 biß hundert und etliche 70 gestorben*), arvestamata [nende] naise ja lapsi; vaikides hulgast, kes igal päeval linnarahva seast välja langes või ka haigestus.

Piiramise ajal pidasid moskoviidid oma laagris suurtükipaukude ja musketilaskudega tänapuha, millest ülejooksikud teatasid, et see oli korraldatud Käkisalmi²⁵⁵ kindluse vallutamise puhul²⁵⁶.

Tallinna linnas muutus iga päev järjest viletsamaks ja kurvemaks, majad täitusid laipadega ning ei olnud enam võimalik hankida puusärke, veelgi vähem paljusid laipu

---

²⁵⁰ Narva komandant oli siiski Vassili Zotov. Tallinna alla koondati polkovnik Zotovi tragunipolgud, brigadir Ivanitski jalaväepolgud, kindralmajor vürst Aleksandr Volkonski ratsavägi ning kindral Baueri põhijõud (6 tragunipolku). (*Otto Wilhelm Greifenhagen*. Tallinna piiramine ja allaandmine aastal 1710. Tallinna linna ka Eestimaa Wene walitsuse alla saamise 200-aastaseks mälestuspäewaks. M. Schifferi trükk, Tallinnas. 1910, lk 38).

²⁵¹ [*Jegelechtschen*]

²⁵² [*Iwanovzki*]

²⁵³ Usutavasti ooberst parun Fabian von Tiesenhausen, kes saabus Tallinnasse veidi enne linna kapituleerumist 316-liimelise ratsaväeüksusega linna garnisoni täienduseks (Reval im nordischen Krieg Lk 40).

²⁵⁴ 8. septembril saabusid Tallinnasse 200 meest Helsingi jalaväepolgust ja 9. –15. septembrini toimetati linna Stockholmist saadetud vili ning sõjamoona tagavara. (*Greifenhagen*. Tallinna piiramine... lk 40).

²⁵⁵ [*Kexholm*]

²⁵⁶ Käkisalmi, Viiburi ümbruse vallutamist tähistati Peeter I käsul tänapühaga. (*Kujala*. Miekka ei laske... lk 244).

maha matta, [sest] kõikjal puudus rahvas. Vaimulikud olid suuremas osas surnud, niisamuti ka kõik meedikud.

Linna põgenenud aadlist oli samuti üsna vähe järel. Garnison ja linnarahvas oli seal ning ei suutnud enam rivi hoida ja suurtükiohvitseride ning konstaablite puudusest veel vähem suurtükke vallidel. Seepärast siis teatas kindralmajor ja asekuberner Patkul peale sõjanõukogu linna kapituleerumise vajadusest²⁵⁷.

Akord kinnitati 29. septembril ja veel samal päeval marssis Moskoviidi väeosa Toomväravast sisse, asudes Toompea turule ja vabastas nendesinaste Rootslaste poolt mõningal määral ikka veel täidetud vahipostid. Siiski hoidsid rootslased Suurt Rannaväravat oma valduses seni, kuni nad haigeid maha jättes ootavatele laevadele taandusid²⁵⁸, et Stockholmi purjetada²⁵⁹.

Pärast seda üleandmist siirdusid rüütelkonna ellujäänud liikmed maale, leides seal aga vähe rõõmu eest, kuna mõisad olid varemeis ning talupojad hauda viidud (*weggerafft*) hirmsa katku poolt, millist viimase saja aasta jooksul polnud juhtunud. Aadlist surid paljud veel maalgi ning kestis säärane Kõigevägevama kibe karistus kuni 1711. aasta alguseni nii, et paljud mõisad ja külad jäid tühjaks ja võsastusid. Ometi lõppes suremus Tallinnas kohe koos külmade talvepäevade saabumisega.

Asekuberner ja kindralmajor Patkul oli samuti Tallinna kapituleerumise ajal katku surnud ning ei saanud alistumispunktidele alla kirjutada, surses mõned päevad peale linna üleandmist nagu ta abikaasagi. Lõpuks selgus, et endisest arvukast linnakodanikkonnast oli mitte enam kui üheksas osa ellu jäänud. Paljud lugupeetute seast olid läinud koos eelpoolmainitud Rootsi garnisoniga laevadele, et purjetada Rootsi või teiste laevadega Saksamaale, kuid vaid väike osa pääses minema, sest katk tabas neid ka vee peal, kuna tuul oli Tallinna reidil mõned nädalad vastu, miska niihästi rootslased kui ka põgenenud sõdurid ning teised persoonid enamasti ära surid ning nende laibad visati üle parda nõnda, et needsinased siis kuhjade viisi randa

---

²⁵⁷ 26. septembri peetud nõukogudel otsustati alistuda, millest teavitati ka Bauerit, 28. septembril toimusid Harku mõisas läbirääkimised ning 29. kirjutati lepingutele alla (*Greifenhagen*. Tallinna piiramine... lk 46).

²⁵⁸ Tuginedes Tallinna 30. septembri raeprotokollile, kirjeldab Hartmann sündmusi analoogselt: *Die "Schwedische Miliz, noch etwa 4 à 500 Mann stark, stellte sich mit 9 Fähnlein auf den Markt". Um 5 Uhr zog "dieReußische Miliz mit etwa 2000 Mann ein; nachdem diese den Markt eingenommen, die Pöste mit ihren Leuten besetzt und die schwedischen Pöste abgelöset, marschierte die Schwedische Miliz mit 6 Stücken, fliegenden Fähnlein, klingendem Spiel etc. nachKriegsgebrauch durch die lange Gasse zur großenStrandpforte aus", wo sie von schwedischen Schiffen aufgenommen wurde.* (Hartmann. Reval im nordischen... lk 11).

²⁵⁹ Võimalik ebatäpsus, laevad purjetasid Helsingisse (Eesti ajalugu IV, lk 40).

triivisid aga maal ei saanud neid matta, kuna selleks ei jätkunud inimesi. Mõned taandusid Naissaarele ja teistele saartele, kuid katk jälitas neid ka sinna ning neist ei tulnud eluga sealt tagasi peaaegu keegi. Rootsis määrates taud samaväärselt, et kuninglik õukond (*hoffstadt*) koos kõigi suurtega Stockholmi pidid maha jätma.

Tallinnas võttis kindralleitnant Bauer linnamagistraadilt, linnavaimulikkonnalt, kes seisnes kolmes isikus ja linnakodanikkonnalt raekojas oma isanda kõikide venelaste suure tsaari ja keisri nimel truudusevande²⁶⁰ ning oli tähelepanuväärt, et kui kindralleitnant koos paljude kõrgete ohvitseridega kuuehobusetõllas sõites tuli ja raekoja trepi ees väljus, juhtus kohe seejärel, et kui 3 raekoja ette paigutatud suurtükki Vene signaali pidid tulistama, läks neist lahti kõigest kaks vaatamata sellele, et konstaablid pingutasid kõigest väest ka kolmanda suurtüki süütamise kallal, suutmata seda ometi niikaugele viia, et ka kolmas suurtükk tulistanud oleks²⁶¹. Kuni magistraat truudusvannet andis, seisid vähesed linlased turuväljakul oma 8 Rootsi võimu poolt antud lippudega (*Fähnlein*) relvis ning kui aktus oli magistraadiga läbi saanud, kutsuti ka kodanikkond raekotta, tutvustati samuti truudusvannet, kus nad siis oma relvad ning Rootsi lipud maha panid ning vande andsid. Kui kõik oli lõppenud, kostitas bürgermeister Christoffer Michael²⁶² linna nimel kindralleitnanti ning lõpuks presenteeriti Toomturul kulukat tulevärki. Rüütelkonna truudusevanne ei saanud toimuda tänu katkule, mille tõttu kõik hajutatult elasid, vaid see lükati edasi soodsamale ajale.

Anno 1711, kui tänu Jumala imelisele armule taud vaibus, hakkasid inimesed uuesti abielluma, nõnda et iga päev pulmadest kuuldi. Sellel nukral ajal viibis Rootsi kuningas (sest sõda ja katk oli maad koos rahvaga õginud ja ära võtnud ning Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa olid koos kõikide pealinnadega langenud Moskoviidi valdusesse) ikka veel Türgis, ja suutis lõpuks Osmanide Väravad selleni viia, et see vaatamata varem sõlmitud rahule Moskva ja Poolaga uuesti sõja kuulutas. Tema Suurtsaarlik Majesteet²⁶³, kes seniajani (*biß dato*) oli Peterburis asunud, liikus veel kestval talvel seejärel kohe koos oma kõrge generaliteediga Moskvasse ja sealt edasi Türgi ja Tatari

---

²⁶⁰ Linnamagistraadi ning bürgerite truudusvanne toimus 24. novembril 1710. a. (*Hartmann. Reval im nordischen...* lk 12).

²⁶¹ Vene signaal kujutas endast kolme järjestikust suurtükilasku, Rootsi signaal kahte. Ilmselt soovib Wrangell siin mõista anda, et kogemata tulistati Rootsi signaali.

²⁶² Christoph Michael, Tallinna raehärra aastast 1691, 1698–1700 õigusfoogt, 1703 bürgermeister (presideeriv 1710–1711, 1715 ja 1719) (DBL. Lk 518).

²⁶³ [*Ihre Groß-Czaarische Majestät*]

piiril seisva armee juurde. Vürst Menšikov²⁶⁴ kui Eesti-, Liivi ja Ingerimaa Ülemväejuhataja ning Kindralkuberner²⁶⁵ tuli Peterburist üle Narva Tallinnasse ja lasi Enda Kõrgvürstilikku Hiilgusele²⁶⁶ Tema Suurtsaarliku Majesteedi nimel rüütelkonna hoones rüütelkonna poolt truudust vanduda. Peale pühitsemist kostitas Tema Suurvürstlik Hiilgus härrasid maanõunikke ja õhtul süüdati tulevärk. Järgmisel päeval presideeris Tema Suurvürstlik Hiilgus ülemaakohtus, kinnitades vanad õigused ja tavad, võttis lõpuks ette reisi Pärnusse, Riiga ja sealt tagasi üle Tartu Peterburi. Riias saatis ta otsekohe Tallinna härradele maanõunikele kirja, milles andis korralduse tsaari salanõunikul härra parun von Löwenwolde²⁶⁷ Tallinnasse minna, et Eestimaa Hertsohkond taas vanasse seisukorda seataks, nii nagu see enne oli olnud. Härra salanõunikult saabus mainitud härradele maanõunikele samuti kirjutis (nagu Tema Suurvürstlik Hiilgus andis juba enne Tallinnast lahkumist kõrge korralduse, et neist 2 [maanõunikku] pidid kindralkubermangu asjadega tegelema hakkama) milles ta oma kõrge komisjoni poolt [endast] märku andis ja esimese rohuga²⁶⁸ Tallinnasse ilmuda lubas.

Soomes hoidsid rootslased kuningliku nõuniku ja kindrali krahv Nierothi²⁶⁹ juhtimisel armeed, millest üks väesalk (*Parthey*) peaaegu talve lõpus veel üle jää Ingerimaale tungis, mõningaid venelased nende [talve] korterites maha lõi ja siis uuesti tagasi läks. Seejärel kogusid venelased end kokku ja tahtsid suvel 20 000 mehelise väe Soome saata. Hollandist, Lüübekist ja Danzigist tulid Tallinnasse aprillis ja mais mõningad laevad, ja töid kaasa teateid (*undt brachten die Zeitung mit*), et Krassowi armee, [mis] endiselt seisnud Pommeris, [olla] nüüdseks aga väljamurdnud ja pidavat Rootsist tulnud kindral Meijerfelt²⁷⁰ juhtimisel Saksimaale marssima. Üks saksa vürstide poolt loodud ja Neutraalarmeeks (*Neutralitäts-Armée*) nimetatud armee pidavat rootslaste sissetungi Saksimaale takistama²⁷¹. Kuningas August hoidis Poolas 12 000 meest

---

²⁶⁴ Aleksandr Danilovič Menšikov (1673–1729), vürst, Vene sõjaväelane ja riigimees. Peeter I lähimaid kaaslast, 1707 hiilgavaim vürst, 1727 generalissimus (СИЭ. 9. köide lk 354–355)

²⁶⁵ [*General-Feldmarschall undt General-Gouverneur über Ehst-, Lief- undt Ingermannland*]

²⁶⁶ [*Ihre Hochfürstliche Durchlaut*]

²⁶⁷ Gerhard Johann von Löwenwolde, parun.

²⁶⁸ Tegemist on ilmselt hobustranspordist lähtuva arvestava ajamäärusega: *bey erstem Grase* - ehk siis kevadel.

²⁶⁹ Carl Nieroth (1650–1712), krahv, Rootsi kindralleitnant ning alates 1710. aastast Soome vägede ülemjuhataja ja Soome kindralkuberner (SBL. 26. köide, lk 630–632). [*Nierodt*]

²⁷⁰ Arvatavasti Johan August Meijerfeltiga (1666–1749), krahv, Rootsi sõjaväelane ning riiginõunik (SBL. 25. köide, lk 471–474). [*Meyerfeldt*]

²⁷¹ Suurbritannia, Saksa keisri ja Preisi kava Põhja-Saksamaa neutraliseerimiseks Holsteinist Pommerini põrkus Stockholmi jäigale vastuseisule, mis viis Rootsi sügavamasse isolatsiooni ning

jälgides samuti, kuhu Meijerfelt suunduma peaks. Konstantinoopolist olevat teade saabunud (*wehre Zeitung eingelaufen*), et türki 136 000-meheline vägi [olla] välja tulnud ja kaheks armeeks jagunenud, millest esimene võtnud suuna *Kaminieck Podolsky* peale, teine Ukrainasse. Moskoviidi poolt olla löödud Rootsi kuninga juhitud tatari eelväge²⁷². Hispaanias võidutses kuningas Felipe²⁷³ ja sundis Austria Karli²⁷⁴ uuesti tagasi tõmbuma. Rootsi laevastiku poolt ei võtnud merel keegi midagi ette, ehkki siiski oletati, et nad kohe peale vee vabanemist end näidata võiksid.

15. mail saabus Tallinnasse ühe Hollandist tulnud laevaga teade (*Zeitung*), et Keiser²⁷⁵ 10. aprilli ja 14. *dito*²⁷⁶ Prantsusmaal troonipärija²⁷⁷ olid surnud, ja nimelt mõlemad rõugetesse, mis surma põhjusena tekitas eriti Keisri puhul kogu Saksamaal suurt hämmeldust.

13. juulil heitsid 8 suurt Rootsi sõjalaeva koos mõningate fregattidega Naissaare all ankrusse, ja seilasid 16. *dito* Soome. Aga sellest ajast kuni hilissügiseni ristles merel veel teisigi Rootsi sõjalaevu, hõivates nii erinevaid Riiga, Pärnusse ja Tallinnasse tahtvaid kaubalaevu kui ka [puu]veopaate (*Holzböhte*) nõnda, et mainitud linnade kaubandus oli täitsa suletud. Samuti tulid rootslased tihti ka maale ja tegid rüüstamise ning röövimisega vaesele rannarahvale ja ka mereäärsetele aadlimõisatele suurt kahju. Saared nagu Saaremaa, Hiiumaa, Vormsi ja Muhumaa²⁷⁸ olid nende valduses (*stunden unter Ihrer Gewalt*) ning Moskoviidid pidid pool aastat enne algavat talve Kuressaare kindluse õhku laskma, sest lageda maa poolt polnud seda võimalik kaitsta pärast seda, kui tsaari rügemendid marssisid osalt türklaste vastas seisva armee juurde, osalt Poola ja osalt Soome vastu.

Sama kuu 19. päeval saabus Tallinnasse 1700. aastal Narva all vangi langenud ja siiani Rootsis hoitud Vene vürst Dolgoruki²⁷⁹ koos mõningate samuti vangis istunud ohvitseridega, sest kui needsinaseid pidi laevaga Stockholmist Nordbottenisse

---

ajendas Preisimaad lähenema Venemaale (vt. *Zernack...* lk 186). Krassowi armee ohtlikkusele rõhus Peeter I välispoliitika, sest see aitas õigustada planeeritavat sissetungi Pommerisse (*Wittram*. Bd II, lk 223-224).

²⁷² Tegemist oli toleaege kuulujutuga (*Mark. Eesti vanem...* lk 306).

²⁷³ Felipe (Philipp) V (1683–1746), Anjou hertsog, esimene Bourbonide soost Hispaania kuningas.

²⁷⁴ Karl III von Habsburg (1685–1740). [*Carol der Österreicher*]

²⁷⁵ Joseph I (1678–1711), Habsburgide soost Saksa–Rooma keiser. Suri ootamatault 17. aprillil 1711. a.

²⁷⁶ *dito* - sama kuu päeval (lad k).

²⁷⁷ Louis de France, Le Grand Dauphin (1661–1711), Prantsuse kuningas Louis XIV poeg ning troonipärija. [*der Dauphin*]

²⁷⁸ [*Ösell, Dagden, Worms und Mohn*]

²⁷⁹ Jakov Fjodorovič Dolgoruki (1639–1720), krahv, Vene riigimees ja sõjaväelane. Langes rootslaste kätte vangi pärast Narva lahingut 1700. Viibis vangistuses üle 10 aasta. (СИЭ. 5. köide, lk 277) [*Dolgorucky*]

veetama, vangistanud ta valvurid ja sundinud end Hiiumaal maha panema, kus ta maale astus, lastes laevnikul ja valvuritel kingitustega tagasi seilata, ise aga siirdus saatjaskonnaga Tallinnasse ning läks sealt edasi Peterburi.

Soomes liikusid rootslased, lähenedes Viiburi linnale ja Käkisalme kindlusele. Tema Kõrgvürstlik Hiilgus vürst Menšikov oli aga hästi ettevalmistunud, nõnda et kindral Bruce'i²⁸⁰ 8000 mehe lähenedes needsinased uuesti taganema pidid²⁸¹.

Taani kuningas ja kuningas August lasid oma vägedel Pommerisse minna, niisamuti sai Liivimaal kindral Bauer käsu, oma korpusega teele minna ning samaaegselt alustada marssi Pommeri suunas, mida ta ka otsekohe tegi ja teekonna üle Riia läbi Leedu ette võttis. Selle sündmuse vahepeal saabus teade (*lief die Zeitung ein*), et Tema Majesteet Tsaar pidas Pruti²⁸² jõel Türgi ja Tatari armeedega kolmepäevase raske ja väga verise lahingu²⁸³, suure osa vaenlastest surmas ja sõlmis sealsamas lahinguväljal otsekohe Osmani Väravaga igavese rahu. Tingimused, nagu *Zeitung* need andis, pidada olema: tsaar pidi türklastele andma Aasovi²⁸⁴ kindluse tagasi *cum apertinentiis*²⁸⁵, lammutama hiljuti Musta mere äärde rajatud kindlustused, nõustuma põhimõtteliselt sellega, et Rootsi kuningas vabalt läbi Poola oma maale tagasi võiks pöörduda.

Kogu Euroopa ei tahtnud algselt seda kiiret muutust uskuda, kuna igaüks kujutas ette, et Türk koos Tatariga võiks kogu Moskoviidi riigi uppi lüüa. Kõikidest Poola asulatest tulnud sõnum ja [tõsiasi] et Moskoviidi armee on uuesti tagasiteele asunud ja et ka Tema Kõrgus Tsaar ise oma kõrges isikus Elbingisse suundunud, ja sealt edasi Pommeris seisvate Taani ja Saksi vägede juurde läinud, kinnitasid ometi selle tõesust.

---

²⁸⁰ Robert (Roman) Bruce, kindralleitnant.

²⁸¹ Nierothi edasitung Karjala Kannasel, millega septembris 1711 katkestati Viiburi–Peterburi maaühendus. Talve saabudes oldi sunnitud tagasi tõmbuma ning kampaania lõpetati detsembri keskel ilma, et midagi suuremat oleks korda saadetud. (*Kujala*. Miekka ei laske... Lk 254).

²⁸² [*Pruth*]

²⁸³ Lahing Pruti ääres 9. juulil 1711, rahuleping 12. juulil. Astrid Blome hinnagul kujutati uudiseid Pruti sõjakäigust Põhjasõja senistest sündmustest kõige rohkem (vene) propagandistlikus värvingus (*Blome*. Das deutsche Rußlandbild... lk 130-132)

²⁸⁴ [*Assow*]

²⁸⁵ *cum apertinentiis* - koos juurdekuuluvaga (Johann Christian August Heyses allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung der Wörter nebst genauer Angabe ihrer Abstammung und Bildung. Einundzwanzigste Original-Ausgabe mit Nachträgen besorgt durch Dr. Willy Scheel. Hannover. Hahnsche Buchhandlung 1922. Lk 65).

Saksamaal olid sellel ajal riigiseisused (*Reichsstand*) hõivatud uue keisri valimisega, mille lõpuks kutsusid nad sellesse ametisse Carl III Hispaaniast²⁸⁶. Jätkus kõrgete liitlaste²⁸⁷ sõda prantslaste vastu ja liitlased võtsid [hoolimata] prantsuse armee lähedalolekust akordiga Bouchaini linna²⁸⁸.

Nii andsid taanlastele ja saksilastele alla ka Pommeris asuvad Rootsi linnad Anklam, Griepswalde ja Wolgast, seevastu Stralsund piirati sisse samaaegselt Stettiniga.

Siiani polnud taud nendesinaste Eestimaa talupoegade seast päris lõplikult kadunud, vaid inimesi suri mõnedes kohtades ikka veel, samuti oli Tallinnas puhkenud katkutõbi Moskoviidi garnisoni seas. Seetõttu pidid neist paljud oma elu kaotama, kuid imestamisväärselt jäi haigus ainult nende sekka ja tänu Jumala imelisele tahtele ei haigestunud teistest inimestest mitte ükski, veel vähem siis surmas kadus. Tallinna komandant ooberst Zotov lasi tänu taudile valvata kõiki maanteid ja ei lubatud inimesi linnast maale ega maalt linna, mille tõttu jäid maainimesed soolata, linnakodanikud aga kannatasid algava talve eel küttepuude ja toiduainete puuduse all.

Tema Suurtsaarlik Majesteet siirdus oma kõrges isikus Dresdenisse ja sõlmis sealsamas oma kroonprintsiga²⁸⁹ abielu ühe Wolfenbütteli printsessiga²⁹⁰.

Rootsi kuningas viibis ikka veel Benderis ja üritas Osmani impeeriumit *de novo*²⁹¹ selleni viia, et see rahu Moskvaga ei hoiaks, vaid jätkaks selle asemel uuesti sõda Moskva ja Poolaga, mistõttu jäi ka Moskoviidi armee Volõõniasse²⁹² peatuma, oodates lõplikku otsust, niisamuti kogunes Poola krooniarmee (*die Polnische Chron Armée*), olles igaks juhuks valmis, kui Türgi poolel midagi juhtuma peaks.

Suurtsaarliku kroonprintsiga ja mainitud kõrge printsessi vaheline abielu sõlmiti Torgaus ja sellest võttis ka tema Suurtsaarlik Majesteet oma kõrge isikuga osa. Seejärel reisis Tema Majesteet otsekohe tagasi, tuli mõne päeva möödudes Elbingisse, millises linnas Keiserlik Abikaasa ootas tema Suurtsaarliku Majesteedi kõrget naasmist. Elbingist läks Tema Majesteet koos kõrgeltmainitud abikaasaga Riiga ja

---

²⁸⁶ Keiser Karl VI (1685–1740) von Habsburg oli Hispaania pärilussõja ajal Habsburgide troonipretendent Karl III nime all.

²⁸⁷ *Der Krieg der hohen Allirten* – nõnda nimetati 18. sajandi alguses Hispaania pärilussõja Prantsusmaa vastast koalitsiooni, mille moodustasid Saksa-Rooma keiser, Inglise kuninganna, Portugali kuningas, Preisi kuningas, Savoia ja Modena hertsog ning Hollandi vabariik (Zedler. Bd 13. S 0267).

²⁸⁸ Liitlased piirasid Bouchaini linna 9. augustist 12. septembrini 1711.

²⁸⁹ Tsareevitš Aleksei Petrovitš (1690–1718).

²⁹⁰ Charlotte Christine Sophie (1694–1715), Braunschweig–Wolfenbütteli printsessi abielu Aleksei Petrovitšiga sõlmiti aprillis 1711 (*Lindsey Hughes*. Peeter Suur. Tallinn Varrak 2005. Lk 129-131).

²⁹¹ *de novo* - uuesti (lad k).

²⁹² [*in Wolhynien*]

võeti seal Tema Kõrgvürstliku Hiilguse vürst Menšikovi, sest et seesinane vürst oli tulnud üle Tartu Riiga Tema Suurtsaarlikule Majesteedile vastu, ning ka Liivimaa rüütelkonna ja linnamagistraadi poolt suurejooneliselt vastu. Ja pärast seda kui tema majesteet koos saatjaskonnaga oli Riias 14 päeva viibinud, võttis ta ette reisi Pärnusse, saabudes sinna 9. novembril²⁹³ ja suundus sealt edasi Tallinnasse. Eestimaa piiril 6 miili Tallinnast Jädivere mõisa²⁹⁴ juures tervitasid teda 11. *ditto* mõned Eestimaa rüütelkonna saadikud, nagu maanõunik Nieroth²⁹⁵ ja maanõunik Bistram²⁹⁶, niisamuti bürgermeister Droummer²⁹⁷ ja raehärra Cämmerer²⁹⁸ Tallinna magistraadist. 13. [päeval] tähistas Tema Majesteet kirikukellade helistamise ning suurtükilaskudega oma sissesõitu Tallinna ja niihästi kogu rüütelkond kui ka magistraat oli talle vastu tulnud. Linna suurele turule ja ka Toompeale olid ehitatud auväravad ning kõik tänavad kaunistatud roheliste kuuskedega (*Dannenbäumen*). Nõndasamuti võis õhtul näha kõikide majade akendel põlevaid laternaide ja tulesid. Tema Suurtsaarlik Majesteet peatus koos abikaasaga Schlippenbachi majas ja vürst Menšikov Ferseni majas Toompeal. Siia lähedale seadsid end sisse ka mõningad võõraste riikide ministrid.

Esimesel jõulupühal, 25. detsembril tuli Tema Majesteet koos kogu saatjaskonnaga rüütelkonna majja, kus rüütelkond korraldas pidusöögi ja laskis sinna kõrvale tellida muusika. Tema Majesteet ei jäänud sinna aga kauaks, vaid liikus kaaskonnaga, väljaarvatud Keisrinna, linnas raekotta, kus ta võttis vastu õhtusöögi. Vahepeal oli Keiserlik Abikaasa jäänud rüütelkonnahoonesse ning kui seesinane oli end koos õuedaamidega tantsuga lõbustanud, jätkati teed Tema Kõrgvürstliku Hiilguse vürst Menšikovi korterisse, mis asus mainitud Ferseni majas Toompea turu ääres, et sealsamas ettevalmistatud tulevärki jälgida, kuhu ka raekojust Tema Majesteet saabus ning siis sealsamas otsekohe suurtükkidest tulistati ning seejärel süüdati tulevärk.

---

²⁹³ Wrangell ajab kuud segamini. Peeter I saabus Tallinnasse tegelikul 13. detsembril (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 8) ja saabus Pärnusse samuti detsembris.

²⁹⁴ [*Jeddefer*]

²⁹⁵ Magnus Wilhelm Nieroth (1663–1740), vabahärra ja Rootsi rittmeister, Eestimaa maanõunik 1711–1716 (*Krusenstjern; Wrangell*. Die Estländische Ritterschaft... lk 352).

²⁹⁶ Bengt Heinrich von Bistram (Biestram) (1667–1724), kapten, rüütelkonna peamees 1701–1702, Eestimaa maanõunik 1711–1724 (Samas).

²⁹⁷ Johann Christoph Droummer (?–1727), 1710 Rootsi asehaldur Tallinnas ja *Commissarius fisci*. 1710. aastast raehärra ja bürgermeister (presideeriv 1718, 1721 ja 1725) (DBL. Lk 175).

²⁹⁸ Salomo Caemmerer (?-?) raehärra ajavahemikul 1710–1726 (*Bunge*. Die Revaler Rathslinie nebst Geschichte der Rathsverfassung und einem Anhang über Riga und Dorpat. Reval, Franz Kluge 1874, lk 85).

Samal ööl, vastu kõikide ootusi, võttis Tema Kõrgvürstlik Hiilgus [Menšikov] ette tee Narva peale. Järgmisel päeval reisis Keisrinna niisamuti ära. Tema Majesteet aga sõi lõunat bürgermeister Lantingi²⁹⁹ juures. Vastu õhtut külastas ta mustpeade maja, sai seal vennaks³⁰⁰, võttis osa ühe kodaniku pulmast³⁰¹ ja sõitis kohe seejärel Peterburi.

Alanud 1712. aastaga otsustas suursugune rüütelkond saata mõned saadikud Tema Suurtsaarliku Majesteedi juurde, mida tegi ka kõrgeauline raad. Ja saadeti õilsa rüütelkonna poolt härra parun ja maanõunik Ungern Sternberg³⁰², niisamuti härra maanõunik Bengt Hinrich von Bistram, linna poolt valiti aga härra bürgermeister Johan Lanting ja härra bürgermeister Johan Christoph Droummer kes *medio Januarii* reisi alustasid ning Peterburi sõitsid, kus siis Tema Suurtsaarlik Majesteet nagu ka Tema Kõrgvürstlik Hiilgus niihästi härradele maanõunikele kui ka neile härradele bürgermeistritele mitte ainult üpris meeldiva audientsi ei andnud, vaid ka neidsinaseid sagedasti avalikele austavatele pidusöökidele kutsusid ning nende eest oivaliselt hoolitseda laskisid³⁰³.

Härrade saadikute ülesanne (*Commision*) oli igatahes järgmine: paluda Tema Suurtsaarlikku Majesteeti kõige alandlikumalt, et ta linna ja maa senised privileegid kõigearmulikumalt kinnitada suvatseks, millel ka Tema Suurtsaarlik Majesteet armuliselt sündida laskis³⁰⁴, et saadikud sellesinase kõrge keiserliku kinnitusega märtsikuus Tallinnasse tagasi tulid.

Vahepeal ja sel ajal kui saadikud viibisid Peterburis, laskis Tema Suurtsaarlik Majesteet sealsamas suureks sõjanõukoguks kokku kutsuda kõik riigi senaatorid (*ReichsSenatoren*), et nendega sõja edasise käigu üle nõu pidada, kus lõpetuseks leiti, et sõda jätkatakse Pommeris, Soomes aga korraldatakse diversioone, mistõttu enne saaniteede lagunemist lahkus vürst Menšikov Peterburist ja läks otseteed üle Narva ja Viljandi Riiga ja sealt edasi Pommerisse.

---

²⁹⁹ Johann Lanting (?–1720), Suure gildi oldermann, juhtis 1710. aastal linnapoolseid kapitulatsiooniläbirääkimisi, 1710. a raehärra ja bürgermeister (presideeriv 1713. ja 1717. a.). Peeter I veenudnud pooldaja (DBL. Lk 440–441).

³⁰⁰ *wurden Bruden aldar* – tehes sissekande mustpeade vennaskonna aukülaliste raamatusse, võeti Peeter I mustpeade vennaskonna auliikmeks (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk10).

³⁰¹ Johann von Mindeni pulmad (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 14).

³⁰² Reinhold von Ungern-Sternberg (1656–1713), parun ja Eestimaa aadlilipkonna rittmeister, 1682 Rootsi sõjaväe kapten 1697 oberst 1696–1697 Eestimaa rüütelkonna peamees, 1696–1713 maanõunik. Karl XII jahikaaslane (DBL)

³⁰³ Peterburi sõidu aega jääb ka Peeter I ja Katariina I pulmapidu 19. veebruaril 1712. aastal, mida Wrangell ei märgi (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 20).

³⁰⁴ Privileegide kinnitamine 1./13. märtsil 1712. (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 17)

Tema Suurtsaarlik Majesteet viibis Peterburis, tegi kõik ettevalmistused edasiseks sõjakäiguks Soome, andis juhtimise kindraladmiral Apraksinile üle ja reisis seejärel suure rohu ajal³⁰⁵ Pommerisse. Ja kuigi Türgi Keiser kinnitas uuesti Tema Suurtsaarliku Majesteediga sõlmitud rahu Aasovi kindlusest ning Ukrainast loobumise vastu ja leppis kokku, et Rootsi kuningas pidi märkimisväärse Türgi konvoi poolt läbi Poola oma kodumaale juhatatama, jäi viimatimainitud kuningas ikkagi Benderisse ja ei tahtnud mingil viisil oma reisi alustada, ehkki Türgi poolt olid selleks kõik ettevalmistused tehtud. Selle asemel üritas ta omakorda hoopiski sultanit selleni viia, et see rahust loobuks ja *de novo* Moskvale sõja kuulutaks, samal ajal kui Tema Suurtsaarlik Majesteet koos kõrgete liitlastega ei soovinud asjata aega käest lasta, üritamaks Pommeris parimat korda saata.

Poolas oli kuningliku Rootsi liitlane (*anhaerent*) Grudziński³⁰⁶ oma väikese liikuva armeega liikvele läinud, et Tsaarlikku [Majesteeti] ja kuningas Augustit mõistusele tuua ja seesinane ründas ka Kiievi tragunirügementi, lüües seda täielikult ja võttis mõned ohvitserid vangi, kelle ta kohe Benderisse saatis. Kuid seesinane [võit] tuli talle kahjuks, sest et kindralleitnant Bauer ründas teda koos venelaste väesalgaga ootamatult juures³⁰⁷, lüües kogu väe kuni viimseni maha, et seesinane pidi põgenema ning uuesti tagasi pöörduma.

Kevadel leidsid Tallinna sadamasse tee mõned väikesed Hollandi ja Lüübeki laevad ja tõid kaasa pisut soola, tubakat ja veini. Aga nii kaua kui laevad sadamas seisid, tulid mõned Rootsi kuninglikud sõjalaevad Naissaare alla ja kaubalaevad ei saanud enam oma reisi jätkata ja kui nad lõpuks katsusid ometi ära sõita, vangistati nad sõjalaevade poolt ja viidi Soome ja sealt Stockholmi. Seesugust tuli ka Riias ette, tänu millele oli kogu kaubandus pärsitud; mille tõttu kannatas soolapuuduse käes ei keegi muu kui vaene maamees, või vähemalt oli sunnitud oma viimase [raha] selleks loovutama.

---

³⁰⁵ Küllap on siin peetud silmas hiliskevadet või suve – *bey vollem Grase*.

³⁰⁶ Jan Grudziński (?–1735), August II väejuht ja partisanide pealik, läks 1704. aastal Leszczyński poole üle. 1712. aasta mais saabus paari tuhande mehega Benderist Poola, et alustada August II vastast ülestõusu, kuid sai lüüa ja taandus Türgisse. (PSB. Tom IX/1. Zezzyt 40. Wrocław – Kraków – Warszawa Zakład narodowy imienia ossolińskich wydawnictwo polskiej akademii nauk. 1960. Lk 44) [*Grudzinsky*]

³⁰⁷ Siinkohal on Wrangelli kroonikas lünk (vt Lisa 4). Ilmselt kavatses autor hiljem kohanime täpsustada. Paucker pakub editsioonis Schwerini lahingut (Wrangell's Chronik lk 98), ent tõenäoliselt on tegemist lahinguga Krotoszyni juures 26. 08. 1712. a, kus Poola-Vene ühisvägi purustas Jan Grudziński jõud (vt ka PSB. Tom IX/1. Zezzyt 40. Lk 44).

Sellel aastal vaibus taud maal, tänu Jumalale! täielikult. Ainult Rakvere distriktis³⁰⁸ olid mõningad külad sellest haaratud, mille tõttu anti maa ülematelt hea korraldus, et ükski inimene nendest nakatunud küladest ei tohtinud ei linna, ega ka tervetesse küladesse tulla, kuni taud ainult nendesse küladesse jäi ja ka nii lõppes, et enam kuskil sellest kuulda polnud.

Euroopas jätkasid need kõrgeaulised liitlased sõda nii Prantsusmaa kui ka Hispaania vastu, ehkki Inglise kuninganna oli alliansist lahku löönud ja Prantsusmaaga rahu sõlminud³⁰⁹, tänu millele, kuna Prantsuse kuningas sai [vabamat] õhku, seesinane Kuningas astus kampaanias Hispaania Madalmaades ülejäänud liitlastega lahingusse, sellesinase võitis ja seejärel mitmed kindlused tavalise piiramisega liitlastelt taas ära võttis, vaatamata sellele, et liitlaste vägi lahinguväljal seisis ning prantslaste võidukatele relvadele vähimatki vastupanu osutada ei suutnud.

Pommeris ei saavutatud midagi erilist. Taani kuningas piiras sisse Stade ja võttis selle koha ära. Ühest Pommerisse minevast kuninglikust transpordist räägiti palju terve suve jooksul, kuid sellega viivitati kuni septembrikuuni, mil lõpuks feldmarssal Stenbock saabus Rügeni saarele mõne tuhande jalamehe ja mõne tuhande [mehega] hobustel. Taani kuninglik laevastik ristles kogu suve merel et seda transporti takistada, kuid ometi tuli see läbi. Küll võtsid taanlased mõned Rootsi proviandilaevad ära, mõningaid rannale ajades ja mõningaid põhja lastes, tehes transpordile sellega märkimisväärset kahju, sest needsinased ei leidnud Pommeris eest ei proviandi ega ka hobusesööta.

Tema Suurtsaarlik Majesteet läks eelnevalt Berliini, sealt edasi Leipzigi ja sealt Karlsbadi³¹⁰, andes Pommeris seisvate Moskoviidi vägede juhatamise täielikult üle vürst Menšikovile, kes tegi kõik vajalikud ettevalmistused, et Rootsi väejuhatajat kohata.

Vahepeal saabus *Zeitung*, et Konstantinoopolist saadeti üks saadik Poola, kelle läkitus vabariigile olnud: 1) kindlaid uudiseid sultanile tuua, kas Kõrge Värava ja Moskoovia vahelise rahulepingu järgi oleks võimalik (*vermöge*) Moskoviidi vägedel Poola kuningriigist lahkuda 2) Et Poola saatkond tuleks otsekohe koos temaga [saadikuga] Konstantinoopolisse, sest Suur Isand soovib Rootsi kuninga turvalise tagasisõidu üle

---

³⁰⁸ [*im Wesenbergschen Districte*]

³⁰⁹ Inglismaa–Prantsusmaa vaheline rahu 8. oktoobril 1710. a.

³¹⁰ Peeter I viibis Berliinis 11.–13. oktoobrini, minnes sealt edasi Karlsbadi, naastes novembri lõpus uuesti Berliini, kus toimus salajane vestlus Preisi kroonprints Friedrich Wilhelmiga, milles Wittrami hinnangul võidi paika panna edasine ühine poliitiline tegevus (*Wittram*. Bd II, lk 241).

arutada. Poola väejuht võtnud Türgi saadikud väga sõbralikult vastu, neid sagedasti suurepäraselt kostitanud, teinud rikkalikke kingitusi ja kinnitanud, et Moskoviidid on valmis Poolast lahkuma ja Pommerisse marssima, kui aga mõningad väikesed üksused soovivad jääda, siis tuleneb see vajadusest valvata oma vahepeal rajatud magasin, mis ka võimalusel peaks ära toimetatama ning üldiselt peaks neile ka Poola üksus järgnema, mis juba ammu valmisolekus seisab ilma, et türklased seda eelnevalt nõudnud oleks. Seejärel olevat türklane uuesti tagasiteele asunud.

Inglismaalt kirjutati, et kuninganna rakendab kogu tarmu, et sõlmida Prantsusmaa ja nendesinaste liitlaste vahel üldine rahu (*General Frieden*), ja seejärel peaks ka ühtlasi lõpetatama afäärid põhjas³¹¹ Mille lõpetamiseks läkitas kõrgeltmainitud kuninganna suursaadiku Rootsi kuninga juurde Benderisse.

Soome vastu suunatud Moskoviidi armee tõmbus tagasi Peterburi, ja seejuures ei juhtunud midagi märkimisväärset. Vaid et Viiburist välja sõitnud Moskoviidi väikesed fregatid vallutasid ühe Rootsi brigantiini koos kahe või kolme proviandikuudiga ja 3 bojerit³¹². Brigantiin [oli seejuures] varustatud 20 ning iga bojer 4 suurtükiga. Need sõidukid toimetati Narva, kuna tänu Retusaari juures asuvale Rootsi laevastikule polnud moskoviitidel Peterburi minek võimalik.

Pommeris polnud Moskoviitidel samuti erilist õnne, sest kuigi nad koos Saksi rügementidega võtsid küll ära mõned väiksemad linnad nagu Anklami, Demmini ja Greifswaldi³¹³, ei suutnud nad ometi [selliste hästi] korraldatud (*reguliert*) kindluste nagu Stralsundi ja Stettini vastu midagi ette võtta. Mõningased väikesed kokkupõrked tulid nendesamuste rootslastega ette, nii et kord üks, kord ka teine leer oli paremus. Lõpuks marssis Rootsi feldmarssal Moskoviidi armeest mööda ja läks Mecklemburgi vürstkonda, võttis ära Rostocki linna ja lõi sealsamas paigas sellesinase linna ning Wismari ja Pommeri linnadega ühenduse. Vastu kõiki inimlikke oletusi palus feldmarssal Stenbock kuningas Augustilt ja vürst Menšikovilt 14 päevast vahele. Ja kuna see õnnestus, kogunesid eelpoolmainitud pealikud detsembri alguses peale pantvangide välja andmist isiklikult Güstrowis ja leppisid üksteisega tänu vahele kokku. Peale ühist einestamist pöördus igaüks oma armee juurde tagasi.

---

³¹¹ *undt solten auch dabey die Nordischen Affaires zugleich mit abgemachet werden*

³¹² Vello Mäss pakub *bojer* (Vello Mäss. Muistsed laevad, iidsed paadid. Ajakiri "Horisont", 1996. Lk 137). [*Boyort*]

³¹³ [*Anklam, Dammin ja Gribswalde*] Vrdl *Lundblad*. Bd II, lk 231.

Taani kuninglikud väed olid sunnitud nimelt koos moskoviitide armeega tagasi pöörduma, aga nad ei suutnud alanud talvel tänu halbadele teedele³¹⁴ Holsteinist kiiresti lahkuda ja kuningas Augusti ja vürst Menšikovi juurde liikuda, [mille pärast] aja võitmiseks ning enda tugevdamiseks nõustuti vaherahuga. Ja et Rootsi feldmarssal seda [lahkumist] nõudis, sai see [feldmarssalile] põhjuseks oma vägede suurendamiseks Wismari garnisoni rügementide arvelt, eelkõige aga sealt piisava suurtükiväe toomiseks. Ja kui mainitud feldmarssal sel kõigel sündida oli lasknud, lahkus ta peale vaherahu lõppemist vaikselt Rostockist, suundudes kogu oma armeega taanlaste vastu, kes olid koos 3000 saksiga arvult umbes 20 000 meest, kohtudes Gadebuschi juures *en ordre de bataille*³¹⁵ ja püüas seda kui needsinased end lahinguks valmis seadsid, ründas [neid] otsekohe hirmsal kombel ja peale kahetunnist taplust saavutas suure võidu, milles ta mitte ainult kogu taanlaste väe polnud puruks löödud, vaid ka 3000 meest lahinguväljale jäi ja 4000 meest koos erinevate kõrgemate ja madalamate ohvitseridega vangi langes, ja selle kõrval saadi saagiks välisuurtükid ja kõik see viidi Wismari³¹⁶.

Tema Tsaarlik Majesteet oli veel enne seda sündmust oma armee juurde saabunud ning ei olnud rahul et kuningas August ja vürst Menšikov olid relvaerahu vastu võtnud. Aga mis oli juhtunud, seda ei saanud enam muuta.

Kuningas August oli seejärel Poola läinud ja jättis Saksi rügementide juhatamise Taani armee juures kindral Flemmingile³¹⁷, kes aga oma mehisust (*devoir*) lahingus ei olla tõendanud. Kogu Moskoviidi vägi polnud sündmuses osalenud, kuna needsinased endiselt Mecklemburgi ja Pommeri maadel seisisid. Peale sellist härrade rootslaste poolset hulljulget aktsiooni saabus ka Poolast teade (*die nachricht*), et Rootsi kuningas on Türgi sultani lakkamatute nõudmistega uuesti niikaugele viinud, et viimane Moskvaga sõlmitud rahu murdis ja Moskoviidi ministri vangistatuna Konstantinoopolisse tõi, ning laskis sõda kuulutada, et minna 1713. aasta alguses koos 300 000 mehega sõjakäigule, mis kõik terves Euroopas suurt tähelepanu äratas, et 1712. aastal paljude miljonite inimeste poolt loodetud rahu, milleks eelpoolmainitud relvarahu oli lootusi andnud, lõplikult luhtus.

---

³¹⁴ *im angehenden Winter und bösen Wege.*

³¹⁵ Plaan vägede rivistamiseks lahingus (vt *Peter Englund*. Poltaava. Ühe armee häving. Argo 2006. Lk 72).

³¹⁶ Gadebuschi lahing 9. 12. 1712 (*Liljegren*. Karl XII. lk 467).

³¹⁷ Jakob Heinrich von Flemming (1667–1728), Saksi sõjaväelane ning riigimees.

Anno 1713. See, et õnn on muutlik ja ebapüsiv, on nendest igapäevastest (*täglich*) sündmustest rohkem kui selge, kui härrade rootslaste eelmise aasta suure edu vahetas alanud 1713. aastal varsti välja kogu kuningriigile äärmiselt kahjulik ebaõnn. Sest peale seda kui harrad moskoviidid valulikult avastasid, et Taani kuninga armee oli löödud ja lagunened, kuid ka rootslased ise kaotanud aktsioonis samuti palju mehi, järgnesid otsekohe moskoviidid rootslastele jalgsi ja ühinesid vürst Menšikoviga. Rootsi väejuht taganes armeega Jüütimaale, hankis suure kiirusega proviant ja võttis sealselt maarahvalt ära palju hobuseid, et lahingus [*in der Action*] kannatanud ratsanikke uuesti järjele aidata. Kui kogu liitlaste vägi üha lähenes, ei leidnud ta enam võimalust neile lahingut anda ning pidi pidevalt taganema ja lõpuks isegi ründama Holsteini vürsti kindlust Tönningit³¹⁸, kus ta end nii sees- kui väljaspool kindlust sealsete suurtükkide abiga võis turvaliselt tunda, vähemalt senikaua, kuni talle Rootsist appi tullakse. Aga liitlaste vägi järgnes talle ka sinna, ehkki seesinane ei saanud küll otsekohe rünnata, piirati ta nõnda sisse, et ühtviisi osutus võimatuks sealt välja murda kui ka proviant sisse tuua, mistõttu ta oma väega peagi nii suurt puudust kannatas, et sõdurid varsti mitte ainult kompaniide kaupa ei deserteerunud, vaid sööda puudumisel tuli ka paljud hobused maha lasta.

Tema Suurtsaarlik Majesteet ja Taani kuningas asusid laagris ja lasid kõikidest võimalikest kohtadest kindlust pommitada. Kuna aga Eideri jõgi muutis kindluse vallutamatuks, ei suudetud inimjõuga midagi muud ära teha kui Rootsi väge tagasi tõrjuda ning lisaks võtsid liitlased, mõõk käes, ära kõik Tönningi ümbruses asuvad vahipostid (Posten), millest ka Tema Suurtsaarlik Majesteet osa võttis ja oma vägesid juhatas. Lõpuks muutus piiramine blokaadiks ja Tema Suurtsaarlik Majesteet andis juhtimise üle Taani kuningale ja vürst Menšikovile, liikudes ise Berliini, kus ta noort Preisi kuningat kroonimise puhul õnnitles ja vana kuninga surma puhul kaastunnet avaldas³¹⁹, [läks] sealt edasi Peterburi, et oma kõrges isikus juhtida tähtsat kava Soome vastu. Tema Majesteedi Abikaasa oli mainitud Peterburi poole teel ning järgnes väikese saatjaskonnaga Tema Majesteedile.

---

³¹⁸ [*Tönningen*]

³¹⁹ Kohtumine Preisi kuninga Friedrich Wilhelmiga toimus Schönhausenis 10.–14. märtsini 1713 (*Wittram*. Bd. II, lk 243). Pärast seda pöördus Peeter I poliitika ja huvi Põhja-Saksamaa sündmustelt Soome vallutamisele.

Vahepeal teatati Türgist, et Rootsi kuningas viibib ikka veel Benderis, kuid pidavat varsti koos sultaniga Moskva vastu sõtta minema, mis puhuks armees seisvat juba kogunenult Adrianopoli all.

Kevadel saabusid Tallinna 3 inglise sõjalaeva, mis Tema Suurtsaarlik Majesteet oli sealt osta lasknud. Neil laevadel oli 200 haavatud vene sõdurit, kes Holsteinis Friedrichstadi vallutamisel olid saanud kannatada ja kes olid Kopenhaagenis laevadele võetud. Nad majutati Tallinnasse ja nende eest hoolitseti, laevad aga jäid sinna ja nad varustati mitmete linnavallidelt võetud suurtükkidega.

Rootsi kuninga Türgi väega teeleminekust tuli nüüd usaldusväärne teade (*sichere Nachricht*), et seal juhtus hoopis üks isemoodi tõrge. Benderi Türgi paša lasi sultani käsul Rootsi kuninga tema Benderi ees asuvast kindlustatud laagrist üles otsida, [ja teatada] ta tahtvat teda tema pärusmaadele tagasi saata, pakkudes reisiks kõike vajalikku ja tugevat eskorti, mis teeniks Tema Majesteeti nii kaua, kui see talle meeldib. Kui aga kuningas ei lasknud end ärasõidus veenda ja väitnud selle asemel, et võivat sattuda oma vaenlaste kätte, nagu ta ühest kättejuhtunud kirjast mõistnud, kus Tatari khaan olla tema vaenlastega sellel teemal arutlenud. Ja kui ta lasknud saadikul sellest Sultanile ette kanda [ja teatada], et ootavat selles asjas lahendust, andnud paša Tema Majesteedile vastuseks, et asjaga edaspidi ei viivitata, Tema Majesteet soovivat vaid vaielda teeleminemise üle, ehkki tegu oli Sultani käsuga. Vastasel juhul tema, olevat paša rõhutanud, sunnib Tema Majesteeti selleks jõuga.

Kuna Rootsi kuninga juures teenisid pikka aega vahtidena mõnisada sultani poolt heasoovlikkuse määrgina annetatud janitšari, kelle kuningas oli läbi armu ja headuse enda poolele saanud, lisaks veel mõned rootsi ohvitserid ja sõdurid, kõnelemata sellest, et ka palju tatarlasi, kasakaid ja poolakaid oli tema juurde tulnud, kes kõik ja eriti janitšarid teatasid, et nad antud juhul kuninga heaolu eest oma ihu ja hingega seisavad, vastas kuningas paša ähvardusele, et juhul kui viimane peaks jõudu kasutama, vastaks tema jõule jõuga ja tõepoolest olekski asi viinud terava kokkupõrkeni (*Action*), sest järgmisel päeval ajas paša kokku mõni tuhat türklasi, võttis Benderist kaasa mõningad suured suurtükid ja marssis nendega Rootsi laagri suunas. Sinna jõudnuna lasknud ta uuesti kuningalt küsida: kas ta selle juurde jääb, et suure Sultani käsku tahab vastustada? Ja kui kuningas vastas, et jätkuvalt oma eelse vastuse juurde kindlaks jääb, laskis paša alustada suurtükkide mängul kuninga retransmendi peal, viies ka väe tormijooksule. Kuningaga olnud janitšarid ja needsinased rootslased, tatarlased ja poolakad võitlesid kuninga isiklikul juhtimisel,

kes ise vehkles kui üks vihane lõvi, kaitstes end vahvalt. Kui aga paša lasknud janitšaridelt küsida, miks nemad oma kaaslaste vastu nii vihaselt sõdivad: [vastanud nad, et] nad tahtvat, kuna neile nende ihu ja hing armas, Keisri käsku respektierida ja tema poolele üle tulla. Ja kui siis janitšarid nõudnud Keisri käsku näha ja sedasinast neile ka näidati, pöördunud nad kuninga poole, et see enam vägivalda ei kasutaks, ja palusid kuningat neid usaldada, kuna nad tahtvat teda oma õlgadel kanda, kuhu ka Tema Majesteedile minna meeldiks, olgu see kasvõi keisri enese juurde. Kuningas aga seda vastu ei võtnud, mille peale janitšarid lõpetasid võitluse, poolakad ja tatarlased jooksnud minema. Kuningas jäi aga koos väheste rootslastega türklaste edasist pealetungi ootama ja kui nüüd needsinased sooritanud kindla rünnaku, avades suurtükkidest kuningapalee pihta tule ja vallutades lõpuks kindlustused, kaitses kuningas, mõõk käes, end oma lossist ja lasknud sealt lakkamatult tulistada. Kui see lõpuks põlema pandi ja türklased sisse tungisid, olevat kuningas ühe surnud türklase pealt põrandale kukkunud. Ooberst *Urbanowiz* heitnud end kuninga peale ning hüüdnud üle korteri, üks vihane türklane tahtnud aga kuningat maha lasta, asetades püssiraua vastu ta pead ja kuna kuningas liigutas pead just laengu lõhkemisel, oli kuul risti üle näo riivanud, kuid ei tabanud surmavalt. Kuningas tiritud seejärel välja, võeti mõõk käest ja viidi vangina Benderisse, loss põletati maha ja kõik, mis seal ning laagris oli, langes sõjasaagiks ning ooberst *Urbanowizil* torgati keha läbi. Hiljem viidi aga tema ja teised vangid langenud rootslased vangidena minema. Kolmandal päeval laskis paša saatis kuninga kindlas küttes (*feßen*) Adrianopolisse, kus Türki keiser Tema Majesteedi vastu võttis, kõige toimuva pärast kahetsust avaldas ning laskis paša ja paljude teiste üle viia läbi terava uurimise. Selle mainitud aktsiooni käigus langes palju rootslasi ja türklasi, nagu kuningas ise surmas oma käega üle 9 janitšari³²⁰. Mis aga edasi juhtuma hakkab, seda peab aeg näitama.

Vahepeal kui ülalmainitu juhtus, ootas Rootsi feldmarssal krahv Stenbock Tönningis asjata abi, taotledes vahepeal nendesinastelt kõrgetelt liitlastelt vaba pääsu Pommerisse, millest aga keelduti.

Prantsusmaa, Hollandi, Inglismaa ja Portugaliga jõuti rahuni, kuid Keisriga mitte, mistõttu viimane otsustas jätkata sõda Prantsusmaaga³²¹.

---

³²⁰ Kokkupõrge Benderis 1. veebruaril 1713, vrdl näit *Liljegern*. Karl XII, lk 276–284.

³²¹ Utrechti rahu 11. aprillil 1713. a. (Ploetz. lk 686).

Lõpuks nõustus härra krahv Stenbock nende kõrgetele liitlastele kapituleeruma [tingimustel], et ta end kõikide üksustega sõjavangi annab, säilitades samas vabaduse end välja osta, ohvitserid ja reamehed pidi aga vene ja saksi vangide vastu vahetatama³²². Tõnningi kindlusega jäi aga *status quo*, sest härra feldmarssal ei saavat sedasinast üle anda, kuna see ei olnud talle usaldatud, vaid ta võtnud selle julgeoleku kaalutlustel. Kuna aga seesinane kindlus põhjustas härradele liitlastele suuri kulutusi, jätkasid härrad taanlased selle blokeerimist.

Peterburist läks Tema Suurtsaarlik Majesteet koos oma laevastikuga teele, võtnud pardale 16 000 jalaväelast, lastes needsinased Soomes Helsingi juures maale, kus armee vallutas mainitud koha peale seda, kui rootslased olid selle põlema pistnud³²³ ning liikusid ka laialt mööda maad ringi, kui rootslased seevastu taganesid. Tema Suurtsaarlik Majesteet laskis seejärel avada [ühendus]tee Viiburiga, et ratsavägi saaks jalaväega ühineda ja Helsingi ümbruses kindlustuda. Peale neid korraldusi purjetas Tema Majesteet laevastikuga Peterburi tagasi, lasi seal Soome armee jaoks proviantid peale võtta, ja saatis laevad sellega taas tagasi.

Lõpuks reisis Tema Majesteet ise armee juurde, vallutas kõik inimsilmale võimatuna näivad kitsad ühendused kuni Turuni, võttis oma kõrges isikus lõpuks ära Turu linna³²⁴, saades sellega kogu Soome rannaala isandaks kuni Ahvenamereni³²⁵. Härrad Rootslased olid pidevalt taganenud ja tõmbusid Hämeni³²⁶, kus lõpuks jõuti ka pealahinguni³²⁷, mis mõlemale poolele maksis palju verd, ent võidu pälvisid ikkagi venelased, mistõttu rootslased olid sunnitud jätma lahinguvälja koos mõnede suurtükkide, standartide, lippude ja trummidega (*Paucke*).

29. juunil tähistati Tallinnas Tema Tsaarliku Majesteedi nimepäeva, mille auks pidas üks vene nooruk gümnaasiumis Tema Majesteedi auks saksakeelse ülistuskõne, mille peale Tema Majesteet saatis sinna üle kolmekümne noormehe, et nad õpiksid saksa ning teisi keeli³²⁸.

Sel ajal kui Tema Majesteedi relvad olid Soomes edukad, manööverdasid ka liitlaste väed Holsteinis ja vürst Menšikov alustas peale seda, kui asjad said aetud härra

---

³²² Stenbock kapituleerus 5. mail Tõnningi all (*Liljegren*. Karl XII, lk 467).

³²³ Helsingi vallutamine 8.–12. mail 1713 (*Kujala*. Miekka ei laske... lk 294–295).

³²⁴ Peeter I saabus Soome vägede jurde augusti alguses. Vene väed marsivad mahajäetud Turu linna 28. augustil 1713. a. (*Kujala*. Miekka ei laske... 316).

³²⁵ *Ålandschen Haffe* – Ålands hav (rootsi k), Ahvenanmeri (soome k)– eesti keeles Ahvenameri (Eesti Keele Instituut http://www.eki.ee/knab/mkn_e3.htm).

³²⁶ [*Tawastlandt*]

³²⁷ Pälkäne lahing 6. oktoobril 1713 (*Kujala*. Miekka ei laske... lk 320–321).

³²⁸ Vrdl *Kuuschemaa*. Peeter I... lk 22.

feldmarssal Stenbockiga, uuesti tagasiminekut ja seda nimelt, nagu igauks aimas, türklaste vastu Poolas, kuna ikka veel käis jutt, et puhkeb sõda türklastega. Marsi käigus nõudis nimetatud vürst Hamburgilt ja Lüübekilt suuri rahasummasid, ähvardades nõude otsekoheste mittemõistmise korral kõik nende eeslinnad, aiad ja majad hävitada. Misperale ta ka sai, mis nõudis³²⁹.

Lõpuks jõudis vürst oma marsiga Pommerisse ning seejärel piirasid needsinased venelased sisse Stettini linna, samal ajal kui Stralsund piirati sisse Saksi vägede poolt. Samuti pidanuks Wismar Taani vägede poolt sissepiiratud saama, kuid asja takistas tõsiasi, et Taani kuningas blokeeris ikka veel Tõnningi ja ei saanud seetõttu seal veel õieti olla.

Eelpool mainitud sõjalaevad, mis tulnud Tallinna sadamasse ja kuhu veel kolm laeva lisaks saabusid, nõnda, et neid oli kokku kuus, pidid käsu peale sõitma Peterburi. Kuna aga neid varitsesid mõned Rootsi liinilaevad³³⁰, saatis Tema Tsaarlik Majesteet oma viitseadmiral Cruysi³³¹ koos kolmeteistkümne suurtükkidega varustatud laevaga Tallinnasse neid ära tooma. Teel kohtas Vene eskaader kolme Rootsi laeva ja piiras nad sisse plaaniga vangi võtta, kuid rootslased murdsid välja ja kahjustasid märkimisväärselt mõnda venelaste laeva³³². Siis tuli laevastik Tallinna reidile ja heitis seal ankrusse, rootslased näitasid 20 purjelist laevastikku küll Naisaare ja Aegna³³³ vahel, kuid läksid tagasi merele. Järgmisel päeval lahkusid seepeale laevad sadamast, ühinesid viitseadmiraliga ja purjetasid hea tuulega Peterburi. Peterburist väljunud laevastikus oli randa [madalikule] sattunud üks 70 suurtükiga Poltaava-nimeline laev (*Pultawa genandt*), mida ei saanud päästa kuna rootslased olid lähedal. Seetõttu oldi sunnitud seesinane põlema panema, millise kahju üle olla Tsaari väga kurtnud.

Soomest toimetasid venelased sõjasaagina Narva suuri loomakarju ja kui neid sealt vene lihunike poolt osalt Tartusse ja Tallinnasse transporditi, puhkes nende seas kõikjal hirmus loomataud, nii et ka Tallinna kodanikud kaotasid oma kallihinnalise karja, maal aga ei jäänud mõnes külas vasikatki alles. Nii lasti Tallinnas, kus üksnes Vene sõdurites seas levis ebameeldiv haigus, seepärast üles seada vahipostid Narva,

---

³²⁹ Vrdl *Wittram* Bd II, lk 256.

³³⁰ *Orlogschiffe* – hollandi või põhjamaine nimetus sõjalaevale, täpsemalt liinilaevale. (Pawlowsky lk 983).

³³¹ Cornelius Cruys (1655–1727), Vene viitseadmiral, Balti mere laevastiku esimene juhataja. [*Creutz*]

³³² Merelahing Soome skäärides 11. juunil 1713. a., milles kapten Anton Johann von Wrangelli (vt lk 56) juhitud kolm rootsi sõjalaeva: "Oesel", "Esthland" ja "Verden" kohtusid 14 laevast koosneva Vene pealaevastikuga ning murdsid ägedas lahingus nende piiramisrõngast välja. Uppus vene admiraliale. (Geschichte Familie Wrangell... Bd II lk 619).

³³³ [*Narjõ, Wulfsund*]

Tartu ja Pärnu juurde ja keegi ei jäänud kontrollimata, kes kavatses reisida Tallinnast nendesse mainitud kohtadesse³³⁴.

Sõja jätkumisest Pommeris oli igapäev oma nägemus ning paljud arvasid, et seesinane peaks varsti lõppema ning liitlaste väed suunduvad türklaste vastu, sest viimastega nägi asi veel kaunis ohtlik välja. Nõnda tõmmati ka kuus Saksi rügementi Stralsundist ära ja nad alustasid marssi Poola. Sissepiiratud Stettinlased ei oodanud ka midagi ohtlikku, kuna pidasid moskoviite halbadeks sõduriteks, liiatigi kui need polnud varustatud suurte suurtükkidega. Kuid vastu kõiki ootusi laskis vürst kindralfeldmarssal Menšikov patareisid valmistada ning Saksimaalt saabusid suurtükid, mis siis kiiruga (*im Huy*) üles seati ning [linna] pommitamist jätkati ööd ja päevad. Kuna siis oli linn läinud mitmest kohast põlema ja vallidel olid kaitserajatised puruks lastud, läks linn kapitulatsioonile vastu³³⁵ ja nimelt koguni nõnda, et kogu Pommer, Stettin, Stralsund ja Wismar loovutati neutraalsetele valitsejatele (*Neutralen Puissance*), nimelt Preisile, Hannoverile ja Holsteini administraatoritele, andes need koos garnisonidega kolmele isandale hoida kuni rahuni. Rootslased pidid aga kuni Rootsi transportimiseni minema Rügenile, mis Stettinis ka otsekohe sündis, kuna Preisi kuningas viibis samal ajal moskoviidi laagris, ning laskis mõnedel pataljonidel rootslaste lahkumisel sisse marssida. Stralsundi ja Wismari evakueerumine ja taashõivamisene mõneti venis, kuid ka nendega läks Stettini eeskujul. Ometi säilitas Rootsi kroon [need linnad], makstes liitlastele sõjakuludena viis korda sada tuhat riigitaalrit.

Peale seda edukat lõppu seadsid Moskoviidi ja Saksi väed nüüd end valmis marsiks Poola. Kasutatud raskesuurtükid toimetati nüüd vettmööda *Rähne*'sse, turvalisse paika. Ja kuna Pommeris oli asi klaar, kiirustasid kõik nüüd Poola, vürst Menšikov läks aga Liivi- ja Eestimaa kaudu Peterburi.

Nagu kuulukse (*wie man erfahren*), pidada härrad rootslased Stockholmis selle aasta õnnetute juhuste üle väga jahmunud olema, pealegi oli nende kuningas veetnud juba nii mitmeid aastaid Türgi õukonnas ja tema naasmine sealt on ainult Jumalale endale

---

³³⁴ Loomataudis hävis enamik Tallinna karjast. Eeslinnas haigestus sellesse ka üks vene soldat, mis põhjustas suurt ärevust, kuna kardeti, et tegemist on katku taaspuhkemisega. Tallinna rae käsul rajati väljaspool linnamüüre katkumajad. (*Hartmann. Reval im nordischen...* lk 90).

³³⁵ Linna pommitamine algas 17. septembril 1713. a. (*Lundblad* lk 306) ning Rootsi kindral Meijerfeldt kapituleerus ning andis Stettini Gottorpi ning Preisi esindajale üle 19. septembril (*Wittram. Bd II, lk 258*).

teada. Ja kuna Rootsis kuulutati nüüd välja Riigipäev, et lõplikult otsustada, mida edasi teha, jääb üle vaid oodata, mida seal otsustatakse.

Türklaste plaanidest pole midagi kindlat märkida. Tsaariga olla sõlmitud küll rahu, aga pole selles asjus täit selgust ja niikaua kuni Rootsi kuningas seal viibib, ei saa Tema Tsaarlik Majesteet ja kuningas August ühtki lepingut usaldada, mistõttu Šeremetjevi armeed Ukrainas ägedalt tugevdatakse.

Taani kuningas blokeerib ikka veel Tõnningi kindlust, ometi pole ta suutnud takistada proviandilaevade sinnasõitu. Tema ülejäänud üksused seisavad hertsoglikus Holsteinis, kuna seal on Preisi kuningas koos Hannoveri kuurvürstiga neutraliteedi tagajatena kohustunud hoidma Holsteinis kasutusvalmina (*parat*) 20 000 meest, delogeerimaks Taani kuningat, kui ta armee peaks marssi alustama.

Tema Tsaarlik Majesteet ja kuningas August on aga Taani kuningale kui liitlasele andnud tagatise mitte Holsteinist lahkuda, vaid olla valmis ootamatusteks ning end igal juhul kaitsta. Nad ei tahtnud teda maha jätta, mis põhjustaski selle, et Hannoveris hakatakse üldist rahu [*General Frieden*] ette valmistama, millele kõikvõimas Jumal oma õnnistuse andku, et seeläbi saaks peale tormiilma ükskord ka armas rahupäike paistma ja kurnatud maa uuesti kosuma.

Muidu astunud mõningad õilsad poolakad Varssavis kuningas Augusti vastu, üritades teda kõrvaldada, kuid asi tulnud varakult ilmsiks ning ninamehed võetud kinni ja viidud vangistatuna Saksimaale Königsteini, ent kuningas lasknud end lepitada ja andis kõigile armu (*pardonniret*).

Lõpuks tuli peaaegu aasta lõpus Peterburi Moskoviitlikust Senatist Tallinnasse korraldus, et nii kõrgeauline rüütelkond kui ka linn peavad sinna saatma oma saadikud koos arvestustega sissetulekutelt, mida maa ja linn alates *Anno* 1710 kuni siiani on saanud ja milleks seda on kasutatud. Rüütelkonna poolt kohustati Peterburi reisima härra maanõunik Bellingshausenit³³⁶, linna poolt aga härra bürgermeister Michaeli koos Kaupmeeste gildi vanema Christoph Krechteriga³³⁷. Nii nõudis ka Tema Tsaarlik Majesteet, et Eesti- ja Liivimaa toimetaks otsekohe 20 000 suurt palki ja 500 sülda kive (*Fahden*) Tallinna sadamasse, et ehitada tsaari laevastiku jaoks uut kaid (*bollverck*). Ja ehkki see töö tundus pikaajalist sõda ja katku kannatanud maadele

---

³³⁶ Tõnnis Johann von Bellingshausen (?–u 1730), 1701 Rootsi kapten Virumaa rügemendis, maanõunik 1710–1714. Kuulus ka 1712. aastal rüütelkonna saadikute hulka, kes Peterburis käisid (*genealogisches* lk 41). [*Bellingkhausen*]

³³⁷ Christoph Krechter (1672–1745), Tallinna kaupmees, Suure gildi oldermann, 1719 raehärra, 1739 bürgermeister (presideeriv 1743) (DBL. lk 414).

väga raske ja kurnav, pidi igaüks enda eest seisma, tänu millele olid metsad Eestimaal väga rüüstatud, kuna ka need, kel puid polnud, said vabaduse sealt raiuda, kus aga palke nägid.

Nagu sai möödunud 1713. aastast märgitud, et Taani kuningas hoidis Holsteinis blokeerituna vürstlikku Tönninbergi kindlust, kuhu kuninglik Rootsi feldmarssal krahv Steenbock oli oma vägedega pakku läinud, siis käesolevaga võib siinkohal täiendada, et lõpuks oli mainitud väejuht sunnitud alla andma ning loovutama kindluse Tema Kuninglikule Majesteedile Taani Kuningale ja andma end koos vägedega sõjavangi Tema Majesteedi armu alla. Sellega lõppes seal Rootsi võim ning kogu hertsoglik Holstein läks Taani valitsemise alla. Pommeris langes seega ära Neutraalsete leping, et linnad Stralsund ja Wismar jäävad Rootsi kätte, kuid Stettini tuuakse sisse neutraalsete väed, mis ka nii juhtus.

1714 aasta 28. jaanuaril kell kaheksa enne keskpäeva saabus Tema Suurtsaarlik Majesteet Tallinnasse. Ta läks otsemaid sadamasse ja juhendas, kuidas tuleb kaid ehitada, mispeale tööd algasid otsekohe hirmuäratava hooga, kuna garnisoni juurde toodi kaks rügementi lihttöölisi³³⁸. 1. veebruaril einestas Tema Majesteet rüütelkonna majas, kus ta viibis kuni kella seitsmeni õhtul, [einestades] teisel [veebruari] linnas raekojas³³⁹ ja reisis seejärel kolmandal *dito* Riiga, sealt aga uuesti maitsi tagasi Peterburi.

Saabuva kevadega ja vaba veega saabusid Tallinnasse mitmesugused sõjalaevad, mis Tema Suurtsaarlik Majesteet oli lasknud Inglismaalt osta ja nad kõik teenisid suure agarusega uue kai ehitamisel³⁴⁰.

7. juunil saabus Tema Suurtsaariliku Majesteedi abikaasa silmapaistva saatjaskonnaga maitsi Tallinnasse ja võttis aset Lasnamäe³⁴¹ jalamil nõndanimetatud Renteli õues, mis oli Tema Majesteedi õukonna tarbeks valmis seatud ja möbleeritud. Ja 11. *dito* algava päeva varahommikul nähti merel Naissaare ja Aegna vahel mitmesuguseid väikesi ja suuri purjesid, kuid tänu udusele ilmale polnud võimalik ära tunda, kas nad sõitsid Vene või siis Rootsi lippude all, ja kuna meri oli väga rahulik, pidi igaüks pikka aega ootama, [saamaks teada] mis laevadega küll tegemist on.

---

³³⁸ Peeter I käivitas Tallinnas sadama ehitusevahetult enne ärasõitu 2. veebruaril, usaldades tööde jätkamise krahv Apraksinile. Esimese kivi viskas tsaar omaenda käega. (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 24).

³³⁹ *Convivium* Tallinna raekojas (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 24).

³⁴⁰ Tallinna saabusid Inglismaalt sõjalaevad "Aroundel", "Armound", "Fortuna" ja "Laferme". Mõned neist saadeti edasi Kronschlotti poole, ent "Lafreme" jäi Tallinna sadamasse. (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 27).

³⁴¹ [*Laeksberg*]

Lõpuks tõusis vastu õhtut tasane põhjatuul, milles laevad lähenesid (*avancierten*), ja peagi kuuldi nendelt Vene signaali, millele vastati nii sadamas olnud kroonilaevadelt (*Croon Schifffen*) kui ka linnavallidelt. Vahepeal tuli laevastik lähemale ning seal viibis paljude kõrgete ministritega ka Tema Suurtsaarlik Majesteet ise³⁴². Tema Majesteet laskis end otsekohe ühe luubiga laevalt, mida ta juhtis kui schoutbynacht³⁴³, maale toimetada, kiirustas kaiehituse juurde, vaatas üle nii selle kui ka ostetud sõjalaevad, einestas ühel neist ja kuna siis oli kesköö juba käes, siirdus sealt oma abikaasa juurde.

Härrad rootslased olid siiani merel üsna aktiivselt ristelnud, kaaperdades ja ära viies väga paljusid kaubalaevu, mis Riiga, Pärnusse või Peterburi minna mõtlesid, tänu millele kannatasid nii need linnad kui ka võõrad kaupmehed suuri kahjusid. 18. juunil võis vastu õhtut Tallinnast näha, et loodes olid purjede all kuus suurt Rootsi sõjalaeva, mis võtnud kursi otse Naissaarele, lähenedes 19. *dito* varahommikul tasase ja soodsa tuulega suure ja väikse *Carli* nimeliste saarteni³⁴⁴.

Tema Suurtsaarlik Majesteet purjetas isiklikult erinevate suurte laevade ja mõnede poolgaleeridega³⁴⁵ neile järele eesmärgiga rünnata, kuid härrad rootslased taganesid. Ja ehkki Tema Majesteet jälitas neid merel kolm miili, läksid nad ometi minema ning Tema Majesteet tuli alanud ööl uuesti Tallinna alla³⁴⁶.

Vahepeal kui see juhtus, saabusid Soomest Tema majesteedi armee juurest Tallinna mitmesugused kullerid ning tõid teate³⁴⁷ et Rootsi kuninglik laevastik hoidis kolme miili kaugusel Hankost Tvärminnes³⁴⁸ tsaari laevu ja poolgaleere, millel leidus ka 16 000 Soomest merele lähetatavat jalaväelast, sellises piiramisrõngas, et viimased vaevalt isegi tagasi minna said. Sellise uudise peale oli Tema Majesteet innukas oma Tallinna laevastikuga otsekohe sinna kiirustama, et avada vaba tee oma sissepiiratud

---

³⁴² Peeter I saabus 30 sõjalaevaga Tallinna 11. juunil 1714. a. (*Hartmann*. Reval im nordischen...lk 17).

³⁴³ Schoutbynacht – kontradmiral. Scouttbynachti auastmes Peeter I kandis laevastikus Pjotr Mihhailovi varjunime ja allus kindraladmiral Fjodor Apraksinile (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 24).

³⁴⁴ *groß und klein Carls* – Paljassaare saared. Heino Gustavson pakub Rootsi laevade ilmumiseks 14. juunit (*Gustavson*. Tallinna vanemad merekindlused, lk 13), Kuuskemaa maikuud (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 29).

³⁴⁵ *Champavie* (скампавья) – poolgaleer (<http://www.grinda.navy.ru/sailship/ship/scampavea.htm>. Külastatud 26. 05. 2007).

³⁴⁶ Kuuskemaa hinnangul oli tegu pigem katsega asuda laevastikuga tee Soome, korraldamaks Hanko neeme juures diversiooni, ent alanud tormi tõttu oldi sunnitud tagasi pöörduma (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 30). Nagu eelpool mainitud, paigutab Kuuskemaa kuue Rootsi laeva ilmumise ning nende jälitamise mai sündmuste hulka. Samas on Kuuskemaa käsitluses täheldatav teatud segadus, milles on Hanko merelahing paigutatud ekslikult 27. juunile.

³⁴⁷ Apraksini teade Peetrile 16. juunist 1714. a. (*Kuuskemaa* Peeter I... lk 29).

³⁴⁸ [*Hangud, Hangöud, Twer мүnde*]

vägedele. Kuid purjede alla tulek osutus võimatuks, kuna puu otsas ei liikunud nii ütelda ükski leht, vaid oli väga vaikne ilm, mistõttu tsaar pidi kannatlikult ootama.

Vahepeal kostitas linna magistraat 27. juunil suurejooneliselt Tema Majesteeti koos abikaasa ning laevastiku suurte härrade ja ohvitseridega Suure gildi saalis ja 29. *ditto*, seega tema nimepäeval, peeterpaavlipäeval, kostitas Tema Majesteet omakorda Rentelis härrasid maanõunikke, linnamagistraati ning enda keiserlikke kõrgemaid ja alamaid teenreid, ning tervisetootside ajal tulistasid reidil seisvad laevad lakkamatult aupauke.

14. juulil saabus Peterburist teade, et 12. *passato*³⁴⁹ sünnitas kroonprintsess neile kõrgustele noore printsessi³⁵⁰ ning seejärel pühitseti siis 18. *ditto* kõikides kirikutes raskesuurtükipaukude saatel üldist tänapüha. Tema Majesteet laskis vastu seda päeva ise kõiki seisusi kindlaks ajaks lõunasöögile kutsuda, milleks ka ette valmistuti ning igal juhul ei oletatud, et Tema Majesteet lahkub koos viie kerge fregatiga veel hommikutundidel enne päeva algust, võttes kursi Helsingile, sest tuul oli hea. Tema Majesteet Keisrinna kostitas seejärel kutsutud külalisi rohelisel niidul üleslöödud telkide all koos ilusa muusika ja laevade suurtükipaukude saatel.

20. juulil saadi teada (*erhielte man die nachricht*), et Tema Suurtsaarlik Majesteet on jõudnud õnnelikult Helsingi, siirdunud sealt aga otsekohe Soome rannikut pidi oma laevastiku juurde. Seal väljastas ta schoutbunachti [auastmes] kindraladmiral Apraksini³⁵¹ käsualusena resolutsiooni, murda läbi kuninglikust Rootsi laevastikust, mis ka 27. juulil tuulevaikse ilmaga seda võrra õnnelikult teostati, et vaatamata Rootsi suurte laevade hirmsale suurtükitulele saadi sõjasaagiks üks fregatt, kuus galeeri ja 5 skääripaati³⁵², millel leidus 116 suurtükki. Kõik langes tsaari sõjasaagiks, niisamuti vangistati rootsi schoutbynacht Ehrenskjöld³⁵³ koos 24 teise ohvitseriga ning lisaks võeti 913 meest kas vangi või lasti maha. Vene poolelt lasti maha 124 meest, nii ohvitseri kui teisi, ja haavata said 465 meest koos ülemate ja alamate ohvitseridega, lisaks kaotati ainult üks poolgaleer, mille rootslased kaasa võtsid.

---

³⁴⁹ *passato* – eelmisel kuul (Fremdwörterbuch lk 626).

³⁵⁰ Natalja Aleksejevna (1714–1728).

³⁵¹ Fjodor Matvejevitš Apraksin (1661–1728), Vene sõjaväelane ja riigimees, Peeter I lähikondlane, 1798 Vene laevastiku kindraladmiral, [*General-Admiral Apraxin*] (СИЭ. 1. köide, lk 654).

³⁵² *Scheerböhte* (Scherenboot – шкербот. Pawlowsky lk 1114) – madala süvisega paat skääride vahel sõitmiseks.

³⁵³ Nils Ehrenskjöld (1674–1728), Rootsi kontradmiral ja riigimees (SBL. 12. köide, lk 346–250.). [*Ehrenschildt*]

See võit merel tuli nendele härradele venelastele seda võrra kasuks, et nad nüüdsest said segamatult tõtata Soome kaljude juurde ja ühineda seal seisva armeega, liikumaks edasi kuni Botnia laheni, kavatsedes väed sealt sõudepaatidega Rootsi pinnale üle viia, millega ka alustada püüti, kui mitte Rootsi laevastik Ahvenamerel poleks kõikvõimlikku teinud, et seda dessanti takistada. Peale seda otsustas Vene armee minna põhjast ringi ja tungida Rootsi provintssidesse, mida aga tänu mahasadanud lumele ja saabuvale talvele polnud enam võimalik ellu viia. Ometi lahkusid härrad rootslased selle käigus Soome suurhertsogkonnast, jättes selle härradele venelastele.

Vahepeal kui ülalmainitu juhtus, reisis 16. augustil Tema Majesteedi abikaasa Tallinnast uuesti Peterburi ja õnnistati seal peagi ühe printsessiga³⁵⁴.

Türgist tuli alatasa teateid (*Zeitung*) Rootsi kuninga teeleminekust pärusmaadele, kuna aga selline minek oli ikka ja jälle tulemusteta jäänud, siis ei erutanud see enam eriti kedagi. Ometi kirjutati lõpuks kindlalt (*doch wurde endlich vor gewiß geschrieben*), et Tema Kuninglik Majesteet oli saabunud 22. novembri hommikutundidel ootamatult tõepoolest Pommerisse Stralsundi, kaasas vaid üksainus ülemlleitnant ja kaks teenijat, mida kinnitasid ka järgnevalt kõik postiseitungid (*Postzeitungen*), nii et nende järgi oli Stralsundil esimesena õnn näha aastaid Türgis viibinud kuningat³⁵⁵.

Umbest sajast pagasivagunist koosnev kuninglik kaaskond oli maha jäänud ning järgnes 1100 relvastatud mehe saatel üle Ungari ja sealt edasi. Tema majesteet eraldus aga sellest ja läks inkognito ette. Niipea kui ta Stralsundi jõudis, võeti ta mitmesuguste vürstlike persoonide, nende hulgas ka Hessen-Kasseli printsi³⁵⁶ poolt vastu ja seal viidi lõpuni pikaleveninud abiellumisvärk (*Heyrathswerck*) tema ja Rootsi kuningliku printsessi vahel, peale mida läks ta Rootsi pulmi pidama.

Tema Kuninglik Majesteet teatas ise, et jääb talvituma Stralsundi ja alustas uue armee rajamist, milleks saabunud teate (*Zeitungi*) alusel Prantsuse kroon, Hessen-Kasseli maakrahv ja mitmed teised liitlased oma abi andsid. Kuningas Stanislaus, kes enne Tema Kuningliku Majesteedi Türgist lahkumist juba Saksamaale ilmus ja Rootsi

---

³⁵⁴ Margarita Petrovna (1714–1715) sündis 19. septembril 1714

³⁵⁵ Päril-Rootsis tervitati uudist Karli saabumisest Stralsundi röömuga. Üldiselt arvati, et peatus Stralsundis jääb lühikeseks ja et kuningas sõidab varsti edasi ealinna. (*Liljegren*. Karl XII. 307).

³⁵⁶ Friedrich von Hessel-Kassel (1676–1571), Hesseni ptints ning hilisem Rootsi kuningas. Laulatati rootsi printsessi Ulrika Eleonoraga (1688–1741) 24. märtsil 1715. Pulmadele eelnesid pikad läbirääkimised juba 1710. aastast (vt *Liljegren*. Karl XII. lk 334).

vürstkonnas Zweibrückenis viibis, ajas samuti sealsamas kokku mõned rügemendid ning valmistus uueks sõjaks.

Poolas olid üldised rahutused, mille käigus riigi seisused nõudsid kuningas Augustilt saksi rügementide kohest kuningriigist väljaviimist. Ja kuna kuningas pidi muretsema Rootsi sissetungi pärast nii Saksimaale kui Poola, lasi ta ka oma väeüksustel osalt Saksi, ning osaliselt Sileesia piiridele marssida ning igaks juhuks kaitseks valmis olla. Preisi kuningas nägi palju vaeva, saamaks Rootsi kuningat niikaugemale, et ta oma vaenlastega rahu teeks, selleks plaanis ta saata Braunschweigis kokku kutsud kongressile saadiku, kuid Tema Majesteeti oli võimatu selleni viia, [ta] soovis [vaid] kiirustada äravõetud maade ja linnade tagastamist, millega aga keegi ei nõustunud.

Sellel aastal sõlmis Rooma keiser Prantsuse kuningaga rahu³⁵⁷ ja Hannoveri kuurvürst tõsteti peale kuninganna Anna³⁵⁸ surma Suurbritannia troonile ja krooniti Londonis³⁵⁹.

Türgi keiser tegi suuri ettevalmistusi sõjaks ja kuulutas selle ka Veneetsia vabariigile, mis kutsus kõikjal esile suure muudatuse (*Alteration*), kuna keiser ja Poola kuningriik olid Veneetsiaga sõlminud kokkuleppe, mille alusel pidid pooled teineteist Türgi vaenutegevuse puhul aitama.

Muidu veeti vastu 1715. aastat Tallinnasse Tema Suurtsaarliku Majesteedi tõsise käsu peale juurde mitu tuhat palki alanud sadamaehitustööde jätkamiseks, mille läbi tehti vaesele maale väljendamatut kahju, laastades niihästi niigi vähesks jäänud metsi, mistõttu pidid maameeste pingutused tühja minema, ning tänu hirmsale kariloomataudile, milles maa oli pea kõik [jõu]varud kaotanud. 1715. aastal pidi sadamaehitusega jätkatama ja reidile pidi sõiduvette uputatama kindlustus (*forteresse*), mis suudaks sadamat sulgeda. Selleks pidi Eesti-, Liivi- ja Tartumaa maaelanikud (*Landbewohner*) mitu tuhat palki kohale tooma. Mitmesugused ratsarügemendid, kes maale majutatuna olid samuti nendesinaste vaeste [maa]elanike (*Einwohnern*) ülalpidamisel, pidid samuti palke ja kive muretsema. Talve muutlikud ilmad ei soodustanud sadamaehitustöid, sest reid ei jäätunud, vaid selle asemel jäi

---

³⁵⁷ Saksa keisri ja Prantsuse kuninga vahel sõlmitud Rastatti rahu (7. märtsil 1714) lõpetas Hispaania pärilussõja viimase vastasseisu (Ploetz . Lk 827).

³⁵⁸ Anne Stuart (1665–1714), Suurbritannia kuninganna (1702-1714) (*John Cannon, Ralph Griffiths. The Oxford Illustrated History of the British Monarchy. Oxford University Press 1988, lk 458*).

³⁵⁹ George I (1660–1727), Hannoveri kuurvürst Georg Ludwig. Peale kuninganna Anne surma valiti viigide toetusel Suurbritannia kuningaks.

vaba vesi. Nõnda löödi maa peal vähemalt kastid³⁶⁰ kokku ja need seisid kuni järgmise, 1716. aasta talveni.

[4. 3.] **Seitsmes osa**

Rootsi kuningas peatus vahepeal jätkuvalt Stralsundis, Hessen Kasseli kroonprints (*der Erb Prinz*) läks üle vee Ystadi, sealt edasi Stockholmi, kus oli läbi viidi laulatus kuningliku kroonprintsessiga ning Rootsi kuningas nimetas oma õemehe Rootsi armee *General en Chef* iks. Kui kevadel asusid Rootsi kaaperlaevad Läänemerel kohe võõraid laevu kimbutama³⁶¹, läks Tallinnast viie laevaga jalamaid merele Vene laevakomandör Bredal³⁶², otsimaks neidsinaseid kaaperlaevu. Tal oli ka õnn neist kolme kohata, lastes ühe merepõhja ning peksis kõvasti teist ja saatis siis Riiga, kolmanda aga toimetas koos 18 suurtüki ja mõne püssiga (*undt etlichen Buisen*) Tallinnasse³⁶³. Vangi langenud ohvitseridest olid 3 kaptenid, 4 leitnandid ning 157 liikmeline meeskond koosnes soldatitest ja madrustest. Tallinnast transporditi vangid Tema Suurtsaarliku Majesteedi käsul järgnevalt meritsi Peterburi.

Umbes 13. aprillil alustas Rootsi kuningas Pommeris Preisi kuninga vastu sõjategevust, mille käigus ta ründas Usedomi saart ning võttis preislased vangi. Ometi lasti ülemad ning alamad sõdurid uuesti vabaks ning [ta] selgitas Preisi kuningale, et peab seda kohta vajalikuks. Muidu oli see kindlus küll kuulunud Rootsi Pommerile, kuid tänu Stettini konventsioonile läinud Preisile. Nüüd lasi Preisi kuningas Berliinis viibiva Rootsi ministrile parun von Friesendorffile³⁶⁴ teatada, et see sealt lahkuks, mida ta tegigi³⁶⁵. Eelnevalt oli kuningas kuulutanud avalikus manifestis Rootsile sõja ning oma vägedele andnud korralduse, koguneda Stettini juurde, et sealt Stralsundi peale marssida.

---

³⁶⁰ *die Kasten* – tõenäoliselt on siin mõeldud muuli kehandi karkasse, nn muuli "laekad" (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 42).

³⁶¹ Kaaperlusele pani aluse Karl XII edikt 8. veebruarist 1715. a., milles alusel kuulusid konfiskeerimisele iga alus, mis külastab vaenulikku sadamat. (*Wittram*. Bd II 268).

³⁶² Bredal, Tallinna kapten. [*Bredahl*]

³⁶³ Lahing Ventpilsil lähedal. Tallinnasse toimetati kaaperlaev "La bonne espérance" (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 33).

³⁶⁴ Carl Gustav von Friesendorff (1663–1715), Rootsi diplomaat (SBL. 16. köide, lk 559).

³⁶⁵ Berliinis resideeruv Rootsi diplomaat Carl Gustav von Friesendorff saadeti välja 15. aprillil 1715. a. (*Liljegren*. Karl XII. lk 319).

Maikuul tulid Tallinnasse erinevatel galeeridel ja teistel sõidukitel meritsi üle 3000 jalaväelase ning seda nimelt vürst Golitsõni³⁶⁶ juhatamisel. Ja kuna kõik see rahvas ei saanud kortereid, sest garnison oli ilma nendetagi väga tugev, pidid pooled laagrisse jääma.

Taanist tuli usaldusväärne teade (*gewiße nachricht*), et kuninglik Taani schoutbynacht Gabel³⁶⁷ lõi täielikult ja röövis kaheksat Rootsi kuninglikku sõjalaeva, võttes vangi Rootsi schoutbynacht krahv Wachtmeisteri³⁶⁸ koos kõikide ohvitseride, kes surma ei saanud, ja 2500 meeskonnaliikmega³⁶⁹. Seda [teadet] täielikust võidust kinnitati hiljem kõikidest paikadest.

Zewibrückeni hertsogkonnas, kus viibis Kuningas Stanislaus, tegid värvatud Rootsi üksused ettevalmistusi mõnede Hessen-Kasseli rügementidega ühinemiseks. Samuti lasi Prantsuse kuningas teatada, et aitab Preisi kuningat diversiooniga, tungides Kleve Brandenburgi maadele³⁷⁰ et sellega Rootsit Pommeri sõjast eemal hoida: Preisi kuningas ei reageerinud sellele, vaid tegi selle asemel koos oma kõrgete liitlastega ettevalmistusi, et oma vaenlasele vastu astuda, kui sealkandis midagi juhtuma peaks.

Vahepeal oli aga kõikidest sündmustest näha, et Prantsuse vanal kuningal³⁷¹ polnud selleks sõjaks erilist lusti, kuigi ta samas kõvasti pingutas, et Rootsi ja Preisi kuningad omavahel lepiksid, milleks ta saatis Prantsusmaa saadiku Stralsundi kuninga juurde ja seesinane nägi palju vaeva, et erimeelsusi rahuldavalt lahendada, ent Rootsi kuningas ei soovinud milleski järele anda.

Sellises olukorras süttis seejärel sõjatuli Pommeris eredalt põlema, kui väed alustasid [vaenutegevust] teineteise vastu ja preislased vallutasid ülalmainitud Usedomi saare tagasi, samas kui lõpuks ka Taani ja Preisi kuningad lähenesid koos mõningate Saksi rügementidega liitlaste poolelt Stralsundi linnale. Seevastu oli Rootsi kuningas kindlalt teatanud, et kaitseb end niihästi Stralsundis kui ka suurel Rügeni saarel viimse meheni.

---

³⁶⁶ Pjotr Mihailovitš Golitsõn (...), Vene vürst ja kindralmajor [*Gallizin*].

³⁶⁷ Christian Carl Gabel (1679–1748), Taani sõjaväelane ja riigimees, 1714 schoutbynacht ja 1715 viitseadmiral (Dansk Biografisk Leksikon (DBL). Grundlagt af C.F. Bricka. VII köide. J. H. Schultz Forlag. København 1935, lk 534-536).

³⁶⁸ Carl Hans Wachtmeister (1682–1731), Rootsi vabahärra ja sõjaväelane.

³⁶⁹ Tõenäoliselt Fehmarni merelahing 13. aprillil (*Liljegren*. Karl XII. 323).

³⁷⁰ [*in die Clevische Brandenburgische Länder*]

³⁷¹ Louis XIV

Türklased olid kogunud kohe selle kevade alguses Chotyni³⁷² juurde väga tugeva väe, oodates, nagu kuulukse (*wie man vernam*), Rootsi kuninga saabumist, sest ta olla sultanile lubanud tungida armeega Poolasse ja tõsta Stanislaus uuesti troonile ning kihutada August tagasi Saksimaale, milles türklased aidata tahtsid. Lisaks olid ka ilma nendeta härrad poolakad üksmeelselt oma kuningas Augusti vastu ning ei kannatanud riigis mingil tingimusel Poolasse jäänud saksi üksuseid. Ometi peatas Pommeris uuesti alanud sõda kõik, sest Rootsi kuningas oli arvamisel, et suudab [sõja] tänu oma kõrgele kohalolekule ja üllameelsele vaprusele ise lõpetada, kaotades seejuures kas või elu. Nõnda osales ta tõesti kõige ohtlikumates kokkupõrgetes ning jälgis ja tuvastas [isiklikult] vaenlase positsioone, et oleks selle käigus peaaegu vangi võetud. Vahepeal ründas türk maitsi 200 000 mehega ning meritsi laevastikuga Veneetsia vabariiki, vallutas Morea kuningriigi³⁷³ ja võttis seejärel ilma erilise vastupanuta kindlus kindluse järel.

19. mail³⁷⁴ hommikutundidel ilmusid Tallinnas ees Naissaare ja Aegna vahel nähtavale mõningad laevad. Alguses ei teatud, mis laevadega on tegemist ning kellele need kuuluvad, kuid varsti sai igapähele selgeks, et nad sõidavad Rootsi lipu all ja koosnevad kaheksast suurest sõjalaevast. Reidil seisnud Vene valvelaev³⁷⁵ hiivas ankru ja tuli sadamale lähemale.

Rootslased aga purjetasid sellele järele ja kiirustasid täispurjes ja heas lahingukorras uue kai poole, nagu tahaksid seda rammida. Lõpuks andsid nad oma suurtükkidest kai ja selle taga seisvate Vene laevade pihta tuld. Neile vastati ägeda tulistamisega mainitud kailt ja Kalamaja³⁷⁶ reduudist³⁷⁷ nii, et nad ei usaldanud lähemale tulla, vaid hoopiski kui iga Rootsi laev oli järjekorras oma suurtükid tühjaks tulistanud, taganesid nad ja heitsid õhtul Naissaare juures ankrusse ja järgmisel päeval sõitsid minema. Kahjust, mida nad tekitasid, polnud enam märkida kui kolme või nelja kai peal mahalastud meest. Nagu selgus, olnud härradel rootslastel plaan varitseda Soomest tulevaid Vene galeere, mis seal olnud Vene jalaväge üle toimetasid, kuid need olid juba varem Tallinna sadamasse varju jõudnud ja rootslased jäid hiljaks.

---

³⁷² Chotyn (Хотин) – linn ja kindlus Ukrainas Dnestri ääres. [*Cozhim*]

³⁷³ [*Morea*] Peloponnesose kaksiknimi (vt Ploetz lk 1010).

³⁷⁴ Gustavsonil 13. mail (*Gustavson*. Tallinna vanemad merekindlused, lk 13).

³⁷⁵ *brandwache* – sadama vahilaev (Pawlowsky... lk 266).

³⁷⁶ [*Fischermaye*]

³⁷⁷ Suure Rannavärava esine Stuarti reduut (*Kuuschemaa*. Peeter I... lk 34).

Rootsi suured kaaperlaevad põhjustasid lõpuks selle, et mereliitlased Inglismaa ja Holland saatsid välja 24 laevast koosneva sõjalaevastiku, mis koos 500 kaubalaevaga läbisid juuni alguses Sundi ja saabusid Läänemerele. Saatnud kaubalaevade kiprid nende soovitud sihtkohtadesse Danzigi, Königsbergi, Liepajasse³⁷⁸, Riiga ja Pärnusse, saabusid need mainitud Inglise ja Hollandi laevad 12 juunil lõpuks ühe Inglise admirali ja Hollandi schoutbynachti juhtimisel Tallinna alla. Nende juures oli veel 70 kaubalaeva, millest järgmisel päeval paljud Peterburi, mõned purjetasid nelja sõjalaeva konvois Viiburi, 23 aga jäid Tallinna. Neil oli kaasas 1500 lasti soola, suur hulk tubakat ja teis kaupu, mis kõik maha pandi ja 4000 lasti rukist peale laaditi. Kui laevastik oli mõne päeva Tallinnas paigal seisnud ning antud korraldus, et kaubalaevad oleksid nelja nädala pärast taas meresõiduks valmis ning Peterburi ja Viiburisse läinud alused tagasi Tallinnas, purjetas Inglise admiral koos Hollandi schoutbynachtiga jälle merele, kuna tal oli käsk rootslased üles otsida ja neid kas hea või kurjaga sundida lõpetama kaaperdamist, et kaubandus ja vaba laevasõit võiksid taas normaalselt kulgeda. Härradest rootslastest polnud aga näha ei laevastikku ega ka eskaadreid niisamuti ei ilmunud kusagil silmapiirile ükski kaaperlaev, mistõttu suundus admiral Stralsundi ja laskis Rootsi kuningale üle anda kirja Inglise kuningalt ja Ühinenud Madalmaade härradelt koos nõudega asjakohasele selgitusele. Kuningas olevat aga kogu asja Stockholmi valitsusele tagasi saatnud.

Vahepeal kui see kõik läbi jooksis, saabus Tallinnasse 8. juulil vastu õhtut³⁷⁹ laevastiku ja suure hulga galeeridega, mis kõik olid jalaväge täis, Tema Suurtsaarlik Majesteet oma kõrges isikus koos Tema Kõrguse Suurtsaarliku kroonprintsiga. Nii Tema Majesteet, kroonprints ja kõik teised suured õukonnahärrad jäid ööseks pardale, järgmisel päeval astusid nad kõik maale ja said kohaselt vastu võetud.

Sama kuu kuueteistkümnendal saabus maitsi ka Tema Majesteedi abikaasa ja Tema Majesteet andis otsekohe korralduse, et vürst Golitsõniga kõigepealt saabunud galeerid tuleb otsekohe korda seada, jalavägi uuesti peale võtta ja minema purjetada mis ka kohe juhtus ja vastu õhtut olid kõik need galeerid purje all³⁸⁰. Nad võtsid suuna pikki rannikut Riia peale ja neid saatsid 5 sõjalaeva. 17. [juulil] järgnesid

---

³⁷⁸ [Libau]

³⁷⁹ Kuuskemaal Peeter I...I kell 10 hommikul (lk 34).

³⁸⁰ Väegrupp suunati Pommerisse, Stralsundi piirama (Samas).

nendele needsinased koos Tema Majesteediga tulnud galeerid ja kogu laevastikku juhtis ja konvojeeris Tema Majesteet ise³⁸¹.

Kui jalavägi oli õnnelikult Riiga jõudnud, jätkasid nad kokkulepitult marssi vürst Repnini³⁸² juhatusel. Selle asemel, et suunduda uute liitunud rügementidega Pommerisse, pidid nad tegelikult Kuramaale ning kuninglikku Preisimaale minema, et olla valmis kui Rootsist peaks Poola tulema transport, või kui vahepeal peaks täielik Saksi rügementide vastane ülestõus puhkema.

22 juulil saabusid Tallinna alla taas kuninglikud Inglise ja Hollandi sõjalaevad ja 23. *ditto* tuli ka Tema Suurtsaarlik Majesteet laevastikuga tagasi, nii et mõlemad laevastikud teineteist lugematult paljude rõõmusaluutidega tervitasid. Samal päeval saabus ka vürst Menšikov koos oma abikaasaga Tallinna.

15. augustil tulid võõrad laevad Peterburist ja Viiburist tagasi, samuti olid Tallinna sadamas seisnud laevad kõik laaditud, ning nad suundusid seejärel reidile, kust kogu laevastik 16. augustil seilas Tallinna alt minema ja nii edasi läbi peaaegu kogu Läänemere, et kõikidest kohtadest laevu koguda ja nõnda siis koju minna. Tema Majesteet kinkis Inglise admiral Norrisele³⁸³ oma portree, mis oli rikkalikult teemantidega kaunistatud, samasuguse ka Hollandi schoutbynachtile. Kõik laevakaptenid ja ohvitserid said tsaarilt vastavalt rangile samuti kingitusi: osalt kalleid teemantidega sõrmuseid, osalt märkimisväärseid summasid tukateid. Nii saadeti ka kõikidele laevadele meeskonna tarbeks mitu vaati õlut, põletatud viina ja muud meelepärast (*Lebenserfrischungen*).

21. augustil kostitati kõrgeaulise Eestimaa Rüütelkonna poolt Rüütelkonna-maja saalis³⁸⁴ suurejooneliselt Tema Suurtsaarlikku Majesteeti ning abikaasat koos õuedaamide ning teiste kohal viibinud suurte härradega ning kõikidele paistis Tema Suurtsaarlik Majesteet äärmiselt meeldivana.

24. *dito* reisis Keiserlik abikaasa Tallinnast taas Peterburi, ja 25. läks Tema Suurtsaarlik Majesteet talle maitsi järele.

27. purjetas ka pool laevastikku samuti minema, teine pool jäi aga Tallinnasse, kus pidi ka talvituma.

---

³⁸¹ Peeter I ei suundunud Pommerisse vaid Paldiskisse ja Haapsallu (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 36-37).

³⁸² Anikita Ivanovitš Repnin (1668–1726) Vene vürst ja feldmarssal, Liivimaa kindralkuberner (1719–1726), sõjakolleegiumi president (1724) (СИЭ. 12. köide. Lk 15).

³⁸³ Sir John Norris (1670/71–1749), Briti admiral (vt *Wittram*. Bd II, lk 637) [*de Noris*].

³⁸⁴ *auf Ritter- und Landstube*

Armas viljakene tõusis sel aastal igal pool imeliselt ja näitas rikkalikku saaki, kuid juunis puhkenud ja seejärel jätkunud vihm rikkus kõik; hein jäi vee sisse ja rukis sai põllule nõnda mahapekstud, et ta välja läks. Nii sai tänu niiskusele ka sügisene rukkisaak paljudes kohtades kasin.

Septembris ei juhtunud Tallinnas ja teistes Liivimaa kohtades mitte midagi märkimisväärset. Saksamaalt ja teistest kuningriikidest aga tuli teade (*lief die Zeitung ein*), et suur ja alati õnnelik Prantsuse kuningas oma alamate kurvastuseks, seevastu paljude teiste võimukandjate (*Puissance*) rõõmuks oli ära surnud. Pisut enne oma lõppu oli ta kõikidele riikidele oma käega kirjutanud: *Le Roy de France est mort*³⁸⁵.

Järgmisel kuul, umbes 11. oktoobril rõõmustas Peterburis kroonprintsess tema kõrget härra abikaasat ja keiserlikku koda noore printsessi sünniga; kuid 21. *dito* pidi hea printsess seepeale oma elu kaotama, milline surmajuhtum kõiki inimesi, eelkõige saksa rahvast (*nation*) valusasti puudutas³⁸⁶. Samuti sündis Tema Suurtsaarlikule Majesteedile prints, mille üle ta suurt rõõmu tundis³⁸⁷.

Lõpuks taas Pommmeri juurde tulles, oli asjad Stralsundi piiramisega hoolimata parimast suvisest ajast aeglaselt arenenud, ehkki mõlemad kuningad Taanist ja Preisist seal olid. Põhjus oli olnud, et tänu Rootsi kaapritele ja laevastikule ei saanud Oderit pidi Stettinist laagrisse tuua raskeid suurtükke. Samuti asus merel suur Rootsi kuninglik sõjalaevastik, mis püüdis tuua kuningale appi mõningaid rügemente. Taani laevastik oli samuti positsioonil, et rootslasi kohata ning neid Pommeri rannikust eemale hoida, nii et nad merel üksteist taga ajasid.

Vahepeal oli Taani kuningas varunud palju väiksemaid sõidukeid, nagu kergeid fregatte, praame ja muud sellesarnast, mida Oderil pidi rakendatama, et rootslasi eemale tõrjuda ning aidata raskesuurtükke laagrisse tuua. See Taani kuninglik laevastik aeti Rootsi liinilaevade poolt Greifswaldi sadama liivale ning madalasse vette nii, et needsinased enam ei edasi ega tagasi saanud. Ja seal ründasid rootslased taanlasi kolm korda luupide ja teiste väiksemate sõidukitega, kuid needsinased kaitsesid end vapralt, et rootslased ei saanud neile midagi teha. Lõpuks tuli õnnelikul kombel flotillile appi suur Taani laevastik ning siis söötsid suured laevastikud teineteise kallale ning võitlesid kuni kätte jõudnud ööni nõnda, et rootslased pidid raskelt kahjustatuna öösel Karlskrona peale minema, ja taanlased samuti mitte vähem

---

³⁸⁵ Louis XIV (1638–1715).

³⁸⁶ Charlotte Christine Sophie (vt lk 51).

³⁸⁷ Peeter Petrovitš (1715–1719).

vigastatult järgmist sadamat otsima³⁸⁸. Mõlemad pooled lugesid võitu endale kuuluvaks. Taanlaste laevastik jäi sedavõrd terveks, et sai nüüdsest Oderil teenida, ning mitte kaua peale seda ründas Taani komandör Rootsi fregattidest ja kaaperlaevadest koosnenud laevastikku, neid lüües ja röövides palju proviant ja sõidukeid, avades sellega aga tee, et suurtükke sai tuua Wolgasti juurde, kust nad saadeti maitsi edasi Stralsundi. Niipea kui need laagrisse jõudsid, seati nad rajatud patareidele üles ja alustati tõelise rünnakuga. Linnaesine retransšment vallutati öösel sõjakavalusega (*Kriegs-Lift*) ja sealt jätkati linna hirmutamist pommitamise ja kanonaadiga. Rootsi kuningas oli vahepeal linnas, vahepeal Rügenil ja ei teinud mitte ainult kõikmõeldavaid ettevalmistustöid kõigeäärmiseks kaitseks, vaid viibis veel ka kõige ohtlikumates kohtades, mida liitlased ründasid. Ometi ei suutnud ta takistada, et iga päev deserteerus palju tema sõdureid ning alati üks töö teise järel ebaõnnestus.

Kuninglik Taani laevastik oli end taas merekõlblikuks seadnud, olles tugevnenud mõne Inglise laeva läbi ja [nad] hoidsid rootslastel silma peal, kui need omi laevu parandasid, ja plaani pidasid mõned tuhanded mehed oma kuningale appi saata. Ja kuigi oli hiline aasta aeg, lähenesid nad Karlskronale, ehkki peab märkima, et küll mõned nende sõidukitest jõudsid koos meestega Stralsundi. Kuigi Rootsi kuningas seda hästi nägi, et õnn seisab talle kõiges vastu, Prantsuse kuningas surnud, ja tänu sellele jäi tulemata niihästi Prantsuse, kui ka Hessen Kasseli ja Zweibrückeni abi, ei lasknud ta oma oma kangelasmeelt (*seinen Helden Muht*) kõikuda ja ei tahtnud ühestki kokkuleppes, ehkki härrad liitlased tegid häid ettepanekuid, midagi kuulda, otsustas selle asemel end kuni surmani kaitsta. Vahepeal tegid kaks kuningat Taanist ja Preisimaalt enne talve tulekut ettevalmistusi suurimate jõududega niihästi Stralsundi kui ka Rügeni ründamiseks ja et sellega kampaania lõpetada. Nad kogusid seejärel mitusada väikest alust, paigutades nendele 20 000 meest, osalt jala-, osalt ratsaväge ja lasid neid hilisel novembril öisel ajal purjetada Taani laevastiku juhtimisel mainitud saarele. Rootsi kuningas ootas selle detašmendi³⁸⁹ saabumist. Kui aga laevastikku juhatav admiral Sehested³⁹⁰ hakkas ühes saarekohas häiret andma³⁹¹,

---

³⁸⁸ Ilmselt peetakse silmas manöövreid ja lahinguid Usedomi juures 20. juulist 8. augustini, mil Rootsi laevastiku peajõud admiral Sparre juhtimisel ründasid Taani eskaadreid, mida juhatasid admiralid Raben ja Seestedt (vrld *Lundblad* Bd II, lk 461–463 ja *Liljegren*. Karl XII.... lk 324).

³⁸⁹ *detachierte Armée* - vrld *detachment*: peajõududest eraldatud eraldi ülesannet täitev väekoondis (Zedler. Bd 7. S 0360)

³⁹⁰ Christian Thomesen Sehested (1664–1736), Taani mereväelane (Dansk Biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for tidsrummet 1537–1814. Udgivet af C.F. Bricka. XV Bind. Kjøbenhavn. Gyldendalske boghandels forlag 1901, lk 488–493) [*Seestedt*]

nagu sooritaks armee dessanti, koondas Rootsi kuningas oma väed sinna kohta ning oli ise samuti seal vastas. Kuna tuul puhus neile [Taani vägedele] vastu, jooksid mainitud laevad mõned miilid ülespoole [paika], mida rootslased ei jälginud ning maabusid ühegi mehe kaotusteta, luues tugipunktid (*Posto*) ning dessant oli toimunud³⁹².

Kui Rootsi kuningas sai selle uudise, kiirustas ta vägedega ise oma vaenlase vastu, ründas neid suures raevus, löödi aga tagasi ning ta pidi omade suurte kaotustega härrade liitlaste ees lahinguvälja maha jätma, saades raugenud kuulist nõnda põrutada³⁹³, et ta pidi Stralsundi toimetatama. Ellujäänud rootslased taganesid saarel niinimetatud *Fehrschanze*'sse³⁹⁴; kuid liitlasväed järgnesid ka sinna, piirasid kindluse ja härrad rootslased andsid end liitlaste kätte vangi; sellega oli siis asi Rügeniga tehtud. Stralsund, kus ka kuningas oli, pidas veel vastu ja ei pidanud pommitamist miskiks. Detsembris lahkus kuningas linnast ning läks oli ühele oma sõjalaevadest, milliseid ootas merel kaheksa ning purjetas Rootsi. Mõned päevad peale ta lahkumist alistus linn akordiga ja sellega oli Rootsi kuningas nüüdsest Saksa pinnast lahti³⁹⁵. Ainult Wismari linn seisab veel tema valitsemise all, kuid soovib kõikide hinnangute kohaselt ka varsti all anda, kuna see on olnud juba üle poole aasta Taani ja Kuur-Hannoveri vägede poolt blokeeritud ja püsib veel edaspidigi suletud.

Siinkohal võib veel märkida, et ühtaegu nii Suurbritannia kuningas kui ka Hannoveri kuurvürst haarab endale juurde uusi maid (*meliert*), makstes Stade ja Breemenimaa eest Taani kuningale avansiks suure summa raha ja võtnud nõnda selle vallutatud ala oma valdusesse.

Üldiselt on üsna hõlpus arvata, et [kui] Türgi keiser on sel aastal veneetslastelt kogu Morea ära võtnud, kavatsusega jätkata sõda [Veneetsia] vabariigi vastu, peaks seeläbi ka Rooma keiser mängu tõmmatama.

Poolas näeb asi väga segane välja, kuna sealne aadel on ise relvad haaranud ja saksilased juba välja löönud, August peab Danzigis viibima ja ei tohi üritada

---

³⁹¹ *blinden Alarm machen* - vrld *blinder Lerm*: väejuhi hoiatus ja instruksioon sõduritele vaenlase peatse rünnaku puhul (Zedler. Bd 4. S 0096)

³⁹² Liitlaste dessant Stresowi juures 4. novembril 1715. aastal. Rootslaste saabudes oli maabunud juba umbes 15 000 meest (*Liljegren*. Karl XII. lk 326).

³⁹³ *bekam auch von einem matten Kugel solche Contusion. Der matte Kugel* - raugenud kuul (Deutsches-estnisches Wörterbuch von G. Tuksam. Kool Verlag, Tartu 1939, lk 664) võib tähendada nii juhuslikku kui juba lennutrajektoori lõpus olevat, nõ "väsinud" kuuli (vrld. vene keeles: пуля на излёте).

³⁹⁴ *Fehrschanze* – tõenäoliselt üle lahe Stralsundi vastas olev Altführi kindlus Rügeni saarel, kuhu rootslased taganesid (*Lundblad*. Bd II, lk 448).

³⁹⁵ Stralsundi kapituleerus 12. detsembril 1715. a. (*Liljegren*. Karl XII. lk 332).

kuningriiki tulla³⁹⁶. Türklased seisavad suure väega *bey Caszyn* iagatahes valmis, ja kõikidest asjaloludest paistab, et poolakad paluvad nende abi, mille põhjuse võib igäüks hõlpsasti ära arvata.

Inglismaal pole kuningas oma troonil kindel, kuna Prantsusmaale siirdunud eelmise kuninga *Jacobi* poeg³⁹⁷ pretendeerib kroonile. Tal on ka palju toetajaid ja puhkemas on sisesõda. Prantsusmaa seevastu armastab kaetul viisil rahu, kuna kuningas Louis XV³⁹⁸ veel on noor ja Orleansi hertsogil³⁹⁹ pole regendina mingit tahtmist avalikult sõda jälgida, kuigi Rootsi kuningas Prantsusmaalt ikka veel aastas subsiidiumitelt 6 tonni kulda nautida on võinud ja kuna sõda Euroopas pole lõppenud ja Rootsi kuningas on vahepeal oma riigis, saab sellest järgmisel aastal lähemalt märgitud. Kõigevägevam Jumal juhata vastaste südamesse üksmeelt ja jaga oma vaestele alamatele ükskord armast rahu!

Selle 1716. aasta alguses⁴⁰⁰ valitses tugev talv, mis oli nõnda karm, et igäüks arvas kogu *Salz-See*⁴⁰¹ ära külmuvat. Nagu varem öeldud, oli Rootsi kuningas siirdunud Pommerist Skånesse, kus ta otsekohe kogus 12 000 ratsaväelast ja 16 000 jalaväelast plaaniga üle Sundi minna ja Sjælland sisse tungida. Nii oli ka ta kohe saabudes organiseerinud abi blokeeritud Wismari linnale, saates sinna vaatamata kõvale külmale mõningad laevad koos meeste ja suure hulga toiduainetega. Laevad olla ka läbi suurte ohtude linnani jõudnud ja läbijäätunud (*durcheysen*). Lõpuks ilm muutus

---

³⁹⁶ 1713. aastal kutsus kuningas August II Rzeczpospolitasse Saksi väed, eesmärgiga kindlustada keerukas välispoliitilises olukorras oma võimu. Poola kodusõda algas 1715. aasta oktoobris. Selle põhjustas rahulolematuus August II valitsemise vastu ning vastasseis Vene vägede jätkuvale Poolas viibimisele. 26. novembril 1715 sõlmiti Tarnogródi konföderatsioon, mille eesmärgiks oli Rzeczpospolitat viibivad võõrväed välja ajada, kaitsta aadlivabadusi ja lõpetada saksi ametnikkonna „imbumine” Rzeczpospolita võimustruktuuridesse. (vrdl *Hannes Saarinen*. Die Bürgerschaft und absoluter Kriegsherr, lk 312; *Norman Davies*. God's playground. Volume I. Columbia University Press New York 1984, lk 499-500 ja *Zernack*. Der große Nordische Krieg, lk 189).

³⁹⁷ James Francis Edward Stuart (troonipretendendina James III) (1688-1766) oli Inglise kuninga James II (Šoti kuningana James VII, *Jacobus* l d k) poeg, kes katoliiklasena jäi pärast kuninganna Anne surma konkurentsisis Suurbritannia kuningatroonile alla Hannoveri Georg Ludwigile. Prantsusmaa ja Šotimaal asuvate jakobiitide abiga üritas ta aastatel 1715–1716 kestnud jakobiitide ülestõusust taastada Stuartite võimu, kuid pärast lüüasaamist oli sunnitud Prantsusmaale tagasi purjetama (vt *The Cambridge Modern History*. Volume VI. Cambridge University Press 1909, reprinted 1969. Lk 90-119 ja *John Cannon, Ralph Griffiths*. The Oxford Illustrated History of the British Monarchy, lk 462-463).

³⁹⁸ [*Ludovicus der 15*]

³⁹⁹ [*der Duc d'Orleans*]

⁴⁰⁰ *Den Anfang dieses 1716. Jahres*.

⁴⁰¹ *die ganze Salz-See* - tähendus jääb segaseks, võides tähistada näit soolast Põhjamerd, vastandiks magedale Läänemerele või üldiselt ookeanit, soolast merevett vastandina magedale järveveele (järv: *der See*, meri: *die See*) jne.

ning suurem külm andis järele, tänu millele pidid rootslased ka oma Sjælland plaani katkestama⁴⁰².

Vahepeal saabus Tallinnasse palju rahvast ja sadamaehitust pidi maksu mis maksab jätkatama. Maa pidi muretsema suure hulga palke ja selleks tehti kõvasti tööd, eriti kui vürst Menšikov saabus koos paljude tähtsate isikutega Peterburist, et sadamaehituse juures olla.

Tema Suurtsaarlik Majesteet reisis koos abikaasa ja õukonnaga Peterburist Riiga, jõudes sinna 1. veebruaril. Ka vürst Menšikov läks Tallinnast sinna. 7. *dito* reisis tsaar oma saatjaskonnaga Riist Saksamaale ja 11. *ejusdem*⁴⁰³ tuli vürst tagasi Tallinna. Sadama ehitamist jätkati suurima jõuga, milleks majutati linna 15 000 meest. Venelaste (*Russische nation*) jumalateenistuseks laskis vürst võtta Püha Mihkli elik Kloostrikiriku⁴⁰⁴. Muidu toodi veel Venemaalt Tallinna siin seisvate (aldaliegende) sõjalaevade varustamiseks hirmuäratav kogus proviant. Nõnda saabus ka palju konstaableid ja bombardeerijaid, kuna suvel pidi laevastik välja sõitma.

Wismari linna blokeeritakse ikka veel. Rootsi garnison tegi vahetevahel väljasõoste ja hankis endale kariloomi ning muid toiduaineid.

Poolas ja Inglismaal jätkuvad rahutused kuningate ümber, ometi pidi [Inglise trooni] pretendent Šotimaalt uuesti Prantsusmaale minema⁴⁰⁵.

Tallinnas ja paljudes muudes kohtades nähti 6. ja 7. märtsi öösel taevas suuri lõõmavaid tulekiiri⁴⁰⁶, mis helendasid nii tugevasti, nagu oleks kuu paistnud. Ka Saksamaal jälgiti sedasama nähtust.

Türgi keiser relvastus tugevasti sõjakäiguks, milleks ka Rooma keiser kogu tarmu rakendas, et sõja korral türklastele vastu astuda.

Lõpuks saadi sõnum, et Tema Majesteet Tsaar on Danzigisse jõudnud ja tsaari vennatütar olevat kihlatud Schwerini hertsogiga⁴⁰⁷.

20. märtsil reisis Menšikov Tallinnast Peterburi ja 22. *dito* toodi suur ja ilmakuulus Holsteini gloobus hertsogi residentsist Gottorfist maitsi Tallinna⁴⁰⁸.

---

⁴⁰² Kiiruga alanud ettevalmistused retkeks üle Öresundi kestsid kuni 1716. aasta tugevate tormideni 9.–11. jaanuaril, mis lõhkusid merejää (*Liljegren*. Karl XII. lk 346).

⁴⁰³ siin: *samal kuul* (lad k).

⁴⁰⁴ 25. jaanuaril 1716 nõudis kindralkuberner Menšikov garnisonile rootsi Mihkli kirikut koos kõigi juurdekuuluvate hoonetega. 14. veebruaril algasid kirikus Vene garnisoni tarbeks kreekakatoliku riitused (*Kuuskemaa*. Peeter I.... lk 45).

⁴⁰⁵ vt viidet nr 381, lk 78.

⁴⁰⁶ *große feurige Stralen* – suuri tulekiiri tõenäoliselt virmalised vms.

⁴⁰⁷ Pulmad toimusid Danzigis 1716. aasta aprillis hertsog Karl-Leopldi ja Katariina Ivanova vahel (Saarinen lk 312).

Rootsi kuningas ja Hessen Kasseli printsiga tungisid 12 000 mehega Norrasse ja esimeses kokkupõrkes pidada nii kuningas kui ka prints olema saanud haavata⁴⁰⁹.

Aprillikuus läks Tallinnast merele kahekümnest suurest ja väiksest alusest koosnev tsaarlik laevastik ning nende kurssi hoiti väga salajas.

Norras saavutasid härrad rootslased märkimisväärsed edu, võttes ära Kristiania Akershusi⁴¹⁰.

Tema Suurtsaarlik Majesteet viibis endiselt Danzigis ja oletati, et ta ootab seal oma laevastikku. Seal peeti maha ka laulatus Vene printsessi ja *Mecklenburg*'i hertsogi vahel⁴¹¹.

Aprillikuus alistus Wismari linn peale taanlaste, preislaste ja hannoverlaste kümnekuulist blokaadi, venelased jõudsid vürst Repnini juhatusel liiga hilja kohale. Alistumisel lepiti kokku, et Rootsi rahvusest garnisoniliikmed peavad emamaale tagasi minema, sakslased võeti aga sõjavangi võetama.

Tema Majesteet Tsaar nõudis Danzigilt 1) et linn end Rootsi vaenlaseks kuulutaks, relvastaks mõned fregatid ja oma laevastikuga tegutseks 2) et linn varustaks neid laevu proviandiga 3) maksaks tsaarile Hamburgis 200 000 riigitaalrit 4) peab garnisoni viima Visla suudmesse⁴¹², vastasel juhul tahtvat linna sisse piirata, miska Tema Majesteet oli juba *Pillau*'sse läinud ja oma vägesid lähemale nihutanud⁴¹³.

Rootsist saabus uudis (*lief die Nachricht ein*), et Tema Kuninglik majesteet on kavatsenud nimetada saadiku, kes peaks osalema Braunschweigi rahukongressil.

Danziglased jõudsid ülalmainitud nõudmiste asjus kokkuleppele. Nad tahtvat relvastada Rootsi vastu neli fregatti ning nendesinaste eest kuni tsaari vägede minemamarsini tasu eest hoolitseda.

---

⁴⁰⁸ Peeter I kohtus 6. veebruaril 1713. a. Taani kuningas Frederik IV-ga Gottorfis, tutvudes ühtlasi sealse Üle-Euroopaliselt kuulsalt vaatamisväärsuse - Schleswig-Holstein-Gottorfi hertsogi Friedrich III (1597–1659) käsul konstrueeritud hiidgloobusega. Mõned nädalad hiljem saadeti gloobus pooleldi sõjasaagi, pooleldi riikliku kingitusena Peeter I-le Peterburi, kuhu see jõudis alles 1717. aastal ning paigutati Peetri kurioosumite kogusse (vt *Felix Lühning*. Geschichte der Gottorfer Globus. [http://www.gottorferglobus.de/pageID_2328224.html, külastatud 27. 05. 2007]).

⁴⁰⁹ Kokkupõrge Hølandi juures 27. veebruaril 1716. Teiset seas sai Lisaks Karl XII-le ja Hesseni Friedrichile sai haavata ka Poniatowski (*Liljegren*. Karl XII. lk 350).

⁴¹⁰ Kristiania (Oslo) ja selle kindluse Akershusi vallutamine 10. märtsil 1716 (*Liljegren*. Karl XII. lk 352). [*Christiania Arhuus*]

⁴¹¹ Mecklenburg-Schwerini hertsog Karl Leopold.

⁴¹² [*Weichelmünde*]

⁴¹³ Hannes Saarineni hinnangul soovis Peeter I nende nõudmistega panna proovile Danzigi kõlblikkust planeeritava Skåne dessandi ühe lähtekohana (*Saarinen*. lk 312). Wrangelli edastatud nõudmised vastavad Peeter I deklaratsioonile 17. aprillist 1716 (Peeter I ja Danzigi vahelisest väitlusest vt *Saarinen* lk 313–316).

12. mail saabus tsaari laevastik taas Tallinna alla ning jäi sadamasse. Neil olnud plaanis sõita Kopenhaagenisse, aitamaks Taanil sooritada dessanti Skånesse, kuid Bornholmi juures nad said vahepeal teada, et Rootsi laevastik oli plaani takistanud, mistõttu needsinased jäid Kopenhaagenisse, ja venelased ei jõudnud oma eesmärgini. Kuna nad sellest varem midagi ei teadnud, oleksid nad võinud end ohtu seada ning hõlpsasti rootslaste kätte langeda, mispärast nad ka kiiresti tagasi pöördusid.

Üldiselt püsis kuni 20. maini väga külm ilm, nii et seeläbi armas vili (*liebe Saat*) põldudel haledasti riknes ning ei tõsnud rohi ega lehestik puudel. Sinna vahele jätkus nii maal kui linnas veel ka raske majutuskohustus (*Einquartierung*); samuti täiendati rannavahte tragunitega, kes, nagu see sõjale kohane, maad mõneti kurnasid (*daß Landt etwaß drückten*). Mõne aja pärast saabus soe suveilm ning ergutas värskendava vihmaga lehti ja rohtu ning juba riknenud põlluvilja.

Juulis lahkus aga Tallinast 10 Vene laeva.

Norras polnud enam rootslastel õnne vaid nad löödi Fredrikshaldist⁴¹⁴ välja, kaotasid palju rahvast ning pidid ülepeakaela maalt lahkuma, mille käigus juhtus ka see, et nad lasid taanlaste poolt röövida oma laevastiku, mis pidi laskemoona, suurtükke ja proviantu tooma⁴¹⁵.

Vahepeal jõudis tsaar Kopenhaagenisse ja tegi koos Taani kuningaga ettevalmistusi Skåne ründamiseks, milleks koguti Sjællandile mitu tuhat vene sõdurit ja ka hulga transpordilaevu. Inglismaalt ja Hollandist saadeti konvoid aitama kaubalaevu Läänemeresel, kuid nad peeti kinni Sundis, et nad esmalt osaleksid Skåne dessandis. Türgi sõda keisriga sai nüüdsest Ungaris õige alguse kätte. Poolas allkirjastasid konföderaadid kuningaga lepingu ning vastastikku sõlmiti relvarahu.

Need Tallinnast lahkunud Vene sõjalaevad jõudsid Kopenhaagenisse sellest hoolimata, et merel ristles kogu Rootsi laevastik, ja seal korraldas tsaar ühe oma laeva pardal, mida *Ingermanlandt*'iks kutsuti⁴¹⁶, Taani kuningale suurejoonelise vastuvõtu. Samal ajal jõudis mainitud Kopenhaagenisse ka tsaari abikaasa.

18. augustil saabus kaubalaevastik õnnelikult Tallinnasse kolme Inglise ja kahe Hollandi laeva saatel. Sundis kohtasid nad kipreid kahe raske soolalaevaga, mis pidid Tallinnasse purjetama, kuid hollandi ülemused suunasid need laevad Königsbergi ja

---

⁴¹⁴ [*FriedrichsHall*]

⁴¹⁵ Operatsioonid Fredrikshaldis ning Dynekieldis 23.–27. juunil 1716 (Liljegeren lk 358).

⁴¹⁶ 1715. a. 1. mail vette lastud 64 suurtükiga laev Ingermannland sai Peeter I meelisaluseks (*Kuuskemaa*. Peeter I.... lk 33).

Danzigisse, põhjustas sellega Tallinna linnale ja Eestimaale üsna suurt kahju. Kaasatunud reisijad jutustasid üksmeelselt, et Tema Majestet Tsaar oli liitlaste sõjalaevadega Kopenhaagenist lahkunud ning viibis merel. Kindraladmiralina ja samahästi ka Moskoovia keisrina käsutas Tsaar nii enda kui ka Taani kuninglikke laevu. Inglise kindraladmiral säilitas aga oma juhivolitused Inglise laevastiku üle, kuigi seadis end keisri käskude järgi⁴¹⁷.

Samuti teatati kõikidest kohtadest, et Tema Suurtsaarlik Majesteet oli isiklikult riskeerinud enne laevade lahkumist Kopenhaagenist mõõta ühe fregatiga kindluse ees [mere] sügavust. Rootslased olla teda ägedalt tulistanud ja tabanud tema laeva ühe 24-naelase kuuliga. Järgnevalt võttis [Peeter] Helsingborgi all ära ühe meresõiduki ja pöördus siis sellega õnnelikult Kopenhaagenisse tagasi. Liitlaste laevastik koosnenud viiekümnest suurest laevast, arvestamata fregatte, süüte-⁴¹⁸ ja pommilaevu⁴¹⁹. Rootsi laevu ei nähtud, ja nagu oletati, pidid need kõik olema Karlskronasse tagasi läinud. Skåne dessandiks tehti hirmsal viisil ettevalmistusi, kuid rootslased ei kõhelnud ka mitte, hoides end valmis jõuliseks vastulöögiks (*sich zu vigoureusen gegenwehr gefast zu halten*).

Selle augusti lõpus tuli mitmetest Saksa asulatest rõõmustav teade (*Zeitung*), et keiserlik armee lõi Savoia prints Eugeni⁴²⁰ juhatamisel totaalselt Peterwardeini juures umbes 200 000 mehelist Türgi väge ja sõjasaagiks langes kogu vaenulik laager koos kõikide suurtükkide ja suure koguse laskemoonatagavaraga, toiduainete, elavate eeslite, lammaste jne. samuti sõjakantselei ja välikassaga, ning selle tähtsa võidu auks korraldati igal pool tänapühi⁴²¹.

Septembrikuul (*Im 7der Mohnat*) ei juhtunud midagi tähelepanuväärset peale selle, et igauks ootas pikisilmi, kuidas läheb Skåne dessandiga.

---

⁴¹⁷ Kasutades ära Taani ja Inglise rivaalitsemist mereoperatsiooni ülemjuhataja koha pärast, võttis Peeter I selle positsiooni formaalselt üle. Vanade mereriikide laevastike juhatamist hindas Peeter I äärmiselt kõrgelt. Tegelikuses jäi küsimus lahendamata. (*Wittram*. Bd II, lk 288).

⁴¹⁸ *Branders* - süütelae (brander), merelahingus kasutatud vana laev, mis täideti kergesti süttivate ainete ja püssirohiga, süüdati ning lasti tuulel või hoovusel kanda vaenlase laevastiku peale (Mereleksikon, lk 414).

⁴¹⁹ *bombardierer Galioten* - 1–2 suurekaliibrilise mortiiiriga relvastatud kahemastiline galiotti tüüpi sõjapurjekas, mida kasutati 17.–19. sajandini rannakindlustuste ja linnade pommitamiseks (Mereleksikon, lk 77).

⁴²⁰ Prints Eugen von Savoyen–Carignan (1663–1736)

⁴²¹ Lahing Peterwardeini juures 5. augustil 1716 [*Pterwardeyn*] (Ploetz lk 1105)

Ungaris jälitasid keiserlikud [väed] põgenevaid türklasi, pidades nendega mõningaid kokkupõrkeid ja ründasid seejärel Temesvari kindlust⁴²², asudes seda ka tõeliselt piirama.

Oktoobri keskel tuli kogu tsaari laevastik Kopenhaagenist Tallinna tagasi ja kogu suve ettevalmistatud ja palju maksma läinud dessant jäi ära. [Ärajäämise] põhjust ei osatud pakkuda, peale väljakäidud seletuse, et antud hiline aastaaeg seda ei võimaldavat. Tegelikult osutunud Rootsi ründamine võimatuks, sest Taanis valitses suur puudus proviandist ja hobusesöödast, mistõttu kärvas (*creviert*) mitu tuhat sõdurit ja hobust; rääkimata sellest, et Taani kuninga ja Tema Suurtsaarliku Majesteedi vahel oli lahkkelisid. Üldiselt refereeriti paljudest Saksa kohtadest, et töötatakse Põhjarahu (*Nordische Frieden*) kallal. Poolas nägi asi veel üsna segane välja. Poolakad ja saksilased liikusid lahinguid pidades ringi. Soomes üritasid venelased Rootsit rünnata, kuid löödi tagasi. Nõnda lõppesid kampaaniad sel aastal ilma tulemusteta.

Eestimaal oli sellel aastal olnud halb viljakasv, kuna augustis tuli raske pakane, mis võttis ära suvivilja ja taimed ning sügisesed vihmad kahjustasid ja ujutasid üle talivilja, mille tõttu tõusis vaese maarahva seas nälg ja puudus, kuid sellest hoolimata pidid nad veel vägesid majutama.

Lõpuks vallutasid keiserlikud väed Ungaris tähtsa Temesvari kindluse akordiga, mille türklased olid kristlastelt *Anno* 1551 ära võtnud ja 165 aastat enda käes hoidnud.

13. ja 14. novembri vahel tõusis põhjakaarest hirmus torm, mis lõi uppi Tallinna uue kai. Ei uppunud mitte ainult sinna paigutatud 80 suurtükki, vaid samuti läks põhja *St. Antonij* nimeline laev. Teine, *Fortuna* nimeline paisati liivale ning lükati ümber ning üldiselt said paljud laevad veel kahjustada. Tekkinud kahju hinnati neljale tonnile kullale. Vaatamata suurele kahjule, millele lisandus veel nälg ning viletsus maal, ei peetud Peterburis seda miskiks, vaid Tallinnasse tuli korraldus, et õnnetu maa peab taas koguma mitu tuhat palki ning sadamaehitusega tuleb uuesti alata. Liivimaa stiftist saadeti käsu peale selleks 800 talumeest Tallinnasse, kes pidid koguma randa laiiali paisatud palke ning tegema muid töid, mis tänu külmadele ilmadele oli nende inimestele üsna raske. Tsaari laevastik jäi vana sadamakai äärde ning majutatama pidi

---

⁴²² Temesvari kindluse piiramine ja vallutamine august–september 1716 [*Temeswar*].

veel kõik ohvitserid ja kuus tuhat madrust ning palju rügemente, kokku üle 14 000 mehe, rääkimata nendest, kes maal asusid⁴²³.

Tsaar viibis abikaasaga ikka veel Saksamaal. Ise ta külastas Hamburgit, abikaasa viibis mõne aja Schwerini õukonnas. Lõpuks suundus Tema Suurtsaarlik Majesteet suurel kiirusel Hollandisse, tsaarlik abikaasa järgnes talle, jäädes peatuma Weselis Klevemaal, sünnitades noore printsia, kes aga kahe tunni pärast maailmast lahkus.

Skåne dessandiks läinud suvel kogutud Vene väed liikusid oma talvekorteritesse Schwerini- ja Mecklenburgimail, tekitades kõva lamenti sealse aadli ning maarahva seas isegi niivõrd, et nad kaebasid Rooma keisrile ning otsisid abi Inglise kuningalt, kes oli ühtlasi Hannoveri kuurvürst ning viibis hetkel sealsamas. Ja kuigi mõlemad kõrged võimukandjad võtsid asja ette ning esitasid tsaarile nõudmisi vägede äraviimiseks, seda aga ei juhtunud ning nõnda tuleb oodata, millega see afäär küll lõppeb⁴²⁴.

Muidu räägiti aga Põhjarahust, millest Rooma keiser ja Inglise kuningas peaksid väga huvitatud olema ning mida ka Rootsi kuningas paistab soovivat, kuna nimetas Braunschweigi kongressile oma ministrid. Sellele vaatamata laskis Rootsi kuningas rügemente taas Norrasse marssida, ning Taani kuningas saatis sinna väehulki *per mare*, taludes aga tänu hilisele aastaajale ebaõnne ning tänu raskele tormile langesid koos meeskondadega rootslaste kätte ka mõningad laevad. Poolas jõuti kuningaga lõpuks kokkuleppele sel viisil, et saksilased ja moskoviidid pidid riigist lahkuma. Kuna aga seda ei juhtunud, saab edaspidi näha, kui kauaks jääb leping või isegi rahu püsima.

Anno 1717. talvel ei juhtunud midagi erilist peale selle, et suurima jõuga ehitati purustatud Tallinna sadamat uuesti üles ja töid juhtisid kolm kindralmajorit, nagu kindralmajor ja ülemkomandant van Delden⁴²⁵, *Günter* ja *Chernichoff*. Kava, mille järgi pidi ehitus toimuma, projekteeris Prantsuse insener Le Blond⁴²⁶. Mitmed linna bürgerite majad, mille elanikud olid taudi ajal surnud, kisti venelaste poolt maha ja nende kividega täideti kaste, kusjuures Tallinna linnakodanikud koos magistraadiga pidid ise kivid linnast sadamasse toimetama.

---

⁴²³ Vrdl *Kuuskemaa*. Peeter I... lk 42.

⁴²⁴ Vrdl *Wittram*. Bd II, lk 295-296.

⁴²⁵ Wilhelm van Delden, Tallinna ülemkomandant [*von Delden*]

⁴²⁶ Alexandre Le Blond (1679–1719), arhitekt, alates 1716. aastast Peeter I paarhitekt (*Kuuskemaa*. Peeter I... Lk 23) [*Le Blong*]

Tema Suurtsaarlik Majesteet oli Amsterdumis raskelt haigestunud, Suurtsaarlik proua abikaasa saabus samuti sinna ja kui Tema Suurtsaarlik Majesteet oli haigusest taas tervenunud, läksid mõlemad majesteetid Haagi, kus neid võeti suurejooneliselt vastu, ja kui nad olid kõike märkimisväärset näinud, naasesid nad uuesti Amsterdami. Keiserlik abikaasa jäi sinna. Tema Majesteet ise aga reisis edasi ja olles võtnud oma kõrge vaatluse alla meeldivaimad linnad Hollandis ja Brabandis, külastades samuti Dunkerque⁴²⁷ ja *Mardieck'*⁴²⁸ meresadamaid, jätkas ta reisi lõpuks Prantsusmaale ja võeti Pariisis suurejooneliselt vastu⁴²⁹.

Vahepeal kui see kõik läbi jooksis, läks Suurbritannia kuningas Hannoverist uuesti Inglismaale ja kohe tema saabumisel avastati, et Suurbritannia õukonas viibiv kuninglik Rootsi minister krahv Gyllenborg⁴³⁰ on koos jakobiitidega, kes olid pretendent *Jacobi* tõsiusksed pooldajad, sepitsenud mässu kuninga vastu ja seda niivõrd, et kuninga vastu toetati jakobiite 12 000-e mehelise Rootsi väega ja see armee pidi saadetama Göteborgist Šotimaa lähiste.

See tegu ajendas kuningat mainitud ministrit Londonis arreteerima ja leitud kirjade abil tõestati täielikult mainitud kavatsuse ehtsust ning korrespondentsi Haagis viibiva parun Görziga⁴³¹, kellel oli tema kuningliku majesteedi Rootsi kuninga täielik volitus, tema nimel kõike teha ning käskida, mida pidas kuninga huvides vajalikuks. Selle tõttu käskis Inglise kuningas oma läkituses härradele hollandlastele arreteerida parun Görz. Ülalkirjeldatud plaani kinnitas ka see, et Rootsi kuningas valmistas Göteborgis ette sõja- ja transpordilaevadest koosnevat laevastikku, andis käsu toimetada armee Norra piirilt minema ja koondada see Göteborgi juurde, mis enne ülalmainitud ettepaneku ilmsikstulekut põhjustas muidu palju mõtlemisainet, kuna keegi ei suutnud mõista, mida selline relvastumine võiks küll tähendada. Inglise kuningas rakendas sellepeale kogu tarmu positsioonide kindlustamiseks, seismaks vastu kõikidele vaenulikele mahhinatsioonidele, kogus selleks Šotimaal armee ja saates seejärel ühe

---

⁴²⁷ [*Dünkerck*]

⁴²⁸ Tõenäoliselt Moerdijk Hollandis.

⁴²⁹ Peeter I saabus Pariisi 1717. aasta 7. mail, kus pandi alus Prantsusmaa-Venemaa-Preisi sõpruslepingule, mis sõlmiti 15. augustil Amsterdumis ja lõpetas Prantsusmaa subsidiumite maksmise Rootsile. Lepingu ühe tulemusena asus Peeter I tõmbama oma vägesid Mecklemburgist välja (vrdl The Cambridge Modern History. Volume VI, lk 27-28 ja *Wittram*. Bd II, lk 316)

⁴³⁰ Krahv Carl Gyllenborg (1679–1746), Rootsi riigimees ja diplomaat [*Cyllenborg, Gillenburg*]. Nn Gyllenborgi afäär põhjustas 1717. aastal diplomaatilise skandaali (SBL. 17. köide, lk 529-539).

⁴³¹ Georg Heinrich von Görtz (1668–1719), Schiltzi vabahärra, Holstein-Gottorfi minister. Karl XII lähikondlane ning nõuandja, kes mõjutas märgatavalt kuninga poliitikat. 1718. a. juhatas Rootsi delegatsiooni läbirääkimistel Venemaaga Ahvenamaal. Peale Karl XII surma langes ebasoosinguusse ning hukati Stockholmis (SBL. 17. köide, lk 168–177).

sõjalaevade eskaadri Sundile, mis ühines Taani kuningliku laevastikuga ja hoidsid Rootsil valvsalt silma peal. Mõlemad kuningad soovisid Hollandit sinna kaasa haarata, millega aga viimane ei nõustunud⁴³².

Vahepeal oli kogu Läänemeri Rootsi kaaperlaevu täis, mis viisid paljusid laevu Rootsi, tegemata vahet, ons need siis Inglise või Hollandi omad.

Nii saatis ka Inglise kuningas Rootsi kiirkulleri, et küsida kuningalt, kas ta otseselt kavatses krahv Gyllenborgi abil jakobiite üles ässitada. Aga kuningas saatis kulleri tagasi ilma, et oleks seesinast ära kuulunud ja käskis hoopis kinni pidada Rootsi õukonnas resideeriva Suurbritannia ministri.

Selle tegevuse ajal räägiti aga nende põhjamaiste valitsejate vahelisest rahust ning nimelt seetõttu, kuna tsaar oli isiklikult Prantsusmaal ja et tülid ükskord lõppeksid, selleks tegi ka Rooma keiser suuri pingutusi. Osa tsaari vägedest seisid ikka veel Mecklemburgis, mille üle kohalikud väga kaebasid. Poolas oli vaikne, kuid poolakatele tekitasid ebamugavust maal viibvad moskoviitlikud väeosad, mis kuidagi ära ei tahtnud minna. Türgi keiser läks isiklikult 500 000-meheline armeega Ungarisse Rooma keisri vastu sõtta, kattes osaga väest Belgradi, [plaanides] osaga lüüa keisrit ja hoidis ühte korpust veel reservis.

5. juunil purjetas Vene laevastik Tallinnast merele kindraladmiral krahv Apraksini isiklikult isiklikul osalusel. Ometi tuli seesinane umbes kolme nädala pärast tagasi koos paljude hobuste, härgade ja lammastega, kuna nad olid käinud Gotlandil soomust tegemas (*beute machen*).

Ungaris piiras prints Eugen Belgradi linna ja kindlust ja kui türklased tahtsid seda vabastada, piirates mainitud linna ees keiserliku armee 200 000 meest sisse, otsustas prints Eugen türklasi rünnata, mis ka tal nõnda õnnestus, et lõi puruks kogu türgi armee, röövis kogu laagri ning suurtükid ja järgmisel päeval langes akordiga ka Belgrad, kust 15 000 marssis välja meest⁴³³.

Rootsi kaaprid põhjustasid Põhjamerel sõnulseletamatuid kahjusid ja ehkki Taani ning Inglise laevad olid samal ajal Läänemerel, ei teinud nad rootslaste vastu vähimatki, kuid ka Rootsi laevastik polnud merel, vaid paiknes turvaliselt Karlskronas.

---

⁴³² Nn Gyllenborgi afäär tuli avalikuks peale George III naasmist Inglismaale 1717. aasta jaanuari lõpus ning selle üksikasjad publitseeriti avalikkusele (The Cambridge Modern History. Volume VI, lk 27).

⁴³³ Belgradi lahing 16. augusti öösel 1717, mille hommikul linn kapituleerus (vt ka The Cambridge Modern History. Volume VI, lk 32).

Sellevastu võttis Norrast Taani komandör Tordenskjold⁴³⁴ rootslastele vempu mängida, mis läks tal aga napilt, kuna hoopiski temalt võeti mõned lavad koos kahe suure pommipraami ja nendel olnud suurtükkidega ära ja ta ise sai haavata.

Mecklenburgist asusid suurtsaarlikud üksused lõpuks teele peale kahe rügemendi, mille tsaar jättis hertsogile. Osad neist läksid tagasiteel uuesti Danzigisse, et ajada sealne asi korda, sest linn polnud tulnud vastu ega varustanud fregatte ning maksnud nõutud rahasummat. 5000 meest tugev suurtsaarlik ihukaitseüksus tuli aga galeeridega meritsi Tallinnasse ning nad majutati linna kodanike poolt. Suurtsaarlikul laevastikul kästi Tallinnast Peterburi purjetada ning seal ka talvituda, sest tsaar ei pidanud Tallinna uut kaid veel piisavalt kindlaks tormituulte vastu.

Tema Suurtsaarlik Majesteet saabus Prantsusmaalt uuesti oma abikaasa juurde Hollandisse, kust nad läbi Saksamaa omadele maadele läksid. Nõnda saabus Tema Keiserlik Majesteet 3. oktoobril Tallinnasse, lahkudes juba 5. *dito* ja jätkas oma reisi Peterburi. Tema Tsaarlik abikaasa reisis aga kohe Riias Peterburisse.

Ka iga ükskõikne inimene (*Ein jeder unpassionierter Mensch*) oli väga lootnud, et tsaar tooks kaasa rahu Rootsi, kuid asjata.

Üks Vene merekapten toimetab tsaari tuleku eel Tallinnasse ühe Rootsi kaaperlaeva, mis valmistab tsaarile palju rõõmu, võttes seda vaadelda ning lastes end seal kostitada. Inglismaal vabastati arreteeritud krahv Gyllenborg, niisamuti ka Hollandis parun Görz. Esimene toimetati Inglise laevaga Rootsi, teine aga läks maitsi tsaarliku passiga varustatuna üle Saksamaa Riiga, ning saabus ühe kõrge saksa ohvitseri nime all 26. oktoobril Tallinnasse, minnes aga sealt 27. *dito* meritsi Turusse. Stockholmist saadeti ka Inglise minister laevaga Inglismaale tagasi. Selle kõige vahepeal suundus Rootsi kuningas arvuka armeega uuesti Norra vastu.

28. oktoobril lahkusid pooled tsaari ihukaitseväest Tallinnast ja võtsid ette marsi Suur-Novgorodi peale, teine pool jäi Tallinnasse ning liikus Tartusse. Samas räägiti äärmiselt palju Põhjarahust, et see peaks lähedal olema. Ometi saadeti Tema Suurtsaarliku Majesteedi poolt Tallinnasse korraldus, toimetada suure hulga palke

---

⁴³⁴ Peder Tordenskjold (1691–1720) Taani kaptenleitnant, enne aadeldamist Peder Wessel (*Liljegren*. Karl XII... 329) [*Tordenschildt*]

Rogerviiki⁴³⁵, et seal maju ehitada, mis teeniks sealset sadamat. Samal ajal kuulutati palkide vedu sinna ka maal välja, vaatamata sellele, et talv polnud veel alanud⁴³⁶.

[4. 4.] Kaheksas osa

Anno 1718. Peale seda kui Tema Suurtsaarlik Majesteet oli end Peterburis mõneti välja puhanud, siirdus ta mõnede tähtsate õukondlastega Moskva linna. Ja kuna kroonprints Aleksei⁴³⁷ oma kloostri istuva proua ema ja mõnede teiste poolehoidjate nõuandel lahkus riigist ja põgenes Napoli⁴³⁸ lähedale, viis tsaar isiklikult selles asjus läbi terava uurimise, korraldades asja nii, et prints pidi uuesti Moskvasse naasma. Ta langes kohe oma isa ette põlvili ja tunnistas, et tema vastu oli korraldatud vandenõu, tõukamaks Tema Majesteeti troonilt, tõstmaks teda aga sinna asemele, ning nimetas ka asjaosalised. Tema Majesteet andestas printsile tema eelneva reeturlikkuse eriti veel siis, kui see loobus pärimisõigusest Vene troonile, krediteerides selle nooremale vennale Peeter Petrovitšile⁴³⁹. Tema Majesteet lasi seejärel karistada vandenõulasi surmanuhtlusega. Ta andis otsekohe oma riigis käsu tunnistada oma nooremat poega kroonprintsiks, mis seejärel ka toimus. Ja seda trükitud Suurtsaarlikku manifesti on seetõttu laialt võimalik lugeda⁴⁴⁰.

18. aprillil oli tema majeteet uuesti Peterburi tulnud, kaasas prints Aleksei ja samuti hulk vandenõulasi, kes enamikus peale süüdimõistmist otsekohe hukati.

Ehk küll [ka] selle sündmuse ajal üha sagedamini räägiti rahust Rootsi ja Venemaa vahel, kuid senini veel midagi poldud kuulnud, et mõlemad monarhid oleksid selleks saadikuid nimetanud, kes kohtuksid ning kõneleksid soovitud rahust, siis teatati nüüd päris ootamatult, et 6. mail niihästi kuningliku Rootsi kui ka Vene saadikud Ahvenamaal⁴⁴¹ saarel olla kohtunud, et rahuküsimus arutlusele võtta ning sõlmida.

---

⁴³⁵ [Roggerwieck]

⁴³⁶ Tõenäoliselt osutab Wrangell siinkohal käsu vastukäivusele, sest palkide transport oli võimalik talvistes oludes.

⁴³⁷ [Alexius]

⁴³⁸ [Neapolis]

⁴³⁹ Tsarevitš Peeter Petrovitš (1715–1719). [Petro Petrowiz]

⁴⁴⁰ Tallinnas loeti Peeter I manifest ette 19. märtsil Oleviste kirikus bürgermeistrite, vaimulike, gildide ja mustpeade osavõtul toimunud jumalateenistusel, kus troonprintsile truudust vannuti (*Hartmann. Reval im nordischen...* lk 18). Teadupärast kuulus ka Otto Fabian von Wrangell Oleviste kogudusse (vt 2. peatükk).

⁴⁴¹ Wittrami järgi avati rahukonverents Ahvenamaal 12. mail 1718 (*Wittram. Bd II, lk 331*). [*Ahland*]

Vaatamata aga sellele ristlesid Vene laevad Läänemerel, kaaperdades erinevaid sõidukeid, mis kas Rootsi poole või jällegi sealtpoolt purjetada soovisid, tuues nad Tallinnasse. Muidu ei toimunud armee juures midagi, ühed seisis rahulikult Turu juures ja teised pikki Botnia lahte.

Inglise sõjaeskaader asus Sundis ja ühines Taani laevastikuga. Nad ei teinud aga midagi ning ka Rootsi laevastik püsis tagasitõmbunult Karlskronas.

12. juulil näitasid Inglise ja Hollandi kaubalaevad end Tallinna ees sealpool Naissaart, seilates sellest saarest mööda Turusse, Viiburi ja Peterburi, vaevalt kolm laeva tulid Tallinna, pannes kauba maha ja seades kursi Peterburile, kust võtsid peale vastukauba. Peterburis polnud vandenõuasi veel lõppenud. Tema Suurtsaarlik Majesteet lasi oma poega Alekseid kõrge senati ees süüdistada tänu uuele ilmsiks tulnud tõendile, kus ka viimane tunnistas, et oli tahtnud oma härra isa tappa ja ise troonile tõusta. Enne kui selline hirmus tegu oma karistuse sai, langes prints nõrkusesse ja suri⁴⁴². Ta kaasosalised hukati.

19. juulil saabus Tema Suurtsaarlik Majesteet koos laevastikuga Tallinna alla, astudes 20. *dito* maale ning sai sobivalt tervitatud. 1. augustil läks tsaar koos laevastikuga uuesti merele, purjetades Hankosse, kuhu jäi ka laevastik. Tea majesteet purjetas mõnede väikeste laevadega edasi Turusse ja mõne aja pärast sealt tagasi Peterburi.

Mis puutub välismaistesse riikidesse, siis olid poolakad väga ärevil (*schwüurig*), sest Vene väed ei taha kuningriigist lahkuda. [Poola] Vabariik kutsus selleks kokku Riigipäeva, kuhu oli ka kuningas Augustus sunnitud ilmuma isiklikult, kes sinnani Saksimaal viibis. Ja kuna küll riigipäev on kokku tulnud, kuid mitte veel laiali läinud, võib aja jooksul kuulda, millega see lõppeb. Ometi pidada *in antecessum*⁴⁴³ arutatama suure saatkonna saatmist Tema Suurtsaarliku Majesteedi juurde ja üritama venelased heaga riigist välja viia. Ning kui see ei peaks õnnestuma, võetakse kasutusele teised vahendid.

Sileesias ja Böömimaal⁴⁴⁴ paigutati mingil tundmatul põhjusel ümber erinevad rügemendid. Peale Rooma keisri ja Osmanide Värava vahelise sõja lõpetamist rahulepinguga Ungaris⁴⁴⁵, [millega] keiser säilitas varasemad Temesvari ning

---

⁴⁴² Tsareevitš Aleksei suri 26. juunil 1718. a. (*Wittram*. Bd II, lk 400). Tegemist on sündmuste ametliku kirjeldusega (vrdl *Astrid Blome*. Das deutsche Rußlandbild... lk 304).

⁴⁴³ *in antecessum* – lad k ette

⁴⁴⁴ [*Schlesien, Böhmen*]

⁴⁴⁵ Passarowitzi (Požarevac) rahuleping sõlmiti tänases Serbias 21. juulil 1718. a. ühelt poolt Karl VI ning Veneetsia vabariigi ja teiselt poolt Osmanite riigi vahel, lõpetades kuuenda Austria–Türgi sõja,

Belgradi kindlused, lasti sellel suurel armeel, mida sealsetes garnisonides sellisel hulgal ei vajatud, marssida Ungarist välja Itaaliasse ja Sileesiasse, sest keiser jätkas taas raevukalt Hispaania sõda, rünnates Sitsiilia kuningriiki. See juhtus olema keisri jaoks sobilik samm, kuna Inglise laevastik ründas admiral Byingi⁴⁴⁶ juhatusel Hispaania merejõude⁴⁴⁷, need täielikult purustades, mis ka sel suvel ei saadud Hispaaniast sitsiillastele mingit abi, kui seevastu keisri väed võisid tungida Napoli kaudu Sitsiiliasse.

Vahepeal oli kuningas Rootsis ja nimelt Skånes üritanud ellu viia oma Norra-vastaseid plaane, mille käigus ta sinna sisse tungis ning üritas vallutada Trondheimi, suutmata siiski sellega toime tulla. Seal toimunud küll erinevaid kokkupõrkeid, kuid kuidas asjad lõppenud, pole täpsemalt teada.

Õlandi saarel elasid härrad saadikud heas teineteisemõistmises ning polnud teada, millises seisus läbirääkimised on, kas tuleb rahu või jätkub sõda.

Vahepeal oli Tema Suurtsaarlik Majesteet näinud Peterburis palju vaeva kolleegiumi asutamisega, korraldades samuti manufaktuuride ning vabrikute tööd. Samuti andis ta Tallinna kindralkubernerile korralduse koguda talvel mõni tuhat palki ja mõnetuhande sülla jagu puid lubja- ning tellisepõletamiseks, mistõttu vaesel maal seisis täielik häving silme ees tänu veel raskele majutuskohustusele ja halvale vilja-aastale ning sellega lõppes 1718. aasta, peale selle, et päris aasta lõpus kuuldi suurt uudist (*Zeitung*), millest palju kõnekamalt räägib järgnev memoriaal:

Memorial

11. detsembril 1718, õhtul kella 8 ja 9 vahel on Rootsi kuningas Norras *Friedrichshall*'i all, kus ta tahtnud parajasti isiklikul juhtimisel, mõõk käes, rünnata üldise tormijooksuga *Friedrichshall*'i linna, kartetšilasust otse pähe pihta saanud, nii et ta kohe pidi oma kangelasliku vaimu loovutama. Piiramine on lõpetatud ning kuninga laip Stockholmi toimetatud, kuhu on läinud ka Hessen-Kasseli prints.

Kaaperdamine on seisma pandud, mõned tähtsad härrad arreteeritud ja neid valvatakse hästi.

---

mille tulemusena saavutas Habsburgide dünastia ulatuslikuma edu Türgi ees (Ploetz lk 1105), haarates endale ka Peloponnesose.

⁴⁴⁶ Sir George Byng, 1. Viscount Torrington (1663–1733) [*Bings*]

⁴⁴⁷ Lahing Passaro neeme juures 11. augustil, mil Inglise laevastik purustas Hispaania laevastiku, olemata küll otseselt sõjajalal Hispaaniaga, tegutsedes keisri abiväena (The Cambridge Modern History. Volume VI, lk 32–33).

Norra laagrisse, mis olevat koosnenud 11 400 ratsaväelasest ja 16 600 jalaväelasest, jäi alles kolm auväärt kindralit, üle saja ohvitseri ja 3 á 4000 meest.

Holsteini hertsog plaanib kuningaks saada, kuna viimase kuningliku määruse järgi peaks Rootsi printsess tänu abielule Hessen Cassel'i printsiga olema kaotanud eelisõiguse saada järglaseks.

See teade (*Zeitung*) põhjustas kogu Rootsi riigis suurt ärevust. Paljudel on lootust vabaneda senisest puudusest, kuna paljud *Eingesessene* pidid taluma nälga ja häda. Kirja järgi (*zufolge brieven*) maksis tünder (*tonne*) rukist 36 taalrit⁴⁴⁸, 1 tünder linnaseid 30 taalrit, kaer 11 taalrit, üks pott põletatud viina (*kornbrantwein*) 3 taalrit, üks kann prantsuse veini (*eine Kanne Fransch dito*) 12 taalrit, üks kann halba õlut keedetud siirupi ja ingveriga, milles pole humalaid ega linnaseid 1 taaler.

[4. 5.] Üheksas osa

Anno 1719 külmal talvel viibis Tema Suurtsaarlik Majesteet oma maal tervisevetel nimelt Olonetsis⁴⁴⁹, kus ta end hästi tundis, saabudes märtsi alguseks tagasi Peterburi. Rootsi kuninga surm põhjustas muudatusi kogu Euroopas, muutes ka Rootsi kuningriigi täiesti teistsuguseks riigiks. Et seisuse poolt oli troonile tõstetud kuninglik printsess Ulrika Eleonora, andis ta endale kõigepealt suveräänsuse ning võttis uuesti kasutusele senise valitsemisviisi. Seejärel tegi kuninganna pingutusi riigi rahustamiseks ning taotles rahu, kirjutades niihästi Tema Suurtsaarlikule Majesteedile kui ka teistele jõududele härra venna, Rootsi kuninga, surmast. Juba tema troonile asumisel anti mõista, et soovitakse rahu. Milleks ka Rooma keiser, Suurbritannia kuningas ja Holland kutsusid kokku konsiiliumi, mis pidi rahutöö ette võtma. Samas valmistusid ka Vene saadikud uuesti minekuks Ahvenamaale, jätkamaks talvekülmadega katkestatud läbirääkimisi. Kuna aga peale kuninga surma oli vangistatud Rootsi kuninglik saadik parun Georg Heinrich von Görz, endine Holsteini salanõunik ja ülemmarssal, esitades talle raskeid süüdistusi õndsas kuningas ning tema alamate liigeses mässimises neile kahjulikesse asjadesse, mõisteti ta selle aasta 11.

---

⁴⁴⁸ Editeerides Wrangelli kroonika, on muidu laitmatult korrektne Paucker eksinud, märkides kaubahindade ühikuks *rundstck* ehk rundstüki (Wrangell's Chronik, lk 151), originaalis seisab taalrit märgistav lühend (Kürzer Extract derer... EAM D 237-1-125. P 68)

⁴⁴⁹ [Aloniz] – Olonets (Aunus) Karjalas

veebruari surma ning 16. *dito* raiuti tal pea maha⁴⁵⁰, ja nii ei teatud, kes tema asemele [läbirääkimistele] määratakse.

Mecklemburgi hertsogkonda marssisid sisse *Kraysstrouppen*⁴⁵¹ ja kuna 4000-mehe tugevused hertsoglikud väed, mis sisaldasid ka mõningaid Vene pataljone, astusid neile vastu, läks üle 8 tunni kestvaks ägedaks ning meeleheitlikuks võitluseks, kus mõlemal poolel langes palju rahvast, kuid *die Krayßvölcker* jäid lahinguväljale. Vahepeal läks aga asi niikaugele, et *Krayßtrouppen* võimutsesid kogu hertsogkonnas ning isegi hertsog oli sunnitud sealt taganema. Tema abikaasa suundus Peterburi, reisis aga sealt kohe tagasi ning kogu see Mecklemburgi asi anti Rooma keisri poolt ühe komisjoni kätte, et tüli hertsogi ja ta aadli vahel ära klaarida.

Kuna vahepeal oli meri purjetamiseks taas jäävaba, seilasid Tallinnast otsekohe Läänemerele ristlema 7 liinilaeva, võttes ära Rootsi soovivaid ja sealt tulevaid väga rikkalikult lastitud laevu, tuues need Tallinnasse, kus laevad ja kaup konfiskeeriti, vaesed meremehed aga pandi koos reisijatega vangi, kust nad põgeneda üritasid ja seetõttu haledalt kärvama (*crepieren*) pidid.

Aprillikuus läks eelmisel aastal pühitsetud suurtsaarlik kroonprints suurtsaarliku koja suureks kannatuseks siit ilmast ära⁴⁵².

29. mail kohtasid Vene liinilaevad kolme Rootsi laeva, nimelt kaptenkomandör Tönnis Johan Wrangell von *Inter'i*⁴⁵³ [laeva], varustatud umbes 40 suurtükiga, ühte fregatti kuueteistkümmet ja ühte snaud⁴⁵⁴ 8 suurtükiga. Mitte kaugel Gotlandist pidasid pooled ägeda võitluse ja kuna peale kahte tulelööki alistusid kaks Rootsi väikelaeva venelastele, kaitses komandör Wrangell end vapralt seitsme Vene laeva vastu 7 kuni 8 tundi, saades ise haavata ja kui tema mast koos purjega lasti puruks ning ta laev hirmsasti oli vigastatud, pidi ta lõpuks alla andma⁴⁵⁵.

---

⁴⁵⁰ Görtzi hukkamine toimus Skanstulli völlumäel 19. veebruaril 1719 (*Liljegren*. Karl XII. lk 423)

⁴⁵¹ Tegemist oli 1719. aasta jaanuaris moodustunud nn Viini alliansi vägedega, mille moodustasid saadikute vahendusel Saksa Keiser, Inglise kuningas kui Braunschweig-Lüneburgi hertsog ning Poola kuningas kui Saksi kuurvürst, eesmärgiga allutada kontrollile Mecklenburgi hertsog ning takistada selle liitlaste Preisi ja Venemaa sõjalisi ambitsioone Põhja-Saksamaal ning tõrjuda Vene väed sealt välja. Wittram kasutab liitlaste vägede nimetamisel mõistet *Reichsexekutionstruppen* (*Wittram*. Bd II, lk 407–411).

⁴⁵² Peeter Petrovitši surm 25. aprillil 1719.a.

⁴⁵³ Anton (Tönnies) Johann krahv Wrangell (1679–1761), Rootsi sõjaväelane, 1723. aastast kindralmajor, naturaliseeriti Rootsi rüütelkonda, 1736 schoutbynacht, 1740 Karlskrona komandant, riiginõunik, 1751 tõsteti Rootsi krahvi seisusesse.

⁴⁵⁴ *Schnau* – snauw (*holl*), шнява (*vk*), snow (*ing*) – snau. Kahemastiline kerge purjekas, priki erikuju. varustatud 12–18 suurtükiga. Kasutati peamiselt luureks ning kullerlaevadena (Mereleksikon lk 395).

⁴⁵⁵ Merelahing Sundhami lähistel 24. mail 1719. Laevade arv on ebaselge. Baenschi andmeil seisid Wrangelli 40 suurtükiga varustatud liinilaev "Wachtmeister", fregatid "Ruschenfeld" ja "Carlsrona–

Tsaari laevastiku lahkumisel Peterburist uppus kuningliku lossi juures (*bey Chron Schloß*) äsja ehitatud suur liinilaev, millel oli 90 suurtükki. Kahju hinnati kõrgeks, kuna seal peal olid enamasti metallsuurtükid ja seda laeva soovis Tema Majesteet hakata isiklikult juhtima.

17. juunil saabus Tema Majesteet oma pommitusgaliottidest koosneva laevastikuga Tallinna, külastas kohe reidil seisnud 7 sõjalaeva, mis ülalmainitud rootsi laevadega võitlesid, väljendades vallutatud Wrangelli laeva üle suurt rahuldust ja tehes võitluses osalenud madrustele ning ohvitseridele rikkalikult kingitusi⁴⁵⁶.

22. *dito* siirdus tsaar kogu laevastikuga, mis nii 30 purje tugev oli, uuesti merele ning võttis suuna Hankole, kuhu saabus ka 200 galeerist koosnev laevastik, tahtes pidada plaani selle üle, kui rootslased Ahvenamaa traktaatidest lahti ütleksid ja sooviksid minna Braunschweigi kongressist osa võtma, sest Inglise kuningas oli Hannoveri läinud ja nõudis kongressi kiiret kokkukutsumist, milleks ta läkitas saadiku Rootsi, kuninganna juurde soovitusena, et ta paremini tegevat, kui Braunschweigi kongressil osaleks, selle asemel, et Ölandil rahu sõlmida. Inglise sõjaeskaader varitses muidu samuti Läänemerel, et sõja lõppu Braunschweigis kiirendada.

Rootsis andis kuninganna hukatud parun Görzi keha ta lähikondlastele (*Bluhtsfreunden*) välja, mis Hamburgi toimetati ja peale balsameerimist demonstreeriti seda paraadvoodis kõigile.

Nii oli ka Holsteini hertsog Karl Friedrich⁴⁵⁷ saabunud Rootsist Hamburgi, kust ta Hannoveri läks, otsimaks kohtumist Inglise kuningaga, saamaks oma valdustesse ennistatud. Muidu saabus kõikidest asulatest uudis (*Nachricht*), et Rootsis olla suur hinnatõus ja tünder rukist maksis 6 kuni 7 *Rthlr* (riigitaaler), *gestalt alle zufuhr abgeschnitten*, ka Taani kuningas blokeeris mere poolt Göteborgi. Lõpuks võtsid taanlased väikeste kaotustega rootslastelt tähtsa *Marstrsundt*'i kindluse, kust saadi sõjasaagiks rikkalik sõjatagavara ja umbes 750 suurtükki. Peale seda vallutust suundus Norrast tulev Taani vägi Göteborgi peale. Rootsi feldmarssal Rehnskiöld läks aga neile 18 000 mehega vastu ning taanlased tõmbusid seejärel taas tagasi.

Wappen" ja parklaev "Bernhard" vastu viiele venelaste liinilaevale, millest kahel olnud 56 suurtükki ning ülejäänud samalaadse relvastusega (Geschichte Familie Wtangel... Bd II lk 619–620). Wittrami hinnangul osalenud Vene poolel 4 või 6 Vene sõjalaeva kapten Sinjavini juhtimisel (*Wittram*. Bd II, lk 416). Pärast verist võitlust rootslased alistusid. Raskelt haavatud Anton Johann Wrangell viidi vangina kõigepealt Tallinna, sealt edasi Peterburi ning Moskvasse. Wrangell naases Stockholmi alles 6. mail 1722. a., pärast Uusikaupunki rahulepingu jõustumist (Geschichte Familie Wtangel... Bd II lk 620)

⁴⁵⁶ Peeter I külastas 19. juunil Tallinnas ka vangi langenud haavatud kapten Wrangelli (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 59)

⁴⁵⁷ Karl Friedrich (1700–1739), Holstein–Gottorpi hertsog, Karl XI tütrepoeg

Venelased saatsid oma laevastiku kuni Maxholmini kolm miili Stockholmist ning ajasid kogu kuningriigi mitte just väiksesse ärevusse. Sealt pöördusid nad vasakut ja paremat kätt, rünnates Rootsis paljusid kohti ning tegid põletamise ja rüüstamisega ning mõnede vase- ja teiste mäetööstusettevõtete hävitamisega hirmsat kahju nii, et mõned kõrged härrad olid losside ja maade säästmiseks sunnitud paluma sõjalist abi (*umb salve garde zu bitten*)⁴⁵⁸. Kuninganna oli samuti sunnitud kirjutama Tema Suurtsaarlikule Majesteedile, paludes need operatsioonid peatada, mis soodustaks rahu sõlmimist, kuid mida ei saavat kiiresti teha, kuna küsimuse arutamiseks tuleb seisused kokku kutsuda.

Vahepeal oli kuninganna leppinud kokku Hannoveri kuurvürstist Inglise kuningaga ning suure rahasumma eest Bremeni hertsogkonna maadest igaveseks loobunud⁴⁵⁹.

Kuningas sõlmis seejärel Rootsiiga liidu ning käskis Sundil olnud sõjalaevadel kohe ühineda Karlskronas ootevalmis seisvate Rootsi liinilaevadega ja tegid Rootsi neistsinastest venelastest vabaks, mistõttu [lahkus] kogu Vene laevastik ning 23. augustil saabus Tema Suurtsaarlik Majesteet mõningate galeeridega uuesti Tallinna alla. Flotill tõmbus Soome skäärde vahele.

Sõda hakkas seega teist ilmet omandama, kui Inglismaa töötas selle kasuks, et ka Taanit Venemaa poolelt ära tõmmata ja nende kahe krooni [Taani-Rootsi] vahel rahu sõlmida, mille tõttu lõppesid läbirääkimised Ahvenamaal.

Üldiselt hakkasid Rootsis aadli, preesterkonna ning bürgerite seas nii enne kui ka pärast venelaste märatsemist võtma maad rahutused, milles üks partei taotles Venemaaga rahu sõlmimist ning teine sõja jätkamist ja uue alliansi loomist. Stockholmis läks asi isegi üleüldisemaks, mis aga maha suruti ning mõningad bürgerid poodi oksa.

Lõpuks sõlmiti Suurbritannia kuninga vahendusel Taani ja Rootsi vahel 6 kuuks vaherahu⁴⁶⁰, ning Braunschweigi kongress peaks järgmisel aastal ometi peale hakkama.

---

⁴⁵⁸ Venelaste rüüsteretk Rootsis toimus juuli keskel (vrdl *Wittram*. Bd II, lk 420)

⁴⁵⁹ Rootsi sõlmis rahu Hannoveriga 20. novembril 1719 ning loobus ühe miljoni riigitaalri suuruse hüvitise eest Bremenist ja Verdenist (Meyers Konversationslexikon. Verlag des Bibliographischen Instituts, Leipzig und Wien, Vierte Auflage, 1885-1892. Lk 221. Nordischer Krieg bis Nordische Sprache und Litteratur. [http://susi.e-technik.uni-ulm.de:8080/Meyers2/seite/werk/meyers/band/12/seite/0221/meyers_b12_s0221.html], külastatud 10. 06. 2007]).

⁴⁶⁰ Taani ja Rootsi 6-kuuline vaherahu sõlmiti Inglismaa survele 30. oktoobril 1719 (*Wittram*. Bd II, lk 431)

Tema Tsaarlik Majesteet ei soovinud end lasta sellest kaasa tõmmata, soovides vaatamata mainitud muudatustele sõda vaenlaste vastu jätkata, milleks ta laskis teha suuri ettevalmistusi nii maal kui veel, tänu millele juhtus ka see, nagu teatati, et kuninganna lasi lõpuks kuulutada välja riigipäeva 25. jaanuariks 1720.

Holsteini hertsog läks Viini ning ei plaaninud seal kaua viibida, vaid edasi Veneetsiasse minna. Tema minister pidi aga Rootsi kuninganna käsul 24 tunni jooksul oma residentsist lahkuma ja arvatakse, et see sündinud sellepärast, et ta kõrge isand võtnud endale tiitli Kuninglik Kõrgus. Muidu oletasid paljud Stockholmis, et Hessen Kasseli kroonprints peaks eelseisval Riigipäeval kuningaks kuulutatama

Ukrainas laskis tsaar kokku kutsuda 100 000 meest, kellest 50 000 pidavat olema kasakad ja kalmõkid ning vürst Menšikov pidavat sinna minema, et seda suurt armeed üle vaadata.

Anno 1720. Selle aasta alguses ei juhtunud midagi erilist peale selle, et valmistuti ette kevadiseks sõjaliseks kampaaniaks. Põhjasõja (*Nordischen Kriegen*) lõpetavast Braunschweigi kongressist küll räägiti, kuid sellest ei saanud midagi.

Rootsis oli palju tegemist Riigipäevaga ja lõpuks valitigi Hessen Kasseli prints kuningaks⁴⁶¹, kuid ometi seda teatud tingimustel. Muuhulgas pidi ta vanduma, et ei hakka endale omastama suveräänsust.

Tema Suurtsaarlik Majesteet tegi küll tihti pingutusi härrade rootslasetega rahu sõlmida, kuid viimastel polnud selle jaoks kõrvu, lootes hoopiski Inglise kuninga lubatud abile. Nõnda liituski maikuus Inglise sõjalaevade eskaader rootsi omaga. Eelnevalt laskis Tema Suurtsaarlik Majesteet marssida erinevatel rügementidel Tallinnasse, takistamaks vajadusel dessanti, samuti läks vabanenud veega merele kohe üks Vene eskaader, selgitamaks vaenuliku laevastiku kavatsusi.

30. mai varahommikul tuli täispurjes Vene laevastik Tallinnasse tagasi, kuna nad nägid vaenulikku laevastikku. Mõned sisenesid otsekohe Tallinna sadamasse, enamik võttis aga kursi otse Peterburi peale.

Tallinna linnas suleti väravad ja saabunud rügemendid koos garnisoniga, mis tegid kokku üle 18 000 mehe, jaotati erinevatele postidele. Linna kodanikkonnalt, kes pidi relvastatult kogunema turuplatsile, mis oli hõivatud hästimuntserdatud rügemendi poolt, võeti relvad vaatamata sellele, et neidsinaseid bürgereid oli vaevalt 150 meest,

---

⁴⁶¹ Hessen-Kasseli Friedrich valiti Rootsi kuningaks (Frederik I) 24. märtsil 1720 (SBL. 16. köide, lk 468).

nende seas pealegi veel palju vanu mehi⁴⁶². Käsklusi andsid mõlemad vürstid Golitsõn ning Jusupov⁴⁶³.

Veel samal päeval vastu keskpäeva ilmus vaenulik laevastik nähtavale, jäädes ankrusse Naissaarest mere poole, ja võis umbes 23 purje tugev olla⁴⁶⁴. Inglise admiral Norris oli ise seal, saates kirju vürst Golitsõnile, kes need otsekohe Peterburi edasi toimetas. Kirjade sisu ei saadud teada, kui ainult, et jutt käis sellest, et laevastik polevat tulnud vaenulike kavatsustega rünnata, vaid Inglise kuningas otsis võimalust rahu vahendamiseks. Vürst saatis admiralile maalt meelepärast ja seega ei juhtunud midagi muud, kui et 2. juunil hiivas laevastik ankrust ja purjetas minema. Vene väed jäid aga Tallinnasse ja selle ümbrusse edasi ning nad majutati (*cantonirten*).

Härrad venelased olid tunginud galeeridega vahepeal Soomest üle Ahvenamere Rootsi, tehes seal suurt kahju ja naasesid hea saagiga. Järgnevalt sattusid sealsamas sadamas Vene galeerid aktsiooni mõnede Rootsi kergemate laevadega ja pärast ägedat võitlust võtsid neilt neli laeva koos meeskonnaga ära, samuti õnnestus neil kaaperdada admiralilaev, kasutades selleks ära tuulevaikust, mistõttu seesinane õigeaegselt lahkuda ei saanud. Tema Suurtsaarlik Majesteet saar lasi seda suurt võitu tähistada Peterburis tänapühaga.

Vastvalitud Rootsi kuningas lasi teatada Tema Suurtsaarlikule Majesteedile ühe kindraladjudandiga oma tõusmisest kuningatroonile. Seesinane võeti suurtsaarlikus õukonnas hästi vastu ja Tema Suurtsaarlik Majesteet saatis omakorda ühe kindraladjudandi Stockholmi, et kuningat õnnitleda.

Mainitud kuningas ilmutas oma heasoovlikkust Tema Suurtsaarliku Majesteedi vastu ning lasi Tallinnase meritsi saata 300 vangilangenud venelast⁴⁶⁵, nagu [nende hulgas] ka Rootsi lubatud, kuid sealt mittenaasnud parun ja ooberst *Wachtmeisteri*, samuti ka ooberstleitnant *Bromsi*.

Muidu räägiti palju, et Ahvenamaa rahutraktaat võetakse uuesti ette, kuna tsaar ei soovinud mingil viisil osaleda Braunschweigi kongressil, millega ka aasta lõppes.

---

⁴⁶² Ilmselt soovib Wrangell mõista anda, et Vene ülemjuhatus ei usaldanud tallinnlasi piisavalt, leides nende desarmeerimise vajaliku olevat (Vrdl ka *Hartmann*. Reval im nordischen... k 19-20).

⁴⁶³ Arvatavasti Grigori Dimitrjevitš Jusupov (1676–1730), vürst ja Vene sõjaväelane (СИЭ. 16. köide, lk 832–833). [*Jusuphoff*]

⁴⁶⁴ Kuuskemaa andmeil koosnes admiral Norrise laevastik 33 alusest (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 65)

⁴⁶⁵ 208 venelasest sõjavangiga laev saabus Stockholmist Tallinnasse 10. septembril (*Kuuskemaa*. Peeter I... lk 65)

[4. 6.] **Kümnes osa**

Anno 1721. Sõjatevalmistusi viidi ägedalt läbi nii Peterburis kui Tallinnas, et eelseisval suvel Rootsi kuningriiki suure jõuga rünnata, sundimaks seesinast rahule. Ometi kutsuti Nystadis Soome suurvürstkonnas kokku uus kongress, kuhu mõlemalt poolt pidid kogunema kõrged väejuhatajad, sinna reisisid märtsis ka Vene härrad saadikud Peterburist ja jõudsid kohale enne Rootsi täievolilisi isikuid⁴⁶⁶.

Vahepeal oli Holsteini hertsog saabunud keiserlikust Viini õukonnast saatjaskonnaga Kuramaale ning viibis Miitavis.

Kuna nüüd oli Tema Suurtsaarliku Majesteet ette võtnud kogu õukonnaga Riiga minna, viibides seal 7 kuni 8 nädalat ja peale seda, kui ülalmainitud hertsog oli Tema Majesteeti Riias külastanud ja saanud tiitli Kuninglik Kõrgus, reisisid kõrged valitsejad sealt minema ja saabusid 24. mail õnnelikult Tallinnasse, kus neid mõlemaid kõikide seisuste poolt tervitati ning niihästi kõrgeaulise rüütelkonna kui ka linna poolt imeliselt kostitati.

Vaatamata sellele, et tema majesteet Tallinnas mõneti puhkas, purjetasid paljud rügemendid Peterburist galeeridel Soome. Seesama juhtus Tallinnas, et seejärel kogunes arvutu sõjavägi, rääkimata sellest, et kõik sõjalaevad olid merekõlblikuks seatud, et esimese käsu peale ankur hiivata ja rahu kiirendada – viia ettevõetud töö lõpule. Kui aga mõlema osavõtva poole saadikud ikka veel kogunesid, seisis armee paigal ja ootas, mis hakkab juhtuma. Kui aga paistis, et härrad rootslased üritasid vaid aega võita, seevastu Tema Keiserlik Majesteet ei soovinud lasta suvel mööda minna ja käskis ta anda oma generaliteedile Soomes korralduse, umbes 50 hästimehitatud galeeril Rootsi tungida, et üritada selgitada, kas Rootsi skäärde ees ankrus seisvad admiral Norrise käsualused inglise laevad hakkaksid abistama rootslaste piiril seisvaid üksuseid. Kuna aga mainitud admiral end ei ligutanud, maabusid venelased Rootsis, käitusid sõjakombe kohaselt ja tegid suurt kahju⁴⁶⁷. Ometi kohtasid nad mõnel pool vaprat vastupanu, mida nad ei oodanud ja kuna neil olid galeerid, ründasid nad Rootsit mujalt, et rootslased mööda maad ringimarssides neid takistada ei suutnud.

---

⁴⁶⁶ Nystadi (Uusikaupunki) rahukonverets algas 11./22. mail 1721 (*Wittram*. Bd II, lk 453).

⁴⁶⁷ Venelaste rüüsteretk toimus mai keskpaigast juuni keskpaigani (*Wittram*. Bd II, lk 454).

16. juunil purjetas Tema Keiserlik Majesteet Tallinnast Peterburi ja päev hiljem järgnes talle maitsi tema Keiserlik Proua Abikaasa koos Tema Kuningliku Kõrguse Holsteini hertsogiga.

Mainitud hertsog oli selles keisri õukonnas üldiselt teretunud ning seesinane oli lasknud oma ministritel juba ammu enne oma isiklikku tulekut paluda vanima keiserliku printsessi kätt. Needsinased [ministrid] tundusid olevat selle palve asjus ka mõningal määral lootusrikkad, mistõttu nende kõrge isand oli ka ise kohale saabunud ning nautinud suurepäraselt vastuvõttu, ent abielu sõlmimiseni asi siiski veel ei läinud. Vahepeal sai keiser hertsogi kohalviibimisest suurt tulu. Kuna Soomes seisev 42 000-st mehest koosnev Vene armee ja mõnisada galeeri olid samuti päris valmis minema üle Ahvenamere ja tegema Rootsis sõjale lõplikult lõpu, mis pani härrad rootslased himu ja õudust tundma, et Tema Keiserlik Vene Majesteet võib Holsteini hertsogi kuulutada ning seada Rootsi kuningaks⁴⁶⁸. Nii said Rootsi saadikud käsu otsekohe rahu sõlmida, nii hästi, kui nad iganes suudaksid. Sellele järgnes, et 30. augustil⁴⁶⁹ sõlmiti Vene ja Rootsi rõõmuks igavene rahu ja kinnitati mõlemapoolselt saadikute poolt. Eesti- ja Liivimaa hertsogkonnad, nende sees ka saared Saaremaa ja Hiiumaa, niisamuti ka Tartu kreis, Ingerimaa, osa Karjalast koos Viiburiga, kõikide provintsid asuvate linnade, kindluste ja meresadamatega läksid Tema Keiserlikule Vene Majesteedile, tagastades omakorda Rootsile Soome suurvürstkonna ja pidi veel sinna juurde 2 miljonit riigitaalrit maksma. Teised käsitletud tingimused saavad siia edaspidi lisatud kui tuleb juttu rahulepingust.

Kuna siis 21 aastat kestnud verine sõda, milles nii palju ilusaid maid ja riike ruineeriti, tänu Jumala erilisele lähetusele lõpuks läbi sai, siis tõmbas tsaar oma armeed otsekohe Soomest minema, jättes maa härradele rootslastele ja laskis seda hiilgavat rahu välja saadetud heeroldite kaudu kuulutada, käskides samuti kolme üldist tänapüha avalike kogunemistega tähistada. Neist kahte tähistati kohe, nimelt esimest kõikides kohtades heeroldi saabumisel ja teist 22. oktoobril, kolmandat aga tuleb saabuval 1722. aastal 28. jaanuaril pühitseda (*gefeyert werden soll*). 22. oktoobril pidas Tema Keiserlik Majesteet oma rõõmu väljenduseks Peterburis väga tähelepanuväärset pidu, millest annab tunnistust selleteemaline aruanne.

---

⁴⁶⁸ Vrdl *Wittram*. Bd II, lk 456.

⁴⁶⁹ Uusikaupunki rahu sõlmiti 30. augustil / 9. septembril 1721. Rootsi poolelt kirjutasid alla Johann Lillienstedt ja Otto R. Strömfelt ja Vene poolelt Jacob Daniel Bruce ning Henrich Johann Friedrich Ostermann (*Wittram*. Bd II lk 458).

Mõned päevad hiljem tõusis hirmsa loodetormiga Peterburis hirmus üleujutus, põhjustades miljonitesse ulatuvaid kahjusid. Kuna torm peksis merelaineid ägedalt vastu kallast, takistades Neeva jõe merre suubumist, ujutas vesi kõik üle.

Ja nüüdsest paistis rahupäike seni veres ujunud Põhjala kuningriikide peale nõndaviisi, et ka kõikjal Euroopas pandi relvad maha ning kõik monarhid elasid üksmeeles.

Igatahes pidi nüüd Eestimaa taas midagi ebameeldivat välja kannatama, sest Rogerviiki rajati uut sadamat ning seal töötas mitu tuhat meest, keda tuli igakülgsest toidu ning hobusesöödaga varustada, majutada ning suurtükke kohale toimetada, mis kõik vaesele maale üsnagi raskeks osutus.

Detsembris suundus Tema Keiserlik Majesteet koos kogu õukonnaga Peterburist Moskvasse, kus 1722. aasta 28. jaanuaril peeti kolmas tänapüha. Holsteini hertsog tegi selle Moskva reisi kaasa.

Muidu kuulduke, et Tema Keiserlik Majesteet plaanib nõuda Sundi tollivaba läbimise õiguse, mille rootslased loovutasid Taani kuningale sõlmitud partikulaarrahuga⁴⁷⁰, niihästi vallutatud provintsidele kui ka kogu Vene riigile, sest rootslased ei saanud selles partikulaarrahus Tema Keiserlikule majesteedile, kellele kuuluvad juba mainitud provintsid, midagi lubada.

Anno 1722 nimetati Tema Keiserliku Majesteedi poolt Eesti- ja Liivimaale ametisse austusväärsed komisjonid, kellele tehti ülesandeks üritada tänu Rootsi krooniga sõlmitud rahule kõik jälle õigeks seada ja neile, kellelt sõja ajal konfiskeeriti nii mõisad, majad jne need endises korras tagastada. Nõnda pöördusid ka 1710. aastal Rootsi põgenenud perekonnad tagasi ning paljud vabanesid ka vangistusest ning neilt võõrandatud vara anti neile tagasi.

Needsinased andsid end Tallinnas keiserliku komisjoni juures nagu kord ja kohus üles, koostasid oma dokumendid vene ja saksa keeles ning kuna komisjon otsustas igauhe asjus eraldi, ei publitseeritud neid otsuseid, vaid saadeti kinnituse saamiseks hoopiski edasi Keiserlikule Riigisenatile, tulemata veel selle aasta lõpuks tagasi ja nõnda jääb üle vaid oodata. Ometi sai härra krahv ja kindralleitnant Fersen⁴⁷¹ selle

---

⁴⁷⁰ Taani-Rootsi rahu sõlmiti 3. juulil 1720. a. Frederiksborgis, millega Rootsi oli sunnitud maksuma Taanile 600 000 riigitaalrit ning loobuma oma tollivabadusest Öresundis (*Liljegren*. Karl XII. lk 430).

⁴⁷¹ Arvatavasti Hans Reinhold von Fersen (1683–1736), Rootsi kindralleitnant ning Narva komandant, presideeris 1734. aastast Rootsi õuekohtus. Tänu Otto Fabian von Wrangelli abielule Christiana Eleonora von Ferseniga olid nad hõimlased, sest Wrangelli äi, feldmarssal ja Ingerimaa kuberner Otto

kinnituse, kui oli isiklikult Rootsist tulles läinud Moskvasse, et talle pidi tagastatama tema Toompeal asuv maja ning kõik teised mõisad, sealhulgas ka redutseeritud *Poll* mõisa *hac conditione*⁴⁷², kui ta annab truudusevande või müüb maja ning mõisad 3 aasta jooksul rahulepingu jõustumisest maha.

Tema Keiserlik Majesteet käskis selle 1722. aasta alguses märkimisväärsel armeel marssida Astrahani ning seada laevastiku Kaspia merel valmis, et rünnata rahulolematuid Pärsias ning samuti Aasias, kes Pärsia šahhi vastu tõusnud, ning neid taas mõistusele tuua⁴⁷³. Seejuures üritati aga peajasjalikult Pärsia kaubandust Venemaale meelitada⁴⁷⁴. Tema Keiserlik Majesteet ilmus oma kõrges isikus Astrahani, jätkates sealt teed osalt maitsi osalt meritsi ning haaras positsiooni Pärsia linnas Derbentis pärast mitmeid kokkupõrkeid tatari hordidega nagu trükis avaldatud *relation* seda teatas⁴⁷⁵, suutmata siiski edasisi plaane jätkata, kuna tänu tormile olid proviandilaevad sattunud suurde ohtu. Nõnda oldi sunnitud selleks aastaks kampaania lõpetama, paigutades Derbenti ja teistesse kohtadesse garnisonid ning kindlustades mässulisi paiku. Seepeale tuli tema majesteet Astrahanist tagasi, saabudes Moskvasse, et teha talve jooksul ettevalmistusi sõja jätkamiseks.

Holsteini hertsog oli Tema Keiserliku Majesteedi kampaania ajal Moskvasse jäänud ning viibib seal siiani.

Rootsis kutsuti 1723. aasta jaanuari keskpaigaks kokku Riigipäev, kuhu mainitud hertsog saatis mõned ministrid. Samuti pidas Tema Keiserlik Majesteet juba üle aasta Stockholmis mõningaid ministreid, nõnda kui ka Rootsi läkitas ühe Moskvasse. Mis hertsogil seal on kavas, seda näitab aeg. Kõikide oletuste kohaselt peaks asi puudutama [trooni]järgnevust, kui kuningas peaks ilma pärijateta surema.

Wilhelm von Fersen (1623–1703) oli Hans Rienhold von Ferseni vanaisa nõbu (Genealogisches Handbuch... lk 86).

⁴⁷² *hac conditione* – samas seisus *lad*.

⁴⁷³ 18. sajandi alguses ohustasid Pärsiat mässulised afgaanid, kes 1713. aastal saavutasid pärast Pärsia vägede purustamist kontrolli Kandahari üle. 1722. aasta lõid afgaanid Pärsia väge Gulnábád'i lahingus ning vallutasid sisuliselt kogu riigi. Pärsia ilmnenud sõjalist jõuetust kasutasid ära ka riigi teised allutatud rahvad ning Põhja-Kaukaasias algasid samuti ülestõusud. Suutmata olukorraga ise toime tulla, pöördus Pärsia valitseja Tahmasp II abipalvega Türgi ja Venemaa poole (vt Итория Востока. Том III. Москва. Издацельская фирма "Воточная литература" РАН 1999, lk 138-141 ja 439–440).

⁴⁷⁴ Vaatamata sellele, et kaubanduspoliitika mängis Peeter I pärsia sõjakäigu vallandmisel peamist rolli, üritati avalikkusele venelaste edasitungi serveerida soovina toetada kohalikke seaduslikke valitsejaid mässjate vastu (*Blome. Das deutsche Rußlandbild...* lk 189. Pikemalt Vene-Pärsia sõjakäigu kajastamisest lk 183–201). Wrangell tugineb tõenäoliselt Vene ametlikule propagandale, ent võib lisada ka omapoolse hinnangu.

⁴⁷⁵ Wrangelli kirjeldus võib tugineda 1722. aasta varasuvel Peeter I levitatud ametlikul manifestil. Astrid Blome juhib tähelepanu, et aastatel 1721–1725 Vene-Pärsia suhteid kujutanud teadetest koostati üle poole peamiselt kas Moskvas või Peterburis, kontrollides tsensuuri abil nende sisu ning takistades teistsuguse info levikut (*Blome. Samas*).

Rogerviikis jätkatakse võimsalt sadamaehitust ning samuti tehakse Tallinnas suuri ettevalmistusi kanali tõmbamiseks Viru väravani⁴⁷⁶, et saaks laevu sadamast sinna toimetada. Maa peale kuhjati umbes 100 000 fašiini⁴⁷⁷, Kivimäel⁴⁷⁸ õhiti mitu tuhat sülda kive, mille maarahvas linna toimetas, olles kästud ka mitu 1000 palki Rogerviiki transportida ning kõigele lisaks veel ka tööd teha. Ilma selletagi kidurad Eestimaa metsad laastati seeläbi põhjalikult, et maal nõrgeneb pea kogu majandus puupuuduse tõttu.

Anno 1723. Sõjavarustust saadetakse kõikide jõududega Aasiasse, et Pärsia mässulisi või niinimetatud protektor Mír Waisi⁴⁷⁹ puruks lüüa ning õigusjärgset Šahhi või vähemalt tema noorimat printsit⁴⁸⁰ kuningriigis hoida, mille vastu rakendab aga seesinane Mír Wais kõiki omi jõude, kaitstes end puhta muhameedliku religiooni varjus. Kuna Pärsia ses vallas on erandlik⁴⁸¹, üritab ta Türgi keisrit sinnani viia, et [see] tema suure väega ühineks⁴⁸². See sõda näib alles seejärel algavat. Ometi hoitakse asja Vene keisrikojas suure saladuskatte all, isegi nõnda, et sealt mingeid täpsemaid teateid kuulda ei saa, vaid kõik selgub alles aja jooksul⁴⁸³.

Tema Keiserlik Majesteet talvitus koos õukonnaga Peterburis, tehes, nagu arvata oligi, kõik pingutused Pärsia sõja jätkamiseks. Samuti töötati tugevasti Läänemerele suunduva laevastiku varustamisega, kuna Tema Keiserlik Majesteet oma kõrges isikus pidi selle laevastikuga merele minema, saabudes 3. juuli õhtul 24 suurest laevast ning mõningatest fregattidest koosnevana Tallinna alla. Järgmisel päeval astus Tema ise koos Holsteini hertsogi, kahe Homburgi printsit ja teiste kõrgete isikutega maale, sõid lõunat härra kindralmajor ja ülemkomandant von Deldeni juures ning võtsid õhtul osa ühe noore Kabala⁴⁸⁴ Hastferi pulmast, kus ta end tõepoolest mõnusalt (*vergnügt*)

---

⁴⁷⁶ [*Lehm Pforte*]

⁴⁷⁷ fašiin - *Faschienen*, ritvade või haokuhil.

⁴⁷⁸ [*Steinberge*]

⁴⁷⁹ Mír Wais e Mír Mahmúd, (u 1627–1725), afgaani hõimupealik hotaki klannist, Mír Waisi (1673 – 1715) poeg. Jätkas Pärsia vallutamist. Esineb ajalookirjanduses nii Mahmúd'i nimelisena, ent teda kutsuti ka isanime järgi Mír Wais'iks (vt nt Сергей Михайлович Соловьев. История России с древнейших времен. Книга 9. Том 18. Москва Голос Колокол-Пресс 1998, lk 434). [*Mir-Ways* ka *Miri-wais*]

⁴⁸⁰ Tahmasp II (1704?–1740) Pärsia viimane Safaviidide soost valitseja.

⁴⁸¹ Aravatavasti vihjab Wrangell siin tõsiasjale, et Pärsias valitses šiaa islam, mida sunniitlik islam peab hereetiliseks. Önnistuse sõjaks Pärsia hereetilise valitsja vastu taotles tegelikult Mír Mahmúd'i isa Mír Wais, sooritades selleks 1704. ja 1709. a vahel palverännaku Mekasse (История Востока. Том III. Lk 138).

⁴⁸² Türgi sekkumise ohust liikusid Euroopas kuulujutud ning sellest kirjutasid uudislehed korduvalt (*Blome*. Das deutsche Rußlandbild... lk 195).

⁴⁸³ Vt märkust nr 475.

⁴⁸⁴ [*von Kappel*]

tundis, külastades järgmisel päeval oma aeda Kadriorus ning pöördus seejärel isiklikule laevale tagasi.

See märkimisväärne laevastik varjutas kogu Rootsit, Taanit ja Danzigit ja eriti nimelt Rootsit, kus Stockholmis veel mitte lõppenud Riigipäev oli sunnitud Tallinnast järjepanu fregattidel lähetatavate kirjade mõjul Holsteini hertsogile lisama tiitli Kuninglik Kõrgus ning kuulutama riigi pärijaks kui kuningas peaks ilma järeltulijateta surema ning maksma talle iga-aastast pensioni.

Taani tundis hirmu ja õudu, et Tema Keiserlik Majesteet võtab Sundis tolli tema alamatelt ning tungib jõuga Tema Kuningliku Kõrguse pärusvaldustesse Holsteini ja Schleswigi, mida ka Danzigis oletati, kuna 200 galeeri pidid Peterburist laevastikule järgnema, ning kindlasti Danzigi juures ka maabuma. Mainitud tegevus Rootsiga aga tõrjus selleks korraks veel Taani kohalt äikesepilved, kuna Tema Keiserlik Majesteet reisis Tallinnast maitsi Rogerviiki, et seal uue sadamaga, mida päevade ja ööde kaupa samal ajal ehitati, tutvuda. Laevastik järgnes samuti sinna. 19. *dito* saabus Tema Keiserlik Majesteet uuesti maitsi Tallinnasse ning samal ajal purjetas sinna ka laevastik 20. *ejusd.* Igaüks jälgis seda sinna-tänna purjetamist imestusega ning pea kõigil oli sest oma arvamus (*undt hatte Ein Jedweder sein Judicum*). Lõpuks saadi teada, et Astrahanist olla saabunud saadik tähtsate kirjadega ja kõigest 4 nädalat teel olnud, mispeale Tema Keiserlik Majesteet otsustas jalamaid Peterburi siirduda. Kuna aga tuul oli vastu ning reis ei saanud sestap meritsi toimuda, suundus Tema Keiserlik Majesteet 25. juulil Maardu mõisa⁴⁸⁵ ning valis maatee. Laevastik järgnes talle 30. *dito*.

Peterburi oli saabunud Pärsia saadikuna *von dem dahsigen Schach* ning augustis võeti ta väga suurejooneliselt vastu, juhutati audientsile, võõrustati teda tema sealviibimise aja imeliselt ning lõpuks saadeti jällegi ära. Tema nõudmisel pidi šahhiga sõlmitama Mír Waisi vastane liit, nagu seda teatas trükitud kirjeldus. Muidu võib üsna kindlalt öelda, et Homburgi vanema printsi ning Kuramaa lehestunud hertsoginna vahel sõlmitakse abielu ja et Tema Keiserlik Majesteet laseb töötada Poola õukonnas selle nimel, et Kuramaa hertsogiriik osalt *en Consideration* proua lesele, osalt, kuna vürst pärineb surnud hertsogi liinist, saaks sellele härrale pärusmaaks. Vahepeal on Tema Keiserlik Majesteet usaldanud mainitud printsile ooberstina Narva rügemendi.

---

⁴⁸⁵ [*dem Hooffe Mart*]

Tema Kuninglik kõrgus ja Holsteini hertsog viibib jätkuvalt veel keisrikojas Peterburis, kuid pulmadest ei teata miskit kindlat kirjutada.

Üldiselt otsustas Tema Keiserlik Majesteet oma abikaasale ebatavalise vooruslikkuse tõttu, tänu millele ta sõjas Türgiga end mitte ainult naisena vaid käitus ka kindlameelseima ning vapraima sõjakangelannana ning aitas saavutada rahu isamaa auks, asetada keisri krooni ja teha seda üldise traditsiooni järgi Moskvast. See pidulik akt lükati aga järgneva 1724. aasta peale edasi.

[4. 7.] Üheteistkümmes osa

Anno 1724. Keiserlik õukond oli jätkuvalt Peterburis. Veebruari keskel reisis Tema Keiserlik Majesteet koos keisrinna Olonetsi tervisevetele. Keiserlikud printsessid nagu ka Tema kuninglik kõrgus Holsteini Hertsog koos oma kõrgete õukondlastega suundusid Moskvasse, et kroonimisele kaasa elada ning 20. märtsil jõudsid sinna ka majesteetid. 7. mail toimus Moskvast kroonimine, kuhu olid kogunenud hulk rahvast saadikutena kõikidest provintsidest ja linnadest kogu Vene riigist, tavalise tseremooniaga ning Tema Keiserlik Majesteet asetas oma keiserlikule abikaasale isiklikult krooni pähe, et metropoliit ainult õnnistamist toimetas⁴⁸⁶.

Muidu sõlmis Tema keiserlik majesteet Rootsi kuningaga igavese ofensiivse ja defensiivse liidu, samuti oli lõplikult lahenenud tema kuningliku kõrguse Holsteini hertsogi troonijärglusprobleem; kihlus keiserliku printsessiga jäi ikka veel väljakuulutamata.

Keisrikoja teeleminek Moskvast oli ikka veel teadmata, ometi oli Tema Keiserlik Majesteet nõul peagi reis Peterburi ette võtta.

Aasias peaks noore šahhi, Türgi keisri ja Venemaaga rahu sõlmitama, millest aga midagi täpsemalt teada ei ole⁴⁸⁷.

Lõpuks on Tema keiserlik majesteet koos keisrinna, keiserlike printsesside ja teiste suurtega uuesti Peterburi saabunud.

15. septembril vastu 16. dito tõusis hirmus edelatorn, mis raputas Tallinnas kroonusadamat sedavõrd ning mõned kastid täitsa lõhkus, et ka keiserlik

---

⁴⁸⁶ Katariina I kroonimistseremoniast kujunes märkimisväärne meediavaatemäng, mida korrespondendid üksikasjalikult esitasid (*Blome. Das deutsche Rußlandbild...* lk 310).

⁴⁸⁷ Venemaa ja Türgi sõlmisid 24. juulil 1724. a. Istambulis leppe, jagades omavahel Pärsia alad, mille olid allutanud (*История Востока. Том III. Lk 440*).

laevaeskaader sattus suurde ohtu, jäi aga tänu Kõigevägevama armule kahjustamata ajal, mil torm 6 tundi möllas ning rohkem läände pööras.

24. novembril, mil venelased tähistavad kadripäeva, mida needsinased sakslased peavad jällegi 25., toimus Peterburis Keiserliku Moskoviitliku vanema printsessi Anna kihlumine tema kuningliku kõrguse Holsteini hertsogiga. Millal aga pulmad toimuma peaksid, seda näitab aeg.

Muidu on tähelepanuväärt, et 2 või 3 aasta eest publitseeriti keiserlik käsk, et mitte keegi surmanuhtluse ähvardusel ei söendaks lähetada Tema Keiserlikule Majesteedile palvekirja või sellist üle anda. Selle asemel pidi igauks pöörduma oma asjaga vastava kolleegiumi poole. Kuna seejärel said kolleegiumid ülekoormatud ning abipalujate asjad ei leidnud peatset lahendust, tõusis Keiserliku õukonna kammerherra *Monsieur Mons*⁴⁸⁸ rahva seas sellisele positsioonile, et ka paljud kõrgest soost isikud otsisid temalt silmapaistvate annetuste läbi eeskostet ning abi⁴⁸⁹, mida ta [asjade] piiramatu ettekandmisega sedavõrd sagedasti tõendas, et mitmed pooled, isegi Tema Keiserlik Majesteet ning kolleegiumid olla tahaplaanile jäänud, milleks ta ka oma õe andis kindralmajor *Balcke*'le abikaasaks, et seesinane aitaks oma venda afäärides ning tema sedasinast omakorda kasutas. Kui aga Tema Keiserlik Majesteet oli sellest intriigist kindlat teavet saanud, külastati otsekohe selle kammerherra majapidamist. Kuna ta oli juba korda saatnud nõnda suuri kelmusi ja kui temalt ning ta õelt oli uurimisel mõningaid tunnistusi saadud, raiuti tal langetatud otsusega pea maha ning keha tõmmati rattale, õde karistati nuudiga ning saadeti Siberisse.

Samamoodi kandsid karistust kantseleiametnikud, kes kurjategijaga olid käsikäes tegutsenud. Kindralmajor Balk olla oma naise kuritegudes mitte osalenud ning jäänud süüta. Pärast seda märkimisväärset sündmust lubas Tema Keiserlik majesteet oma truudel alamatel igal nädalal ühe päeva neile audientsiks, mis põhjustas erakordset rõõmu ning kõikjal sooviti keisrile ja keiserlikule perekonnale pikka iga.

[4. 8.] **Kaheteistkümnes osa**

---

⁴⁸⁸ Wilhelm Mons (-1724)

⁴⁸⁹ Vrdl *Hughes*. Peeter Suur. Lk 241.

Anno 1725. Osmani Väravaga sõlmitud rahu üksikasjadest pole veel õieti midagi teada, sest Vene poolt üritati ikka veel väge Pärsiasse saata ning toimetada sinna ka toiduaineid.

Selle aasta alguses teatas Tema Vene Keiserlik Majesteet reisist Riiga algaval veebruaril ning sealt Tallinna, milleks juba ministridki said nimetatud, kes Tema Majesteedile järgnema pidid. Jaanuaris ei tabanud Majesteeti mitte koolikud⁴⁹⁰, nagu alguses teada anti, vaid üks teine haigus, mille põhjuseks põiekaela haavandist tekkinud uriinipeetus (*Geschwür in Collo vesicae*). See häda tundus piisavalt ohtlik olevat, mispärast sealsed meedikud kahtlesid ning paluti Riist ja Tallinnast [meedikutel] tingimata kohale tulla.

Alguses arvati, et uriinipeetus johtubat kivist, kuid üsna pea ilmnes, et tegemist on haavandiga, mille terav mateeria on kuseteed ummistanud ja kuna kõik need asjaolud osutasid vähile, siis leiti liiga hilja olevat, et kaaluda intsisiooni⁴⁹¹, mida tavaliselt selliste asjaolude korral üritatakse⁴⁹². Vahepeal kannatas Tema Majesteet kirjeldamatute valude käes, samas ei suvatsenud ta kõigi kannatuste kiuste oma abikaasa, Holsteini hertsogi ja mõnede ministritega riiklikel teemadel arutleda, ja räägitakse, et ta avaldas oma tahte järeltulija osas neile kõrgetele ja lugupeetud isikutele suuliselt, kinnitades samuti Rootsi ja Hollandi ministritele, et riigi järeltulijaks kinnitati keisrinna koos oma kõrgete aukandjatega, nagu tema majesteet ka seni oli öelnud⁴⁹³. Lõpuks lahkus Tema Majesteet 28. jaanuari varahommikul 5 ja 6 vahel ümbritsejate palvete ning keiserliku abikaasa südamlike kaeblemiste saatel. Pärast tema ülimõndsat surma pidasid senat, sinod ja kõrge kindralkond nõu, milles otsustati, et nad tahavad tunnustada leskkeisrinna oma Suveräänseks Emandaks, nõnda, et nad järgmisel hommikul ilmusid *in corpore* paleesse ja kui vürst Menšikov keisrinnale sellest teatas, viskusid needsinased tema ette maha, vandusid talle truudust ning avaldasid sellest kohe kirjaliku teate, mida tema kohe ka kinnitas. Keisrinna võttis need härrad väga lahkelt vastu, vastas neile siduvate sõnadega ning lubas neile Isamaa emaks hakata.

Seepeale kästi anda teada Keisri surmast tema ihukaardiväele ning samas teavitada [ka] uuest valitsejannast. Need üksused, kes olid lossi ette kogunenud, valasid

---

⁴⁹⁰ *Colica* – valuhoog, koolika.

⁴⁹¹ *Incision* – med. sisselõige.

⁴⁹² Tegelikult seda ka Peetri nõudmisel tehti (Vt *Hughes*. Peeter Suur. Lk 243) .

⁴⁹³ Sellest, et Peeter I jagas surivoodil valitud isikutele suuliselt riigi edasisest valitsemisest korraldusi, kirjutatakse ka üks sündmuse vahendanud Poola ajaleht (*Astrid Blome*. Das deutsche Rußlandbild... lk 312).

kõigepealt suurel hulgal pisaraid, trööstides üksteist samas nende sõnadega, mida nad valjusti ütlesid: kui ka meie isa on surnud, elab meie ema ometigi veel. Keisri surmast ning Keisrinna alanud valitsemisest teavitati rahvast valitseva senati, püha sinodi ning kindralkonna poolt välja antud patendis, et kõik vaimulikud, niihästi militaar kui tsiviilteenistuses mistahes seisusest või konditsioonist, peavad seda arvesse võtma ja Tema Majesteeti ülikõrgeaulist kõigevägevamat proua ja keisrinna Katariina Aleksejevna kogu Venemaa suveräänina truult teenima. Lõpuks toimus 5. veebruaril Peterburi Püha Kolmainu kirikus truudusevandumine keisrinnale kõikide suurte ning kohalolevate seisuste poolt ning selle vande pidi igaüks ka hiljem alla kirjutama, mis toimus lõpuks kogu Vene riigis, kõikides maades ja linnades.

Senati poolt on märkida, et see koosneb praegu järgmistest isikutest:

1) Vürst Menšikov, kindralfeldmarssal ja esimene minister (*Premier Minister*)⁴⁹⁴ 2) Krahv Apraksin, suuradmiral (*GroßAdmiral*) 3) Krahv Golovkin⁴⁹⁵, suurkancler (*Groß Canzler*) 4) Krahv Bruce⁴⁹⁶, *Generalfeldtzeugmeister*⁴⁹⁷ 5) Krahv Puškin⁴⁹⁸, riigikassa president (*Präsident von der Rentkammer*) 6) Krahv Tolstoi⁴⁹⁹ 7) Krahv Matvejev⁵⁰⁰ 8) Prints Dimitri Golitsõn⁵⁰¹ 9) Prints Dolgoruki⁵⁰² 10) Kindral Buturlin⁵⁰³ 11) kindralmajor Ušakov⁵⁰⁴ 12) Kindralmajor Jusupov⁵⁰⁵.

---

⁴⁹⁴ Tegemist oli tollase võimuladvikuga enne Ülemsalanõukogu loomist 1726. a., mis nimetas end mitteametlikult ministrite nõukoguks ja mille eesostas oli Menšikov.

⁴⁹⁵ Gavriila Ivanovitš Golovkin (1660–1734), krahv, Vene riigimees, 1718 välisasjade kolleegiumi president, 1726–30 kõrgema salajase nõukogu liige (СИЭ. 4 köide, lk 502). [*der Graaff Golowkin*]

⁴⁹⁶ Jacob Daniel (Vilimovitš) Bruce (1670–1735), Šoti päritolu aadlik, Vene riigitegelane, teadlane ja sõjaväelane, Peeter I lähikondlane, pälvis krahvitiitli 1721. a (СИЭ. 2. köide, lk 775). [*der Graff Bruce*]

⁴⁹⁷ *Generalfeldtzeugmeister* – Väliarmee juures olev peamiselt suurtükiväega tegelev varustusmeister, vrdl Zedler: *General-Feld-Zeug-Meister, Grand Maitre d'artillerie, hat die Aufsicht über die ganze Artillerie und commandiret alle davon dependirende Persohnen* (Zedler. Bd 10. S 0439).

⁴⁹⁸ Arvatavasti Ivan Aleksejevitiš Mussin-Puškin (1661–1729), Peeter I lähikondlane ja Vene riigimees. 1701. a kloostriameti president, 1710. a tõstetud krahviseisusesse, senaator (vrdl *Wittram*. Bd II, lk 116; 174 ja *Erik Amburger*. Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917. Leiden, E. J. Brill 1996, lk 109; 187). [*Der Graff Puschkin*]

⁴⁹⁹ Pjotr Aleksejevitiš Tolstoi (1645–1729), krahv, Vene riigimees, diplomaat ja sõjaväelane (СИЭ. 14. köide, lk 301–302) [*Der Graff Tolskoj*]

⁵⁰⁰ Andrei Artamonovitš Matvejev (1666–1728), krahv, Vene riigimees ja diplomaat (СИЭ. 9. köide, lk 174–175) [*der Graff Mateeoff*]

⁵⁰¹ Dimitri Mihhailovitš Golitsõn (1665–1737), krahv ja Vene sõjaväelane ning riigimees (СИЭ. 4. köide, lk 487–488) [*der Prinz Demetrius Gollitzyn*]

⁵⁰² Arvatavasti Vassili Lukitš Dolgoruki (1670–1739) vürst, Vene riigimees ja diplomaat (СИЭ. 5. köide, lk 276–277) [*der prinz Dolgorucky*]

⁵⁰³ Arvatavasti Ivan Ivanovitš Buturlin (1661–1738), Vene sõjaväelane ja riigitegelane, 1700. a. kindralmajor Preobraženski polgus, juhatas selle saabumist Narva alla ja langes pärast lahingut rootslaste kätte vangi, vabanes 1710. a. ja tegutses edaspidi Ukrainas ja Soomes. 1725. a. asus peale Peeter I surma toetama Katariina I võimuletõusu (Энциклопедический словарь [ЭС]. Том V. С.-Петербургъ Типо-Литографія И. А. Ефронъа Прачешный пер., д. Nr 6. 1891, lk 91–92) [*der General Butturlin*]

Üliõndsisa isanda laip, niikaua kui see on matmata, on toimetatud palee saali ning asetatud suures hiilguses sarka hõbedaga ääristatud sarlapunases riietuses, hõbetükkidega vestis, saabaste ja kannustega ja Andrease ordeni ristiga.

Mõned päevad pärast selle isanda lahkumist järgnes oma isa nimel surelikkuse ilma ka noorim printsess Natalia⁵⁰⁶ ning nende mõlema sargad on kogu riigi ning sinna juurde kuuluvate kuningriikide, hertsogkondade ja provintside ning linnade saadikute juuresolekul üsna suurejooneliselt Peterburis maha maetud.

Enne Tema Majesteedi surma pani ta oma vanima printsessi Anna tema kuningliku kõrguse Holsteini hertsogile mehele, pulm toimus pärast seesinase matust vaikselt⁵⁰⁷.

Esimene õiendus, mille keisrinna poolt moodustatud valitsuse poolt märgati, olid püüdlused alamate tundeid pikameelsuse ning headusega püüda, mida ta nägi tugevaima vahendina oma trooni kindlustamiseks⁵⁰⁸. Ta teadvustas, et tema suurim turvalisus lähtub sõjaväe poolehoiust või vastumeelses suhtumises temasse. Seepärast andis ta iga hinna eest käsu, et tal on mõningase vastumeelsuse põhjus teada, mistõttu tahtvat ta maksmata jäänud kulla välja maksta, milleks ta lõpuks omaenda rahakotist raha andis. Oma kreditorid lasi ta samuti rahuldada. Ta vähendas üliõndsisa abikaasa poolt venelastele kehtestatud iga-aastast pearahamaksu. Paljud, kes olid eluks ajaks vangi pandud, lasi ta vabaks ning neile paljudele, kelle tema abikaasa lasi Siberisse saata, andis ta lubaduse viletsusest tagasi pöörduda. Kindralmajor Balcki abikaasa, kes juba oli alustanud õnnetut teed sinna mainitud maale, lasi ta uuesti tagasi nõuda ning võimaldas tal elu lõpuni tema mõisates elada. Ebasoosingusse langenud parun von Šafirovi⁵⁰⁹ sekretäri lasi ta vabaks ning andis talle lootust uuesti tööle võetud saada. Parunile endale lasi ta isiklikult teatada, tema uuesti soosingussetõstmisest ning

---

⁵⁰⁴ Arvatavasti krahv Andrei Ivanovitš Ušakov (1672–1747), 1714. a. salajane fiskaal ning laevaehituse järelevalvaja, 1744. a. tõsteti krahviseisusesse (ЭС. Том XXXV. 1902, lk 125). [*der Gen. Major Ujakoff*]

⁵⁰⁵ Grigori Dimitrevitš Jusupov (Юсупов) (1676–1730), Peeter I lähikondlane ja sõjaväelane, osales Narva ja Poltaava lahingutes ning võttis osa Viiburi piiramisest, sai Katariina I ajal senaatoriks ja Peeter II ajal riikliku sõjakolleeegiumi liikmeks (ЭС. Том XLI. 1904, lk 457–458). [*der General Jesupoff*]

⁵⁰⁶ Natalia Petrovna (1718–1725)

⁵⁰⁷ Anna Petrovna (1708–1728), abiellus 1725. aastal Holstein–Gottorpi Karl Friedrichiga

⁵⁰⁸ Võimu kindlustamiseks pööras Katariina I tähelepanu nii sise- kui välispoliitiliselt positiivse kuvandi loomisele, rõhutades igati võimu kontinuiteeti, stabiilsust. Tema esimesi sisepoliitilisi samme kujutasid kaasaegsed uudiskandidjad enamasti läbikaalututena, mis pidid hoidma alamate rahulolu. Järgnev palgamaksimise stseen sõjaväele kuulub ilmselt samuti propagandistlike žestide hulka (*Astrid Blome. Das deutsche Rußlandbild... lk 312–313*).

⁵⁰⁹ Pjotr Pavlovitš Šafirov (1669–1739), parun (1710), senaator (1717), 1722. a. mõisteti surma süüdistatuna korruptsioonis, ent sai viimasel hetkel armu ning saadeti pagendusse (ЭС. Том XXXIX. 1903, lk 218). [*Schafiroff*]

talle kõikide mõisate tagastamisest, mispeale ta nimetati ka kohe riigi kommertskolleegiumi presidendiks.

Keisrinna jätkas sõda Pärsias, mis oli juba üliõndsas härra eluajal, nagu seda hõlpsasti võib aimata, maksnud suuri rahasummasid, et nüüd ammutati seeläbi riigikassa üsna tühjaks. Nõnda osutusid paljud inimesed, kel õnnestus keisrinnalt mitmetele provintsidele erakordseid kontributsioone küsida, et keisrinna ei leidnud seda olevat võimalik teha, mis võis kergesti anda esimese ajendi alamate lojaalsuse kallutamiseks. Vallutatud Pärsia provintside kindlustamiseks saadeti Venemaalt sinna veel mõned rügemendid, kuna Mír Wais'il oli asiaatlike rahvaste suur toetus, venelased tegid Astrahani⁵¹⁰ linnast seevastu oma *Tabarestan'*i provintsi pealinna ning löid lahingus mässajaid ning vallutasid nende suurtükid ja pagasi. Seda võitu hinnati nii kõrgelt, et Peterburis oleks korraldatud rõõmuavaldusi, kui mitte lein seda tagasi poleks hoidnud. Ukrainas pidada samuti kuuldavasti ettevalmistusi tehtama, et igal juhul türklaste vastu seista, kui needsinased peaksid ette võtma ja Vene ülemvõimu aluseid maid segama, kuna Türgi õukond laseb endast peale Vene keisri surma [ses vallas] mõningal määral märku anda, pärssimaks edu Pärsias.

Mereväe seas on keisrinna igatahes heas kirjas ning juulis saabus Tallinna alla 20 liinilaevast koosnev laevastik suuadmiral Apraksini juhtimisel. Seesinane läks peale proviandi pealevõtmist kohe uuesti merele ning oletati, et nüüd peab Taani maksma, kuna ka see kroon hoidis just oma laevastikku valmiduses. Kuid venelased ristlesid vaid merel ringi, õpetades madruseid; seisid mõned päevad Gotlandi all ankrus ja tulid 18. augustil uuesti Tallinna alla. Suuadmiral, kes on ka ühtaegu Eestimaa ja Tallinna kindralkuberner, tuli Tallinnas maale ning laevastik sõitis Peterburi puhkama ning sellega oli selle aasta merekampania lõppenud, sest kindralkuberner viibis keisrinna käsul [siin], et mõningaid asju korda seada. Nõnda tehti pingutusi, et tormis uuesti räsitud ja kannatada saanud Tallinna sadama kai saaks suurima usinusega uuesti parandatud ning püstitati ka admiraliteedimaju, milleks toodi Rogerviikist sõidukitega mõni tuhat palki. Seevastu Rogerviiki sadamaehitus jäi toppama, mis küll väga ägedalt alanud oli ning keisri eluajal maa suurte kaebuste saatel pidi täiuslikkuseni viidama. Laadoga järve suure kanali rajamise töodel lasi keisrinna pidevalt 13 000 mehel töötada, hoides suvel ka isiklikult suurte härrade⁵¹¹ edul silma

---

⁵¹⁰ [*Asterabet*]

⁵¹¹ Töid juhatas krahv Münnich (Wrangell's Chronik... lk 178)

peal, et seda sinnani viia, võimaldamaks toiduainete juurdevedu Peterburi Venemaalt ja Kaasani kuningriigist.

Mida edaspidist 1726. aasta peab endaga tooma, seda tuleb oodata. Algas on tehtud, et peab ostetama suur kogus teravilja, millest peab merekampaania varustamiseks valmistatama märkimisväärse hulga viina, õlut, äädikat liha kõrvale jne. Sellest järeldub, et lõpuks üritatakse tõsiselt Holsteini hertsogit tema kodumaale toimetada, kuna tema õukonnas viibimine härradele venelastele, nagu arvatakse, võib tunduda mõneti tüütav, ka needsinased seda mitte väga meelsasti ei näe, et keisrinna kinkis talle Öseli provintsi.

Muidu säilitatakse Rootsiaga head suhted ning Poola vastu pole veel midagi ette võetud, selle vabariigiga peaks aga midagi tegema, kuna teiste jõududega arutati kindlama lõpu üle.

Tema Kõrguse Suurvürsti kasvatuses võtab keisrinna väga osa, et seesinane saaks kõige kiiduväärsemate vooruste juurde juhatatud, lõpetades õnneliku regendiaja ning käiks oma kuulsusrikka vanaisa jälgedes, milleks jagagu Kõigevägevam õnne ja armuliselt õnnistust.

Kokkuvõte

Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli kroonikat ei saa pidada ühemõtteliselt tüüpiliseks Eesti varauusaegseks ajalookäsitluseks, mida iseloomustaksid kindlad humanistliku ajalookirjutustraditsiooni töövõtted, suur maht ning keskendumine eelkõige kohalikele sündmuste kirjeldamisele. Pigem võiks teost pidada päeva- või märkmeraamatuks, mida autor koostas pikema aja jooksul, ülestähendatut hiljem oluliselt redigeerimata, millest kõneleb selgelt tõik, et Wrangelli kroonika ei ole ei stiililt ega käsitluse intensiivsusest ühtne.

Kroonika originaalosa hõlmab ajavahemikku 1677–1725, mille analüüsil selgus, et käsitluse pearõhk langeb sündmustele ajavahemikus 1709–1718 (63,6% tekstist). Järgnevate aastate kirjelduse intensiivsus on juba taandumas, püsides siiski ühtlasena (teated aastatest 1718–1725 moodustavad kroonika originaalosa kogumahust 26,1%). Silmatorkavalt teadetevaene on käsitlus aastatest 1677–1709 (10,2% tekstist), millal Põhjasõja sündmused puudutasid samas otseselt Eestit.

Wrangelli kroonikas kasutatavate grammatiliste ajavormide analüüsil ilmnes, et tekstis kasutatakse lisaks tavapärasele mineviku ajavormidele ka olevikku ning sageli püütakse heita pilku tulevastele sündmustele. Kroonikas esimene selgelt tuvastatav oleviku ajavorm esineb juba 1713. aasta käsitluse lõpus ning kuni 1725. aastani leidub mineviku ajavormide kõrval 8 korral kas oleviku ajavormi või viidet tulevikku, osutades, et Wrangell asus originaalkäsitluse kirjutamisele hiljemalt 1713. aastal, rekonstrueerides eelnevad sündmused, mis seletab sündmuste visandlikkuse kuni 1709. aasta lõpuni. Samas paistab ka 1710. aasta käsitlus kuuluvat sisuliselt veel tagantjärele rekonstrueeritud sündmuste hulka, sest üksikasjalikud kirjeldatakse eelkõige Tallinna piiramise ning kapituleerumisega seotud sündmusi, milles, nagu teada, osales Otto Fabian von Wrangell maanõunikuna *ex officio*.

Järjekindel oleviku ajavormi kasutamine aastate 1722–1725 lõpus jätab mulje, nagu lõpetanuks autor kroonika kirjutamise, alustades või jätkates siis ootamatult taas. Arvestades, et mainitud anomaalia esineb käsitluses juba varemgi, võib seda vaadelda ka Wrangelli stiilivõttena, mis osutab samas tõsiasjale, et Wrangell ei kirjutanud erilisel ajadistantsilt vaid nõ sageli jooksvalt, oluliste parandusteta, jõudes oma

kaasaega ning jätkates käsitlust jälle hiljem, võimalik, et veel käimasoleva aasta lõpus⁵¹².

Kroonika originaalkäsitluse allikalise baasi moodustavad autori isiklikult kogutud teated ja tähelepanekud, millest enam väärivad tähelepanu arvatavad viited tolelaegsele trükimeedia infokandjatele, mille märkimisel kasutab Wrangell mõisteid *Zeitung* või *Nachricht*. 18. sajandi alguse Euroopa oli juba harjunud koostama, lugema ning levitama nii regulaarseid uudiskirju kui ka lendlehti ning poliitilisi pamflette, mis tunduvad moodustavat Wrangelli kroonika peamise allikmaterjali, sest originaalkäsitus koosneb peamiselt samasugustest kompaktsetest sõjalis-poliitise sisuga teadetest kui need, mida saab seostada mõistetega *Zeitung* ja *Nachricht*. Paraku ei ole võimalik ainuüksi kroonikale tuginedes täpsemalt selgitada selle allikate spetsiifikat, mis vääriks kahtlemata edaspidist uurimist. Põhjasõja allikana muutub Wrangelli kroonika siinkohal eriti hinnatavaks eelkõige kommunikatsiooniajaloolises mõttes, pakkudes võimaluse rekonstrueerida konflikti kaasaegse inimese märkmete kaudu Eestimaale jõudnud (sõja)teadete iseloomu ning heita pilk omaaegsele info liikumise ulatusele ja päritolule, teadete sisu kaudu on võimalik tuvastada varauusaegses konfliktis rakendatud infosõja elemente.

Kui Kelch rõivastab uurija jaoks nii olulise faktirohkuse vähemalt samaväärtuslikku eluloolisse rüüsse, siis Wrangelli käsitluses emotsionaalsed kirjeldused peaaegu puuduvad. Wrangelli stiil on ebaisiklik, faktikeskne ning kirjanduslikult vähepakuv. Krooniku peamine huvi on ennekõike suunatud sõja- ja poliitilistele sündmustele ning kuna alates 1710. aastast jäi Eesti ses vallas peamiselt pealtvaataja rolli, keskendub ka Wrangelli tähelepanu mujale. Kummalisel kombel ei peatu Wrangell pikemalt ka võimuvahetusel, Eesti valitsemise ümberkorraldamisel, maa eristaatuse välja kujundamisel ning generaalkonfirmatsioonidel.

Püsiva väärtusega on Wrangelli kroonika Tallinna sündmusi käsitlevad teated ning valdavalt tänu nendele on kroonikat ajaloo-alastes uurimustes seni ka kasutatud. Krooniku Tallinna-kesket käsitlust võiks tinglikult kitsendada isegi Tallinna sadamale, sest peamiselt kirjeldatakse Tallinna alla saabuvaid laevastikke – olgu need (hetkel) sõbralikud Vene, Inglise ja Hollandi või vaenulikud Rootsi laevad. Teise

---

⁵¹² Mõistagi looks kirjeldatud probleemistikust täpsema pildi kroonika paleograafiline ekspertiis, mida on Eesti Vabariigi seaduste oludes äärmiselt keeruline teostada. Nõnda esitas siinkirjutaja Wrangelli käsikirjalise kroonika hindamiseks Eesti Politsei Kohtuekspertiisi ja Kriminialistika Keskuse käekirjaekspertiisi, mille ametlik vastus oleks väljastatav aga ainult algatatud kriminaalasja korral.

olulise süžeeleina märkame ülestähendusi Peeter I ja tema kaaskonna ning võimukandjate tulemisest-minemisest Tallinna, mis on enamasti fikseeriva iseloomuga, märkides järjekindlalt vaid sündmuste toimumist. Tüüpiliseks juhtumiks on näiteks 1715. aasta juuli-augusti sündmuste kirjeldus. Kroonikast saame teada, et Peeter I saabus 1715. aasta 8. juulil vastu õhtut laevastiku ja suure hulga galeeridega Tallinna alla ning jäi koos saatjaskonnaga ööseks laevadele, purjetades 17. juulil koos laevastikuga jälle edasi ning naastes 23. juulil, tervitas päev varem Tallinna alla jõudnud Inglise-Hollandi laevastikku. Seda, et Peeter I külastas toona vahepeal ka Pakri poolsaart, Haapsalut ja Kiltsit, kroonikas ei mainita, küll on põgusalt juttu Peeter I kingitustest Inglise admiral Norrisele ning Hollandi kontradmiralile. Samas on Wrangell täiesti teadlik laevastiku tuleku põhjustest - Rootsi agressiivsest kaaperpoliitikast Läänemeresel.

Sündmused Tallinna sadamas kuuluvad kroonika kõige värvikamate hulka. Nõnda kirjutab Wrangell Peeter I Tallinnasse saabumisele 11. juunil 1714. aastal juurde lausa põnevusmomendi, kui Naissaare ja Aegna vahel ilmusid nähtavale purjed, kuid tänu udusele ilmale polnud võimalik esialgu ära tunda, kas nad sõitsid Vene või siis Rootsi lippude all ja kuna meri oli väga rahulik, pidi igaüks pikka aega ootama, saamaks teada mis laevadega on tegemist. Situatsiooni kirjelduse detailirohkus lubab oletada, et Wrangell elas sündmustele vahetult kaasa.

Tallinnat puudutavad sõjasündmused on esitatud täpselt ning haaravalt. Rootsi laevade ilmumist Tallinna reidile 1711; 1713. ja 1715. aastal kirjeldab Wrangell analoogselt mainitud Peeter I saabumisega, kus keskseks süžeeks on teadmatus. Tulevahetusest Rootsi kuue sõjalaeva ning Tallinna sadamakindlustuste vahel 1715. aasta 13. mail kirjutab Wrangell lühidalt, kuid paigutab sündmuse 19. maile. Vast üheks emotsionaalsemaks momendiks võib pidada Tallinna kodanike desarmeerimist 1720. aasta juunis, mil Tallinnat blokeeris Inglise-Rootsi eskaader. Väärtuslikuks ning unikaalseks tuleb kindlasti pidada kirjeldust linnakodanike ning -magistraadi truudusvandest kindralleitnant Bauerile 1710. aasta novembris, milles võib märgata isegi teatud ironiat.

Suhtumises uude võimu õhkub teatud kergendust kuid samas ka etteheidet, seostudes selgelt Tallinnat ning laiemalt Põhja-Eestit tabanud ränga sadamaehitus- ja majutuskohustustega, mida Vene võim vahendeid valimata rakendas. Peeter I ja tema lähikondlastesse suhtutakse (isegi jäiga) staatusele vastava lugupidamisega ning valitseja Tallinna külastuste kirjeldused langevad kokku hilisemate uurimuste

seisukohtadega linlaste algsest suurest ärevusest ning hilisemast kergendustundest. Ajuti hoomab ka teatavat kriitikat Peeter I aadressil, ent need on sageli seotud enne 1710. aastat toimunud sündmustega. Karl XII juures imetleb Wrangell küll tema isiklikku vaprust, ent taunib kuninga kangekaelset sõja jätkamise soovi, mis ei lase rahu sõlmida.

Loobudes historiograafias kinnistunud (lausa alateadlikust) võrdlusest Kelchi kroonikaga, võiks Wrangelli teost vaadelda mitte enam pinnapealse ja segasevõitu kroonikana, vaid 18. sajandi esimese poole Tallinnas toimunud ja sinna jõudnud teadete omalaadse peeglina.

Zusammenfassung

Die Kronik des Landraten Otto Fabian von Wrangell kann man nicht eindeutig als eine typische Geschichtsauffassung der estnischen Frühen Neuzeit einschätzen, die sich durch feste Arbeitsmethoden der humanistischen Geschichtsschreibung, großen Umfang und die Konzentrierung vor allem auf die einheimischen Geschehnisse gekennzeichnen ließe. Sie ist viel mehr ein Tage- oder Notizbuch, das während einer längeren Periode gehalten wurde, wobei die Aufzeichnungen später nicht wesentlich überarbeitet worden sind. Von der letzten zeugt die Tatsache, dass die Kronik Wrangell's weder einen einheitlichen Stil noch eine durchgehende Erzählintensivität besitzt.

Der Originalteil der Kronik umfasst die Zeitspanne von 1677 bis 1725, wobei das Hauptinteresse der Geschehnisse im Zeitraum 1709–1718 gilt (63,6% des ganzen Textes). Die Beschreibungsintensivität der nächsten Jahre nimmt ab, aber bleibt immerhin stabil (die Aufzeichnungen von Jahren 1718–1725 bilden einen 26,1%-igen Teil des Originaltextes der Kronik). Auffallend arm sind dagegen die Jahre 1677–1709 (10,2%) beschrieben, obwohl in diesem Zeitraum die Ereignisse des Nordischen Krieges Estland direkt beeinflussten.

Die Analyse der grammatischen Zeitformen in Wrangell's Kronik hat erwiesen, dass neben der Zeitformen der Vergangenheit auch die Gegenwart benutzt sowie oft versucht wird, einen Blick in die Zukunft zu geben. Eine deutlich erkennbare Gegenwartsform kommt schon am Ende der Schilderung von Geschehnissen des Jahres 1713 vor. Von da an bis 1725 wird neben der Vergangenheit acht Mal entweder die Gegenwart verwendet oder ein Blick in die Zukunft entworfen. Dies bezeugt, dass der Originalteil der Kronik im Jahre 1713 angefangen und dem vorangehende Zeit rekonstruiert wurde. Das würde die Skizzenhaftigkeit der Ereignisse bis zum Ende des Jahres 1709 erklären. Auch die Wiedergabe der Geschehnisse von 1710 scheint anhand der Erinnerungen aufgeschrieben zu sein, denn es werden ausgerechnet die Begebenheiten um die Beschlagnahme von Tallinn geschildert, an denen ja der Autor als Landrat *ex officio* teilgenommen hat.

Eine konsequente Benutzung der Gegenwart Ende der Jahre 1722–1725 hinterlässt den Eindruck, als ob der Autor das Schreiben der Kronik mittlerweile vollendet und dann wieder unerwartet fortgesetzt hätte. Wenn man aber in Betracht nimmt, dass die geschilderte Anomalie ebenso schon früher vorkommt, kann man sie auch als einen

Stilmittel auffassen. Dies weist wiederum darauf hin, dass Wrangell nicht von einem großen Diktanz aus, sondern oft laufend die Ereignisse dokumentiert hat, dabei keine wesentliche Korrekturen vornehmend, seine Erzählgegenwart erreichend und dann wieder später, möglicherweise noch Ende des laufenden Jahres, seine Aufzeichnungen fortsetzend⁵¹³.

Das Quellenmaterial der Kronik setzt sich aus den vom Autor gesammelten Nachrichten und Aufzeichnungen zusammen, von denen die angeblichen Hinweise auf die damalige Presse, die Wrangell mit einem Vermerk *Zeitung* oder *Nachricht* versieht, mehr von Interesse sind. Zu Beginn des 18. Jahrhunderts waren die regulären Nachrichten- sowie Flugblätter und politische Pamfletten keine Neuigkeit in Europa und diese scheinen auch den Hauptteil des Quellenmaterials der Kronik zu bilden, denn in ihrem Originalteil findet man des öfteren ähnliche kompakte Nachrichten vor, die man sich unter den Begriffen *Zeitung* und *Nachricht* vorstellen kann. Leider kann man aber anhand der Kronik allein nicht die Spezifik ihrer Herkunft feststellen, was aber eine weitere Untersuchung sicherlich nötig hätte. Als Quelle des Nordischen Krieges wird die Kronik hiermit im kommunikationshistorischen Hinsicht besonders wertvoll, da es ermöglicht, den Konflikt und die Eigenart der (Kriegs)nachrichten durch die Aufschreibungen eines Zeitgenossen zu rekonstruieren und einen Blick auf die Umfangweite und Herkunft der Information zu gewinnen. Im Inhalt der Berichte kann man wiederum die Elemente, die im Infokrieg der Frühen Neuzeit eingesetzt wurden, wiedererkennen.

Wenn bei Kelch die Faktenreichtum sowie Lebensgeschichtlichkeit gleichmäßig dominieren, dann sind bei Wrangell die emotionelleren Schilderungen fast kaum vorhanden. Sein Stil ist unpersönlich, faktenorientiert und literarisch wenig interessant, denn sein Hauptinteresse gilt den politischen und Kriegereignissen. Da Estland nach 1710 in diesem Hinsicht eine Beobachterrolle zukommt, wird sich auch sein Hauptaugenmerk anders orientieren. Komischerweise werden aber auch der Machtwechsel, die Umstrukturierung des Regierens in Estland, der Sonderstatus des Landes und die Generalkonfirmationen in der Kronik nicht ausführlicher beschrieben.

---

⁵¹³ Selbstverständlich würde eine paleographische Expertise, die aber wegen der rechtlichen Lage in Estland sehr kompliziert durchzuführen ist, dieses Problem genauer erleuchten. So hat der Autor der vorliegenden Untersuchung die handschriftliche Kronik Wrangell's zur Beurteilung an die Gerichtsexpertise der Estnischen Polizei und an die Handschriftenexpertise des Kriminalzentrums gegeben, aber eine offizielle Antwort ist nur in einem Kriminalfall zu erteilen.

Einen Dauerwert besitzen die Schilderungen, die die Ereignisse in Tallinn betreffen, und vor allem dank dieser hat man auch die Kronik in historischen Untersuchungen benutzt. Die Tallinn-konzentrierte Auffassung der Kronik könnte man sogar auf den Tallinner Hafen begrenzen, denn hauptsächlich werden die an Tallinner Hafen angekomme Schiffe beschrieben (gehören diese dann zum zur Zeit freundlichen russischen, englischen und holländischen oder feindseligen schwedischen Heer). Einen zweiten wichtigen Erzählstrang bilden die eher konstantierenden, aber konsequenten Aufzeichnungen der Visite des Zaren Peter I. Ein typischer Fall wäre hier z. B. die Schilderung der Ereignisse von Juli bis August 1715. Wir erfahren, dass Peter I am Abend des 8. Juli 1715 in Tallinn ankommt, mit seinen Gefährten auf den Schiffen übernachtet, am 17. Juli wieder fortfährt und am 23. Juli wiederkehrt, dabei ein Tag davor noch das englisch-holländische Heer begrüßend. Die Tatsache, dass Peter I in dieser Zeit auch noch den Halbinsel Pakri, Haapsalu und Kiltsi besucht hat, bleibt dem Leser erspart, dabei werden aber seine Geschenke an den englischen Admiral Norris und an den holländischen Kontraadmiral erwähnt. Dabei muss aber der Grund für den Besuch des russischen Heeres für Wrangell bewusst sein, nämlich die aggressive schwedische Kaperpolitik auf der Ostsee.

Die Ereignisse im Tallinner Hafen sind am lebendigsten beschrieben. So gibt es in der Ankunft von Peter I am 11. Juli 1714 in Tallinn sogar in Wrangell's Beschreibung eine Spannung, als die Schiffe zwischen Naissaare und Aegna schon zu sehen, aber wegen des Nebels noch nicht zu erkennen sind. Die Deteilreichteit dieser Beschreibung läßt vermuten, dass Wrangell diese Geschehnisse miterlebt hat.

Die Tallinn betreffenden Kriegsereignisse sind exakt, aber auch hinreißend weitergegeben. Auch die Anfahrten der schwedischen Schiffe in den Jahren 1711, 1713 und 1715 werden von Wrangell analog zum oben erwähnten Ereignis geschildert, also mit einer durch die Unwissenheit erzeugten Spannung. Der Feuerwechsel zwischen sechs schwedischen Schiffen und Tallinner Stadtversicherung am 13. Mai wird von ihm nur erwähnt, aber mit dem 19. Mai datiert. Eines der emotionellsten Momente ist die Desarmierung der Bürger von Tallinn in Juni 1720, als die Stadt durch den englisch-schwedischen Eskader blockiert war. Wertvoll und einmalig ist die Beschreibung des Treuespruchs der Stadtbewohner und des Stadtmagistrats an den General Leutenant Bauer in November 1710, in dem sogar ein bisschen Ironie zu erkennen ist.

In der Einstellung gegenüber der neuen Regierung spürt man Erleichterung, aber auch einen Vorwurf, der mit der Hafenausbau- und Unterbringungspflicht zusammenhängt, die von der russischen Macht rücksichtslos auf Tallinn sowie auf ganz Nord-Estland aufgezwungen wurde. Von Peter I wird (streng) ehrenvoll gesprochen und die Schilderungen seiner Besuche fallen zusammen mit den Standpunkten der späteren Untersuchungen über die vorangehende Aufgeregtheit und nachfolgende Erleichterung der Stadtbewohner. Teilweise kann man auch einen Hauch der Ironie gegenüber dem Peter I spüren, aber dies hängt vor allem mit den Ereignissen vor 1710 zusammen. Beim Karl XII bewundert Wrangell einerseits seine persönliche Tapferkeit, andererseits kritisiert er seinen hartnäckigen Wunsch nach der Fortsetzung des Krieges, der zum Friedensschluss im Wege steht.

Wenn man den in der Historiographie (schon im Unterbewusstsein) eingprägten Vergleich mit Kelch's Kronik aufgibt, dann könnte man Wrangell's Werk nicht nur als eine oberflächliche und etwas konfuse Kronik betrachten, sondern als einen Spiegel der Ereignisse und der dort angelangten Nachrichten der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Tallinn.

Allikad ja kirjandus

Trükkimata allikad

Eesti Ajalooarhiiv (EAA), Tartu

Eestimaa rüütelkond

854-1-767

854-2-1526

854-2-1527

Jüri kogudus

1213-2-3

Kadrina kogudus

1227-3-1

Eesti Ajaloomuuseum (EAM), Tallinn

D-Fond

237-1-125

161-1-7

Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu (TLÜAR), Tallinn

Msc 1363

Tallinna Linna Arhiiv (TLA), Tallinn

Oleviste kogudus

236-1-31

Tallinna sadam

TLA 230-1-Ag.148.

Universitätsarchiv Leipzig

Rektor M 7. L 240

Trükitud allikad

Christian Kelch. Liefländische Historia. In Verlegung Johann Meners / Buchhändl. Rudolstadt / druckts Heinrich Urban, 1695.

Christian Kelch. Liefländische Hostoria. Continuation 1690 bis 1707. Nach der Originalhandschrift zum Druck gegeben. Mit Vorwort, Nachweisen und Personenregister versehen von Johannes Lossius. Dorpat. Druck und Verlag von Schnakenburg's litho- und typogr. Anstalt (vormals W. Gläser), 1875.

Kurzer doch Wahrhafftiger Bericht weden des GLORIEUSEN und bey Menschen Bedencken Unvergleichlichen Sieges / damit der Aller-Höchste Gott den 20. Novembr. Ih. Kgl. Majest. von Schweden Gerechte Waffen wieder dero Treulosen Feind den Czaaren von Muscau zu gesegnen beliebt hat. Narva den 28. Novembr. 1700.

Landrath Wrangell's Chronik von Ehistland nebst angehängten Ehstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschluß. Dorpat 1845. Fotomechanischer Nachdruck 1969. Verlag Harro v. Hirshheydt. Hannover-Döhren.

MANIFEST oder Eine Summarische Declaration über Die rechmäßige / und Hochwichtige Uhrsachen welche bewogen / und gleichsam gezwungen haben Seine Königliche Majestät zu Dännemarck / und Norwegen &c &c dessen Reiche /und Länder gegen des Königs von Schweden / Vielfältige eine Zeit nach der andern gegen denen Tractaten verübte / und inskünstig befürchtende Gewaltthätigkeiten zu beschirmen / und mit denen in dem recht der Völcker zugelassen Mitteln / mit des Höchsten Beystand in zulängliche Sicherheit zu feßen. Nach dem zu openhagen in der Königlichen Buchdruckerey gedruckten Dähnischen original, den 28. October 1709.

Carl Julius Albert Paucker. Landrath Wrangell's Chronik von Ehistland nebst angehängten Ehstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschluß. Druck und Verlag von Heinrich Laakmann. Dorpat 1845.

Travendalischer Friede / Beschlossen den 18. Augusti Anno MDCC.

Unvorgreifliche Gedancken Eines Schwedischen Unterthanen / über Das jüngst heraus gegabene Dänische MANIFEST, so hieben mit angedruckt. Gedruckt Ao. 1710.

Käsiraamatud ja sõnastikud

- Allgemeins Schriftsteller- und Gelehrtenlexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Bd. IV. Bearbeitet von Johann Friedrich v. Recke und Karl Eduard Napiersky. Mitau bey Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn 1832.
- Dansk Biografisk Leksikon. Grundlagt af C.F. Bricka. VII köide. J. H. Schultz Forlag. København 1935.
- Dansk Biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for tidsrummet 1537–1814. Udgivet af C.F. Bricka. XV Bind. Kjøbenhavn. Gyldendalske boghandels forlag 1901.
- Der Grosse Ploetz. Die Daten-Enzyklopädie der Weltgeschichte. Begründet von Carl Ploetz. 32., neubearbeitete Auflage. Köln, Komet, 1998.
- Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710-1960. Im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission. Hrsg. Wilhelm Lenz. Böhlau Verlag Köln Wien 1970.
- Deutsch-estnisches Wörterbuch von G. Tuksam. "Kool" Verlag, Tartu 1939.
- DUDEN Deutsches Universalwörterbuch. 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Dudenverlag. 1996. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich.
- Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide. Peatoimetaja Peeter Tarvel. Kirjastus osühing Loodus. Tartu-Tallinn 1940.
- Eesti mõisad. Teaduslikult toimetanud Tiiu Oja. Eesti Ajalooarhiiv ja kirjastus Olion, 1994.
- Энциклопедический словарь Том I-XLI^A С.-Петербургъ Типо-Литографія И. А. Ефронъа Прачешный пер., д. Nr 6. 1890–1904.
- Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Herausgegeben von den Verbänden des livländischen, estländischen und kurländischen Stammadels. Teil: Estland. Band I. Im Auftrage des Verbandes des estländischen Stammadels bearbeitet von O. M. von Stackelberg. Abgeschlossen 1929-1931. Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde. E. U. Starke, Görlitz (Schles).
- Johann Christian August Heyses allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung der Wörter nebst genauer Angabe ihrer Abstammung und Bildung. Einundzwanzigste Original-Ausgabe mit Nachträgen besorgt durch Dr. Willy Scheel. Hannover. Hahnsche Buchhandlung 1922.

- Mereleksikon. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn 1996.
- Iwan Pawlowsky's Deutsch-Russisches Wörterbuch. Dritte umgearbeitete und wesentlich vermehrte Auflage. Riga. Verlag von N. Kummel 1886.
- Советская историческая энциклопедия. Том I–XVI. Главный редактор Е.М. Жуков Государственное научное издательство. Москва "Советская энциклопедия" 1961-1976.
- Polski Słownik Biograficzny. TOM I–XLVI/I Polska Akademia Nauk Polska Akademia Umiejętności. Warszawa - Kraków 1935–2006.
- Svenskt Biografiskt Lexikon. Band 1.-29. Stockholm 1918–1997.

Kirjandus

- Erik Amburger*. Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917. Leiden, E. J. Brill 1996.
- Georg von Baensch*. Geschichte der Familie von Wrangel vom Jahre zwölfhundertfünfzig bis auf die Gegenwart. Nach Urkunden und Tagebüchern bearbeitet. Bd 1–3. Berlin und Dresden. Wilhelm Baensch Verlagshandlung 1887.
- Bengt Bergmann*. Peter der Große als Mensch und Regent. Mitau, Joh. Fried. Steffenhagen und Sohn 1830.
- Julius Bleyer*. Postiajaloolisi katkendeid rootsi ajastust, seoses Eesti- ja Liivimaaga. Koguteaoses: Eesti–Rootsi posti juubeli album 1636-1936. Lk 25-49. Postivalitsuse väljaanne. Tallinn 1936.
- Astrid Blome*. Das deutsche Rußlandbild im frühen 18. Jahrhundert. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Band 57. Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden 2000.
- Friedrich Georg von Bunge*. Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen. Reval Verlag von F. J. Koppelson 1849.
- Friedrich Georg von Bunge*. Die Revaler Rathslinie nebst Geschichte der Rathsverfassung und einem Anhang über Riga und Dorpat. Reval, Franz Kluge 1874.
- John Cannon, Ralph Griffiths*. The Oxford Illustrated History of the British Monarchy. Oxford University Press 1988.

- Norman Davies*. God's playground. Volume I. Columbia University Press New York 1984.
- Eesti ajalugu III. Rootsi ja Poola aeg. Peatoim. Hans Kruus. Eesti Kirjanduse Selts. Tartu 1940.
- Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu 2003.
- Peter Englund*. Poltaava. Ühe armee häving. Argo 2006.
- Gottfried Etzold*. Die Geschichtsschreibung der polnisch– schwedischen Zeit. Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. Georg von Rauch. Böhlau Köln Wien 1986. Lk 43-62.
- Werner Fläschenträger*. Universitätsentwicklung im Zeitalter der Aufklärung, 1680 bis 1789. Alma mater Lipsiensis. Hrsg. von Siegfried Hoyer. Edition Leipzig 1984.
- Friedrich Konrad Gadebusch*. Abhandlung von Livländischen Geschichtsschreibern. Riga, bey Johann Friedrich Hartknoch 1777.
- Otto Wilhelm Greifenhagen*. Tallinna piiramine ja allaandmine aastal 1710. Tallinna linna ka Eestimaa Wene walitsuse alla saamise 200-aastaseks mälestuspäewaks. M. Schifferi trükk, Tallinnas 1910.
- Thomas Grosser*. Reisen und soziale Eliten. Kavalierstour – Patrizierreise – bürgerliche Bildungsreise. Neue Impulse der Reisetforschung. Hrsg. von Michael Maurer. Berlin Akad. Verl. 1999.
- Heino Gustavson*. Tallinna vanemad merekindlused (17.-19. sajand). Tallinn, Olion 1994.
- Stefan Hartmann*. Reval im nordischen Krieg. Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte, Verlag wissenschaftliches Archiv Bonn-Godesberg 1973. *Lindsey Huges*. Peeter Suur. Elulugu. Tallinn, Varrak 2005.
- История Востока. Том III. Москва. Издательская фирма "Восточная литература" РАН 1999.
- Christian Kelch. Liivimaa ajalugu. Tõlkinud Ivar Leimus. Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv. Tartu 2004.
- Kurt Koszyk*. 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Koguteoses: Handbuch der Publizistik. Unter mitarbeit führender Fachleute. Hrsg. von Emil Dovifat. Bd 3. Praktische Publizistik 2. Teil. Walter De Gruyter & Co. Berlin 1969. Lk 76–96.

- Kalle Kroon*. Kolme lõvi ja greifi all Põhjasõjas. Kalle Kroon ja kirjastus Argo 2007.
- Georg von Krusenstjern; Wilhelm Baron von Wrangell*. Die Estländische Ritterschaft ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte. Verlag C.A.Starke. Limburg/Lahn 1967.
- Antti Kujala*. Miekka ei laske leikkiä, Suomi suuressa pohjan sodassa 1700-1714. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Helsinki 2001.
- Jüri Kuuskemaa*. Peeter I ja Katariina I Tallinnas. Valgus, 2004.
- Enn Küng*. Riia postitüli Põhjasõja eelõhtul. Tuna 4/2006, lk 12-24.
- Margus Laidre*. Lõpu võidukas algus. Tartu Ülikooli Kirjastus 1995.
- Margus Laidre*. Sõnumitooja või salakuulaja? Nüüdisaegse diplomaatia lätted 1454-1725. Varrak 2003.
- Bengt Liljegren*. Karl XII. Biograafia. Tänapäev 2005.
- Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung von Friedrich Konrad Gadebusch. Dritter Theil. Riga, bey Johann Friedrich Hartknoch 1777.
- Knut Lundblad*. Geschichte Karl des Zwölften, Königs von Schweden. Bd. 1-2. Hamburg 1835-1840.
- Juhan Maiste, Silja Vohli*, Toompea uusaegsest topograafiast. Vana Tallinn VI (X) 1996.
- Lemmit Mark*. Eesti vanem historiograafia II osa. Tartu Ülikooli Raamatukogu. Käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond. F75 N10. Käsikiri.
- Jens Metzdorf*. Politik-Propaganda-Patronage. Francis Harke und die englische Publizistik im Spanischen Erbfolgekrieg. Verlag Philipp von Zabern. Mainz 2000.
- Vello Mäss*. Muistsed laevad, iidsed paadid. Ajakiri "Horisont", 1996.
- Jaak Naber*. Tallinna gümnaasium 17.-18. sajandil. Kogumikus Tallinna I Keskkool 1631-1981. Koost. Endel Laul. Tallinn. Valgus. 1981.
- Paberiveskist kombinaadiks. Kolm sajandit V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombi-naadis. Koost. Otto Karma ja Eerik Jaanvärk. Tallinn. Eesti Raamat, 1968.
- Adolf Perandi*. Die Aufgaben und Funktionen der estländischen Generalgouvernementsregierung während der schwedischen Zeit. Koguteoses: Eestimaa Rootsiaegse kindralkuberneri kataloog I. Tartu 1935.

- Katri Raik*. Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal. Koguteoses Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. *Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis*. Tartu 2004.
- Revalscher Kalender für 1870. Reval. Druck und Verlag von J. H. Gressel, 1869.
- Hannes Saarinen*. Bürgerstadt und absoluter Kriegsherr. Danzig und Karl XII im Nordischen Krieg. Helsinki 1996.
- Edgar Valter Saks*. Otto Fabian Wrangeli Eestimaa kroonika aastani 1726. Tulimuld 1975, nr. 2.
- Oswald Schmidt*. Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands. Jurjew (Dorpat) In Coomission bei E. J. Karow 1895.
- Wieland Schmidt*. Die Anfänge: 15. und 16. Jahrhundert. Koguteoses: Handbuch der Publizistik. Unter mitarbeit führender Fachleute. Hrsg. von Emil Dovifat. Bd 3. Praktische Publizistik 2. Teil. Walter De Gruyter & Co. Berlin 1969. Lk 63–76.
- Hendrik Sepp*. Boris Šeremetjevi rüüsteretk Eesti- ja Liivimaale a. 1703. Sõdur 1932. Nr 27-34.
- Сергей Михайлович Соловьев. История России с древнейших времен. Книга 9. Том 18. Москва Голос Колокол-Пресс 1998.
- Lutz Spelge*. Das Rußlandbild der livländischen Chroniken des 17. Jahrhunderts. Deutschland-Livland-Russland. Ihre Beziehungen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Beiträge aus dem Historischen Seminar der Universität Hamburg. Hrsg von Norbert Angermann. Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk Lüneburg 1988. Lk 175–204.
- B.S. Telpuhhovski*. Põhjasõda 1700-721. Rk "Teaduslik kirjandus" Tartu 1949.
- Arvo Tering*. Baltische Studenten an europäischen Universitäten. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte; Bd 15. Hrsg von Otto-Heinrich Elias in Verbindung mit Indrek Jürjo, Sirje Kivimäe und Gert von Pistohlkors. Köln [etc.]: Böhlau, 1996. S 125–154.
- Arvo Tering*. Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798. Tartu 2005. Käsikiri Ajalooarhiivis.
- The Cambridge Modern History. Planned by The Late Lord Acton LL.D. regius professor of Modern History. Volume VI. Cambridge University Press 1909, reprinted 1969.

Sulev Vahtre. Varauusaegne balti ajalookirjutus II. Tartu Ülikool. Ajaloo osakond. Käsikiri.

Kaarel Vanamõlder. Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli Eesti- ja Liivimaa kroonika. Bakalaureusetöö. Tartu 2003. Käsikiri TÜ Eesti ajaloo õppetoolis.

Nabor Urbain A de Volder. Definition und Begriffe. Koguteoses: Handbuch der Publizistik. Unter mitarbeit führender Fachleute. Hrsg. von Emil Dovifat. Bd 3. Praktische Publizistik 2. Teil. Walter De Gruyter & Co. Berlin 1969. Lk 49–61.

Hasso von Wedel. Die Estländische Ritterschaft. Im Ost-Europa-Verlag. Königsberg Pr. und Berlin W. 35. 1935

Rudolf Winkler. Der Brand des Doms zu Reval im Jahre 1684. Buchdruckerei Aug. Mickwiz, Reval.

Reinhard Wittram. Peter I. Czar und Kaiser, Bd. 1-2. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1964

Moriz Wrangell. Ueber eine Sammlung geschichtlicher Notizen den Adel in Livland betreffend, von Moriz Wrangell, Freiherrn aus dem Hause Luhdenhof. Riga, gedruckt bei Wilhelm Ferdinand Häcker. 1836.

Klaus Zernack. Der große Nordische Krieg. Koguteosest: Nordoesteuropa. Skizzen und Beiträge zu einer Geschichte der Ostseeländer. Hrsg. von Klaus Zernack. Lüneburg 1993.

Internet

Eesti Keele Instituut, Kohanime andmebaas (KNAB)
(http://www.eki.ee/knab/mkn_e3.htm, külastatud 23. 05. 2007).

Felix Lühning. Geschichte der Gottorfer Globus.
(http://www.gottorferglobus.de/pageID_2328224.html, külastatud 27. 05. 2007).

Meyers Konversations-Lexikon.
(<http://susi.e-technik.uni-ulm.de:8080/Meyers2/index/index.html>, külastatud 10. 06. 2007).

Парусные Корабли. Различные типы вооружения судов. Проект А. Шеломенцева.

(<http://www.grinda.navy.ru/sailship/ship/scampavea.htm>. Күластатуд 26. 05. 2007)

Johann Heinrich Zedlers Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste 1731–1754.

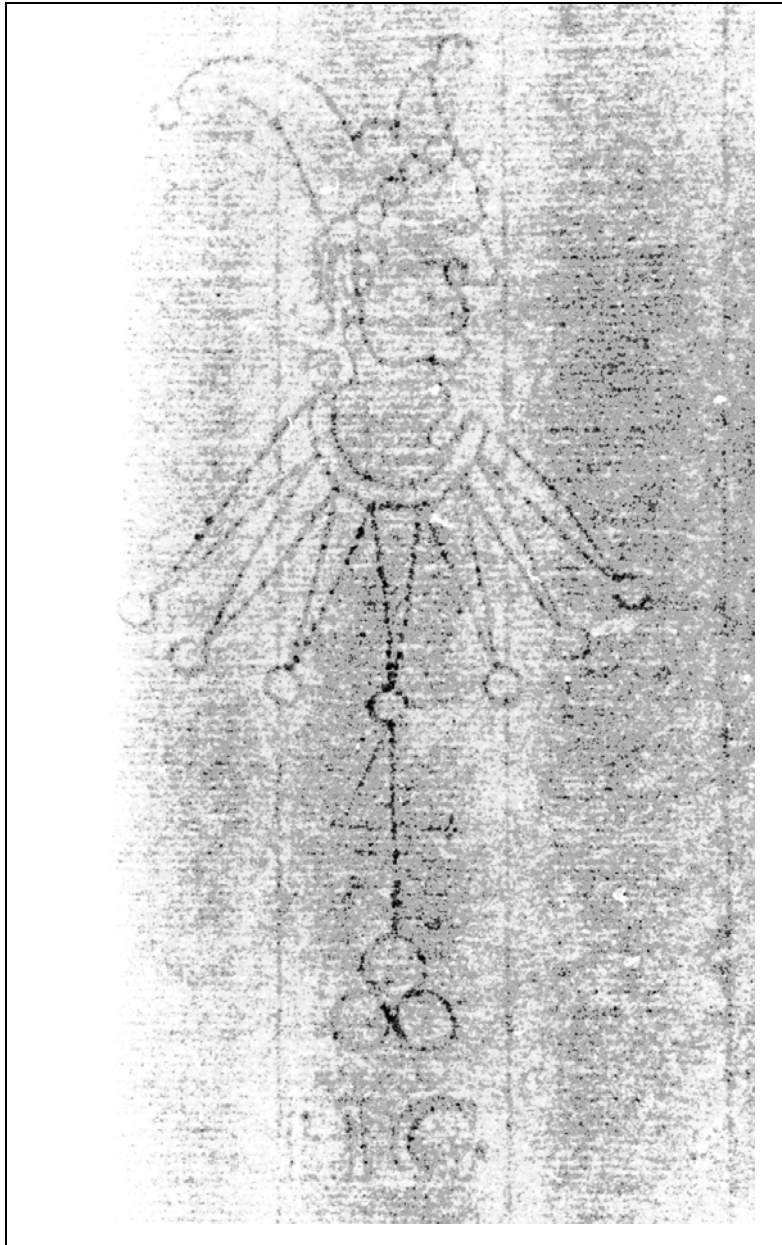
Digitaalselt publitseerinud Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Bayerische Staatsbibliothek 2004–2007.

(<http://mdz10.bib-bvb.de/~zedler/zedler2007/index.html>. Күластатуд 19. 11. 2007).

Lisa 1

Tallinna paberiveski vesimärk Wrangelli kroonikas¹

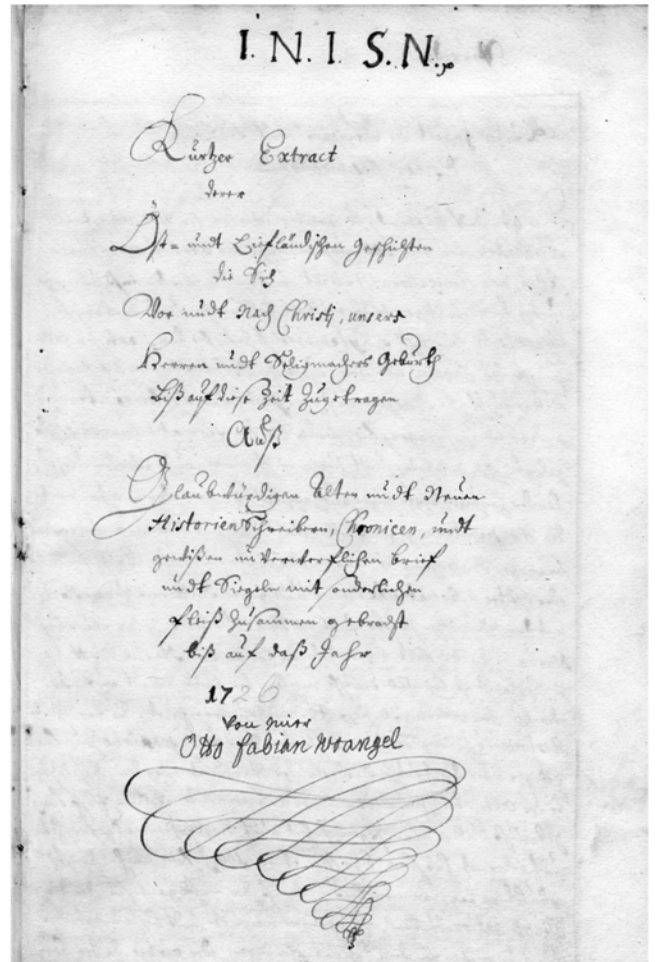
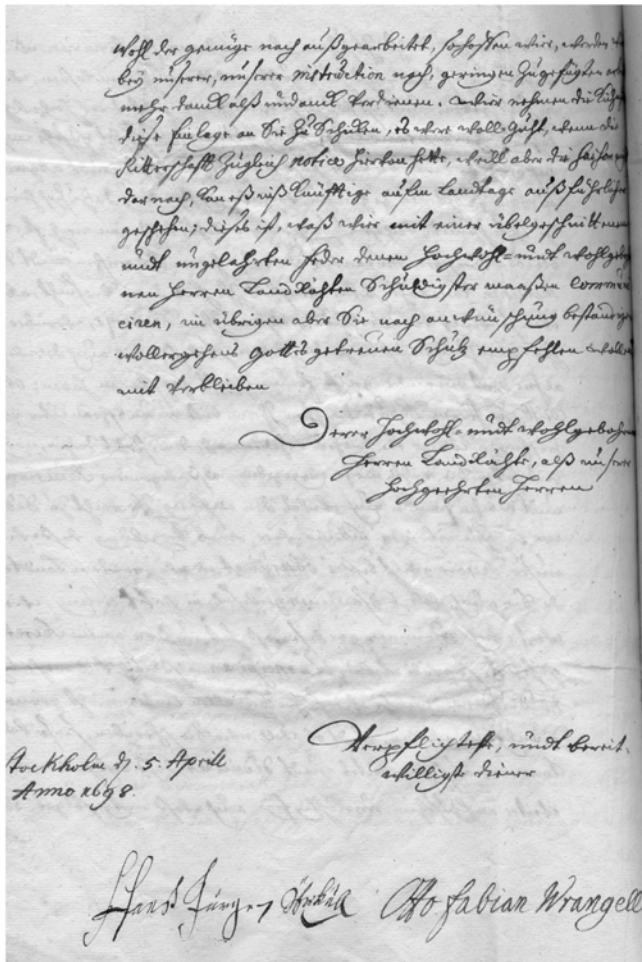

---

¹ EAM D 237-1-125, lk 160.

Lisa 2

Fragmendid maanõunik Otto Fabian von Wrangelli 1698. aastast pärinevast kirjast¹ (A) ja kroonika tiitellehest² (B)

A

B

¹ EAA 854-1-114, p 41.

² EAM D 237-1-125, lk 1.